

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)
INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION
AND
HISTORY RESEARCH
e-İSSN: 2687-6426**

**Yıl: 7/ Cilt: 7/ Sayı: 12/ Ocak 2025
Volume: 7/12, Jan/ 2025**

1

Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi

(Eta Journal), altı ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

ETA JOURNAL, Uluslararası 6 yıllık hakemli ve indeksli bir dergi olup *Asos indeks*, *Acar indeks* ve *international index copernicus* tarafından taranmaktadır.

ETA Journal'da yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ETA Journal'a aittir. Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

International Journal Of Education And History Research (ETA Journal) is an international, peer-reviewed journal and published every six months. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the ETA Journal. The ETA Journal has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the ETA Journal. The Editorial Board makes the final decision to publish articles.No article is returned to authors.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

e-ISSN: 2687-6426

İmtiyaz Sahibi/ Owner

Doç. Dr. Alev DURAN

Editör/ Editor

Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ

Yardımcı Editör/ Assistant Editor

Dr. Ayşe AYÇİÇEK

Dr. Suat KAYMAK

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Alev DURAN - Mizanpaj

Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ - Eğitim Bilimleri Alan Sorumlusu

Doç. Dr. Derya GÜRTAŞ DÜNDAR - Sosyal Medya/ Halkla ilişkiler Sorumlusu

Doç. Dr. Huriye BOSTANOĞLU – Yayın Kontrol Sorumlusu

Doç. Dr. Mutlu ADAK - İndeks Koordinatörü

Dr. Ayşe AYÇİÇEK – Son Okuma Sorumlusu

Dr. Suat KAYMAK - Dil Koordinatörü

ANKARA

Tel: +905536002350

e-posta: journaleta@gmail.com

web: <http://etajournal.com/>

Sosyal Medya: <https://x.com/EtaJournal>

Google scholar: [Eta journal](#)

Academia: [Etajournal](#)

Dil Editörleri/ Language Editor

Doç. Dr. Gökhan TEKİR
Dr. Hilmi DEMİRAL
Dr. Sezgin TOPAL MIZRAK

Kapak Tasarımı: Bülent POLAT

Temsilcilikler / Country Representatives

Macaristan: Dr. Szabolcs HADNAGY
Rusya: Dr. Hilmi DEMİRAL
Almanya: Öğr. Gör. Uğur Berk KALELİOĞLU
Azerbaycan: Öğr. Gör. Orkhan ZAMANOV

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ
Doç. Dr. Ahmet VURGUN
Doç. Dr. Aziz ALTI
Doç. Dr. Burak KOCAOĞLU
Doç. Dr. Gökçen ÇATLI
Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ
Doç. Dr. Korkmaz ŞEN
Doç. Dr. Derya GÜRTAŞ DÜNDAR
Doç. Dr. Huriye BOSTANOĞLU
Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ
Doç. Dr. Emre SARAL
Doç. Dr. Mutlu ADAK
Doç. Dr. Özgür TÜRKER
Doç. Dr. Fatma Nur ŞENGÜL
Doç. Dr. D. Volkan KARABOĞA
Dr. Öğr. Üyesi Sıla GEN KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Serdar GÜRÇAY
Dr. Öğr. Üyesi Suat KAYMAK
Dr. Mehmet TAŞ
Dr. Ayşe BEDİR
Dr. Haluk DOĞAN

Bilim Danışma Kurulu/ International Scientific Advisory Committee

Prof. Dr. Zafer TANGÜLÜ/ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU / Ondokuz Mayıs University
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN/ Erzincan Binali Yıldırım University
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU/ Erzurum Technical University
Prof. Dr. Necmettin ALKAN/ Sakarya University
Prof. Dr. A. Şevki DUYSMAZ/ Suleyman Demirel University
Prof. Dr. Ömer AYDIN/ Istanbul University
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ/ Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ/ Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Havva SELÇUK/ Erciyes University
Prof. Dr. Özcan BAYRAK/ Elazığ University
Prof. Dr. Serdar YAVUZ/ Elazığ University
Prof. Dr. Şuayıp KARAKAŞ / Istanbul Aydın University
Prof. Dr. Abdülhaluk Mehmet ÇAY/ Istanbul Aydın University
Prof. Dr. Metin AKAR/ Istanbul Aydın University
Prof. Dr. R. Nükhet ÇIKRIKÇI/ Üsküdar University
Prof. Dr. Ali DENİZLİ / Rumeli Üniversitesi- Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. H. Tarık OĞUZLU/ Istanbul Aydın University
Prof. Dr. İsmail KÖSE/ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ŞAHİN/ Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yahya BAĞÇECİ/ Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım YETİŞ/ İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet OĞUZ/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Salim PİLAV / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL/ İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Naci ŞAHİN/ Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz TOPKAYA/ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan TEKİR/ Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet VURGUN/ Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Burak KOCAOĞLU/ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent YILDIRIM/ Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçen ÇATLI/ İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuzhan KARADENİZ/ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür TÜRKER / Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Emre SARAL / Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin ÖNAL/ Ankara Yıldırım Bayezid Üniversitesi
Doç. Dr. Turan AÇIK/ Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ / Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. M. Ebru ZEREN
Doç. Dr. Fatma ÇALIK ORHUN
Doç. Dr. M. Hakan ÖZÇELİK / İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Harun TUNCER/ İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ/ Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Huriye BOSTANOĞLU / Ankara Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümit KATIRANCI/ Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi N. Selcen KORKMAZCAN / İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Dilara USLU/ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman SEÇKİN / Kars Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Burcu GÜDÜCÜ/ İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Bünyamin ÇETİNKAYA/ Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Elif ŞİMŞEK ÖZKAN/ Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi. Naim BABÜROĞLU/ İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Pınar YİĞİT TÜRKER
Dr. Sezgin TOPAL MIZRAK
Dr. Szabolcs HADNAGY/ Macaristan Szeged Üniversitesi
Dr. Gábor FODOR/ Macaristan- Macar Kültür Merkezi/ Macaristan
Öğr. Gör. Orxan ZAMANOV / Azerbaycan Bilimler Akademisi/ Khazar Üniversitesi
Dr. Bayram QULİEV / Khazar Üniversitesi
Dr. Eva KINCSES- NAGY/ University of Szeged/ Hungary
Dr. Péter KÖVECSI-OLÁH/ Macaristan Ankara Büyükelçiliği
Dr. Gergő KOVÁCH/ Macar Kültür Merkezi
Dr. Kamala MUSTAFAYEVA/ Khazar Üniversitesi
Dr. Muzaffer ŞEN/ Türkiye Barolar Birliği-Konya Barosu

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORICAL RESEARCH

(ETA JOURNAL) e-İSSN: 2687-6426

İmtiyaz Sahibi/ Owner

Doç. Dr. Alev DURAN

Editör/ Editor

Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ

Yardımcı editör/ Assistant Editor

Dr. Ayşe AYÇİÇEK

Dr. Suat KAYMAK

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Alev DURAN - Mizanpaj

Doç. Dr. Sabri BECERİKLİ - Eğitim Bilimleri Alan Sorumlusu

Doç. Dr. Derya GÜRTAŞ DÜNDAR - Sosyal Medya/ İletişim Sorumlusu

Doç. Dr. Huriye BOSTANOĞLU – Yayın Kontrol Sorumlusu

Doç. Dr. Mutlu ADAK - İndeks Koordinatörü

Dr. Ayşe AYÇİÇEK – Son Okuma/ kontrol Sorumlusu

Dr. Suat KAYMAK - Dil Koordinatörü

6

Ocak 2025 7/12 (Volume 7/12, Jan 2025)

ETA Journal Volume 7/12, Jan 2025

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

<u>Kapak</u>	
<u>Jenerik</u>	<u>1-5</u>
<u>İçindekiler</u>	<u>6-8</u>

1. Naci ŞAHİN 9-33

Mekteb-İ Hukuk-I Şâhâne’de Teftiş Faaliyetleri (1895-1910)

(Inspections In Mekteb-İ Hukuk-I Şâhâne (1895-1910))

*Araştırma Makalesi

2. Yusuf BUDAK 34-44

III. Haçlı Seferi’nin Gölgesinde Türkiye Selçuklu Devleti’nde Taht Mücadelesi: II. Kılıç Arslan ve Oğlu Kutbeddîn Melikşâh

(The Struggle For The Throne In The Seljuk State Of Turkey In The Shadow Of The Third Crusade: Kılıç Arslan II And His Son Kutb Al-Dîn Malikshâh)

*Araştırma makalesi

7

3. Haluk DOĞAN 45-55

“Ezilen Sınıf” Ve “Yaratıcı Güç”: Walter Benjamin Ve Friedrich Nietzsche’nin Tarih Eleştirileri

(“The Oppressed Class” And “Creative Power”: Walter Benjamin And Friedrich Nietzsche’s Critiques Of History)

*Araştırma makalesi

4. Ali YALÇIN 56-77

Osmanlı Subayı Ahmet Hamdi’ye Göre İngiliz Misyonerlerinin Ortadoğu’daki Faaliyetleri: Bir Sosyo-Kültürel İnceleme

(The Activities Of British Missoinaries In The Middle East According To Ottoman Officer Ahmet Hamdi: A Socio-Cultural Study)

*Araştırma makalesi

Kerîmuddîn Aksarâyî'nin Musâmeretu'l-Ahbâr ve Musâyeretu'l-Ahyâr İsimli Eseri Özelinde Kavram Dünyasının İncelenmesi

(Analysing The Concept World Of Karîm Al-Dîn Aksarâyî's Work Titled Musâmarat Al-Ahbâr Wa Musâyarat Al-Ahyâr)

*Araştırma Makalesi

Kitap Tanıtımı: Nüket Aşkın, Makbule Hanım: Sırlarıyla Atatürk'ün Kız Kardeşi, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2024, ISBN: 9786256619319

*İnceleme/ Tanıtım Yazısı

Bilim dünyasının değerli insanları,

ULUSLARARASI EğİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERęİSİ (ETA), uluslararası hakemli, indeksli ve akademik bir dergi olmakla birlikte, yazı ve düşünce ile meşgul olan herkesin söz söyleyebileceği disiplinler arası bir sosyal bilim platformudur. Derginin kurulum aşamasında desteğini esirgemeyen, emeği geçen hocalarımıza ve kırmayarak destek veren danışma ve yayın kurulundaki değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayata bir nebze katkı sunmak üzere çıkmış olduğumuz bu yolculukta, bilim dünyasının siz değerli insanlarını yazar ve hakem olarak yanımızda görmek; ayrıca görüş ve önerilerinizle bizleri en mükemmele ulaştırma noktasında yönlendirmeniz bizlere güç katacaktır.

Bu bağlamda **ULUSLARARASI EğİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERęİSİ (ETA Journal)** olarak vereceğiniz her türlü destekten dolayı

Teşekkür eder, saygılar sunarım.

Doç. Dr. Alev DURAN

Ankara/ Türkiye

journaleta@gmail.com

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 12, Ocak 2025, s. 9-33.

Naci ŞAHİN*

9

MEKTEB-İ HUKUK-I ŞÂHÂNE'DE TEFTİŞ FAALİYETLERİ (1895-1910)

ÖZET

Bu çalışmada Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne'de farklı zaman dilimlerinde yapılan teftiş faaliyetleri esas alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda eğitim veren kurumlara ivedilikle ihtiyaç duyulduğu gibi bu kurumlardan bir tanesi de Hukuk eğitimi verecek nitelikli bir okul arayışı olmuştur. Ülke ihtiyaçları doğrultusunda adalet sisteminin köklü ve saygın olmasına yönelik çalışmalar ivme kazanmış ve bunun neticesinde başlangıçta başka kurumlar bünyesinde kurulan Hukuk mektebi ilerleyen dönemlerde kendi binasında faaliyete geçerek Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne adıyla ülkenin en önemli eğitim ve öğretim kurumlarından birisi olmuştur.

Kurumun faaliyetleri her zaman göz önünde bulunduğundan dolayı merkezi idare teftiş ve kontrol faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Mekteb-i Hukuk-ı Şahane değişik tarihlerde müfettişler tarafından denetlenmiştir. Öğrencilerin okudukları kitaplar, kullandıkları müsvedde defterleri ve müfredatları ve diğer faaliyetleri bu denetimler sırasında ortaya çıkan başlıca unsurlardır.

Anahtar Kelimeler: Mekteb-i Hukuk, Teftiş, Osmanlı Tarihi, Hukuk Tarihi, Yenileşme Tarihi.

* Prof. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Merkez/Yozgat-Türkiye, Yozgat Bozok University, Faculty of Science and Letters, History Department, Contemporary History Professor Centre-Yozgat-Turkey, E-posta: naci.sahin@bozok.edu.tr, ORCID 0000-0002-1732-4250.

* Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

* Araştırma makalesi.

* Makale geliş: 19.06.2024.- Makale kabul: 29.01.2025.

* Makale Atıf Bilgisi: Şahin, N. (2025). Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne'de Teftiş Faaliyetleri (1895-1910), *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi (Etajournal)*. 7 (12), s. 9-33.

INSPECTIONS IN MEKTEB-İ HUKUK-I ŞÂHÂNE (1895-1910)

In this study, inspections carried out at different times in the Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne have been taken as the basis. In the Ottoman Empire, there was an urgent need for institutions that provided education in a modern sense, and one of these institutions was the search for a qualified school to provide Law education. Efforts towards establishing a robust and respected justice system in line with the country's needs gained acceleration and, as a result, Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne, initially established within other institutions, eventually began operating in its own building, and became one of the country's most prestigious educational institutions under the name Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne.

Since the institution's activities were always under scrutiny, central administration placed great importance on inspection and control activities. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne was inspected by inspectors at different times. The books students read, the draft notebooks they used, their curriculum, and other activities are the main elements that emerged during these inspections.

Keywords: Mekteb-i Hukuk, Inspection, Ottoman History, History of Law, History of Innovation

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı saygın bir eğitim ve öğretim kurumu olan Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'de yürütülen teftiş faaliyetlerini irdelemektir. Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'nin kuruluşu ile ilgili olarak pek çok araştırma ve inceleme yapılmış olmasına karşın, bu okuldaki teftiş faaliyetleri kısmi olarak yer almaktadır. Araştırmanın temel problemiği teftişte nelere dikkat edildiği, bu teftişlere neden gerek duyulduğu, imparatorluğun siyasi çalkantıları ile bu teftişlerin bir ilgisinin bulunup bulunmadığı, öğrencilerin ve kullanılan eğitim malzemelerinin ne ölçüde bu teftiş faaliyetlerinin içerisinde yer aldıklarını inceleyerek kuramsal çerçeveyi oluşturmak amaçlanmaktadır. Elde edilen malzemeler tasnif edilmiş, çözümlenmiş ve veri analizi yapılarak bir sonuca ulaşılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler esas olmak üzere birinci elden kaynaklar kullanılarak çalışmayı bilimsel bir zemin üzerine oturtabilmek esas alınmıştır. Bunun yanında ikinci elden tetkik eserler kullanılmak suretiyle konu irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada sosyal bilimlerin olmazsa olmazlarından birisi olan tümevarım metodu kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın son çeyreğine girmek üzere iken pek çok siyasi çalkantılar ve olaylar zinciri ile karşı karşıya kalmıştır.¹ 1895 yılına gelindiğinde siyasi akımların ve gayrimüslim ayaklanmaları ile birlikte gelişen ideolojik hareketlenmenin etken olduğu bir süreç ivme kazanmıştır. Merkezi yönetim tarafından ülke içerisinde ortaya çıkan siyasi fikirler kontrol ve gözlem altında tutulmaya çalışılmıştır.

Tanzimat döneminde batılılaşma ve modernizm yönünde bir eyleme girişen Osmanlı devlet yöneticilerinde Batı tekniği ve kurumları ile yetinmeyerek düşünce bazlı olarak da Batı toplum yapısının benimsenmesi gerektiği yönündeki fikirler ağırlık kazanmıştır. Bunun da temel yolu eğitim ve öğretimin modernleşmekten geçtiği düşüncesinde toplanmaktaydı.²

Tanzimat'tan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda pek çok kurumla beraber yükseköğretimde gündeme gelmiş ve 1863 yılında Darülfünun'un kurulmasıyla çalışmalar

¹ Osmanlı İmparatorluğu ve yakın yüzyılın siyasi gelişmeleri için bkz; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010, s. 341-458; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 41-55.

² Arzu M. Nurdoğan, **Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 19.

meyvesini vermeye başlamıştır.³ Batılı devletlerin ağır baskısı sonrası çıkar yol arayan devlet yöneticileri ülkede gerekli ıslahat faaliyetlerine girişmenin kaçınılmaz olduğunu görmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma ve yenilik hareketleri daha ziyade askeri, siyasi, idari ve bir dereceye kadar da içtimai alanlarda başlatılmış ve devam ettirilmiştir. Islahatçılar, uzun zaman süreci içerisinde yüzyılların meydana getirdiği fakat hayatiyetini kaybetmiş kültür, eğitim, hukuk ve diğer sosyal kurumlarda ve bunların toplumda yarattığı yaşayış ve düşünce tarzında değişiklik ve yenilik yapacak köklü tedbirler almaya teşebbüs edememişlerdir. En çok çekindikleri unsur ulema ve onun kontrolü altında bulunan kurumlar olmuştur. Çünkü atılacak yanlış bir adım halkın tepkisine yol açabilir, ıslahatları daha başlamadan bitirebilirdi. Bundan dolayı Maârif yani modern eğitim ve öğretim alanında XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ciddi hiç bir yenilik hareketine girişilememiştir.⁴

Meral Öztoprak Sağır'a göre Osmanlı İmparatorluğu İslam hukuku esaslarına göre düzenlenmiş olup Tanzimat dönemine kadar ayrı bir hukuk eğitimi verilen kuruma rastlanılmamaktadır. Bu tip eğitim genellikle medreseler ve vakıflar aracılığıyla yürütülmektedir. Bu durum XIX. yüzyıl başlarına kadar böylece devam etmiş görünmektedir.⁵ Ancak Osmanlı İmparatorluğu sadece İslam hukuku çerçevesinde değil, örfi hukuk çerçevesinde de verilen hükümlerle idare edilen bir devlet yapısına sahip bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk eğitiminin başlaması ile birlikte hem okulun açılması süreci hem de hukuk tarihi⁶ ile ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır.⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda adalet müessesesini derinden etkileyen ve sarsan sebeplerden birisi yargıçların durumu olduğundan mahkemeler şeriat, nizâmiye ve karma ticaret diye üç bölüme ayrılmasına rağmen bunların ihtiyaç duyduğu ihtisas yargıçlarını yetiştirmek için gerekli okullar kurulamamıştır. Mebuslar Meclisinde defalarca iyi yargıç yetiştirilmesi için okul açılması ve yargıç maaşlarının artırılması konusu gündeme gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk Mektebi'nin açılmasının mutlak bir zaruret olduğu ve devletin iyi yargıçlara ihtiyacının olduğu da sürekli olarak ifade edilmiştir.⁸ Dönemin temel düşüncesini yansıtmaya açısından önemli sayılabilecek görüşe göre; "*Mahkemeler hukukun ne olduğunu bilir hâkimlerimizin yokluğu yüzünden adaletin dağıtıldığı yer olmaktan çıkmış ve başka bir şey olmuştur.*" ifadesine Mebusan Meclisi Reisi Hasan Fehmi Paşa'da katılmış ve memleketin hakiki manada yargıçlardan mahrum

³ Ahmet Vurgun, **II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri**, T.C. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018, s. 44; Darülfünun hakkında bkz; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul 1993, s. 521-525.

⁴ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 1.

⁵ Meral Öztoprak Sağır, **Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye'de Hukuk Eğitimi Araştırma Raporu**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No: 173, Ankara 2010, s. 42.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz; Halil Cin-Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

⁷ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hukuk eğitimi ve hukuk tarihi ile ilgili sorunlar ve gelişmeler konusunda fikir münazaralı çalıştaylar da düzenlenmiştir. Günümüzde bu çalıştaylardan birisine örnek olması bakımından bkz; **Hukuk Tarihi Çalışmaları Metot ve Kaynaklar Açısından**, (Editör: Abdullah Musab Şahin), Medipol Üniversitesi Yayınları No: 62, İstanbul 2023, s. 7-204; Mustafa Kuş, "Hukuk Öğrenimi ve Hukukçunun Eğitimi", **TAAD**, Yıl: 4, Sayı: 14, Temmuz 2013, s. 939-968; Kemal Gözler, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Hukuk Eğitimi", **Legal Hukuk Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 69, Eylül 2008, s. 3021-3030.

⁸ Hukuk Mektebinin kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.III-IV, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1085-1117.

olduğunu teessüf ile belirtmiştir.⁹ Hukuk Mektebi, yargı erkinin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan ihtiyacının karşılanması için önemli bir kurum olmuştur. İstanbul'da bulunan Adliye Nezareti'nin gerekli memur istihdamını karşılamak amacıyla açılmış ve ilerleyen tarihlerde, Osmanlı vilâyetlerinde idâdi¹⁰ öğrenimi yaptıktan sonra hukuk eğitimi almak isteyenler içinde Selanik, Bağdat ve Konya gibi şehirlerde de Hukuk mektebi açıldığı görülmektedir.¹¹

XIX. yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki en belirgin ayrılık eğitim kurumlarındaki ikilikten kaynaklanmakta ve geleneksel İslam hukuku ile Batı hukuku arasında bir ikilem oluşmaktaydı. Hukuksal olarak bir birlik sağlanamamaktaydı.¹² Bir hukuk devletinin kurulması ancak modern hukukun anlamını ve esaslarını kavramış yetkin hukukçuların yetişmesi ile mümkün olabilirdi. 1874 yılında Galatasaray Lisesi'nde Darülfünun'un Hukuk¹³ ve Turuk ve Maabir Şubeleri¹⁴ mektep adıyla açılmış ve bir yıl sonra bunlara Edebiyat Mektebi ilave edilmiştir. Bu sırada Hukuk Şubesi'nin 61, Turuk ve Maâbirin¹⁵ Şubesi'nin 43 ve Edebiyat Şubesi'nin ise 25 öğrencisi bulunmaktaydı.¹⁶ Hukuk Mektebi'nin de içerisinde yer aldığı Darülfünun-ı Şahâne, Osmanlı İmparatorluğu'nda mda modern üniversite oluşumunun temellerini oluşturmuştur.¹⁷ Bu eğitimi düzenlemek için çıkartılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi Fransız eğitim sisteminden faydalanılarak hazırlanmış olup, Batı eğitim modeli tarzında modern bir eğitim vermeyi amaçlamaktaydı. Eski eğitim kurumlarını içerisine almayan Darülfünun yeni kurulan veya kurulması düşünülen eğitim kurumlarından oluşturulmuştur.¹⁸

Batı tarzında oluşturulan Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne temelleri son derece sağlam atılan bir eğitim kurumu olmuştur. Bunun için bütün önlemler alınmıştır. Bu amaçla daha okula giriş aşamasından başlanılarak oluşturulan özel bir komisyon alınacak öğrencilerin sınavlarını bizzat yapmıştır. Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi, Sadrazam Ahmed Esad Paşa ile dönemin

⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C. VIII, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 345.

¹⁰ Rüşdiye denilen ortaokuldan sonra yüksekokullara hazırlayıcı okul, Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 31. Baskı, Ankara 2015, s. 471.

¹¹ Ömer Faruk Yelkenci, **Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Konuları**, T.C. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 93-94.

¹² Sağır, **a.g.e.**, s. 42; Bu konuda bir yaklaşım tarzı için bkz; Haluk Songur, "Fıkıh Usulü Dersinin Kaldırılması Bağlamında Darülfünun'dan Cumhuriyet'e Hukuk Eğitim Müfredatı Üzerine", **Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, Sayı: 1, Isparta 2013, s. 9-13.

¹³ Ahmet Vurgun, **II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri**, T.C. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018, s. 44.

¹⁴ Meslek Okulları

¹⁵ Yollar ve geçitler, Turuk ve Maâbir Nezâreti ise Nâfia Vekâleti/Bayındırlık Bakanlığı, Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 640.

¹⁶ Karal, **a.g.e.**, s. 393-394; Mekteb-i Hukuk'un kuruluş süreci ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz; Ali Adem Yörük, **Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)**, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 23-34; Mehmet Tevfik Özcan, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Kuruluşunun Tarihçesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. LXI, Sayı: 1-2, İstanbul 2003, s. 85-174; Mehmet Akman, "Türkiye'de Hukuk Alanında Yapılan İlk Doktora Tezi", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sayı: 1, Bahar 2006, s. 69.

¹⁷ Ahmet Vurgun, **Maarifperver Sultan II. Abdülhamid**, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Ağustos 2020, s. 126; Hukuk Mektebinin kuruluşu ile ilgili olarak bkz; Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XVI, Ankara 2012, s. 163-186; Gülnihal Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi", **Hukuk Öğretimi Sempozyumu (13-14 Mayıs 1993)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1993, s. 51-70.

¹⁸ İhsanoğlu, **a.g.md.**, s. 521-525.

Şeyhülislamı Hasan Fehmi Efendi'nin oluşturduğu bu komisyon sınavlarda başarılı olan öğrencileri seçmiş ve eğitim faaliyetleri bu şekilde başlamıştır.¹⁹

Mekteb-i Hukuk-ı Şâhane'de 1874-1875 eğitim-öğretim döneminde başlanılan eğitim ve öğretim faaliyetlerine 93 harbi olarak da bilinen 1877-1878 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması üzerine ara verilmek zorunda kalınmıştır. Bir müddet sonra eğitim 28 Ekim 1878 tarihinde yeniden başlatılmıştır.²⁰ Bazı araştırmacılar Sultani Mektebi bünyesinde açılan Hukuk Mektebi'nin kapatılmasının gerekçesini çıkan Osmanlı-Rus Savaşı'ndan dolayı değil, tasarruf gerekçesiyle olduğunu ifade etmektedirler. Meclis-i Mebusan ve yabancı basında tenkitlerin artması üzerine 1878 yılında Mekteb-i Hukuk tekrar açılmak zorunda kalınmıştır.²¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun maruz kaldığı ekonomik sıkıntılar eğitim hayatına da yansımış ve ülkenin hukukçu ihtiyacını karşılamaya yönelik eğitim veren Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de bundan yoğun olarak etkilenmiştir. Neticede 1875 yılındaki ağır mali koşullar imparatorluğun iflasıyla sonuçlanmıştır.²² Sadrazam Sait Paşa'ya göre; Her şeye ve bütün olumsuzluklara rağmen devletin iç ve dış işlerini yönetmeye yarar devlet adamlarına, adaleti tevzî edecek iyi hâkimlere, orduyu idare edebilecek kuvvetli komutanlara, devlet maliyesini çekip çevirebilecek ehliyetli maliye memurlarına, halkı refah ve saadete ulaştıracak teşkilata ancak ve ancak eğitim ile varılabilirdi. Bu ve benzer düşüncede olan aydın sınıfının çalışmaları ivme kazanarak meyvelerini vermeye başlamıştır. Nitekim bu kapsamda 1879-1886 tarihleri arasında İstanbul'da Hukuk, Mülkiye, Güzel Sanatlar, Orman, Ticaret ve Maadin Mektepleri açılmıştır.²³ 1900 yılında Darülfünun'da önceki yıllarda kurulmuş olan Tıp ve Hukuk Mekteplerinde dördüncü ve beşinci şubeler açılmış ve öğrenci kabul etmiştir.²⁴

Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne, 1880 yılında kendi binasına geçerek eğitimini devam ettirmiştir.²⁵ Bu dönemde öne çıkan görüş doğrultusunda okulun temel amaçlarından birisi yeni kurulan Nizamiye Mahkemeleri'ne nitelikli hukukçular yetiştirmektir.²⁶ Sultan II. Abdülhamid'in açılması için büyük destek verdiği ve himâyesine aldığı Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne, Adliye Nazırı Cevdet Paşa'nın da yoğun çabaları ile hukuk alanındaki eğitime büyük katkılar sağlamıştır. Okulu bitirenlerin mükâfatlandırılması ve nişan verilmesi okulun ne kadar önemsendiğini göstermektedir. Başlangıçta eğitim süresi üç yıl iken 1885 yılında dört yıla çıkartılmış ve Maârif Nezâreti'ne bağlanmıştır. 1900'lü yılların başında öğrenci sayısının 680

¹⁹ Yörük, **a.g.t.**, s. 24.

²⁰ Adil Giray Çelik, **Osmanlı Darülfünunu Mekteb-i Hukuk'da İlk Çiçek Süreyya Ağaoğlu**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No: 355, Birinci Baskı, Ankara Ocak 2018, s. 43.

²¹ Ergin, **a.g.e.**, s. 1085; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çeviren: Metin Kıratlı), 9. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 179-181.

²² Yörük, **a.g.t.**, s. 27.

²³ Karal, **a.g.e.**, s. 386-387.

²⁴ Karal, **a.g.e.**, s. 393-394, 397; Darülfünun hakkında bkz; Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi No: 16, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 199-203.

²⁵ Karal, **a.g.e.**, s. 397; Darülfünun Edebiyat ve Felsefe, Hukuk ve Fen şubelerinden oluşmaktaydı. Bkz; Kodaman, **a.g.e.**, s. 25; Fethi Gedikli, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin kuruluş tarihinin 17 Haziran 1880 olarak değil, Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'nin Darülfünun-ı Sultani içerisinde eğitime başladığı tarih olan 1874 tarihi olması gerektiğini savunmaktadır. Bu konudaki tartışmalar için bkz; Fethi Gedikli, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. LXIX, Sayı: 1-2, İstanbul 2011, s. 104.

²⁶ Ayşe Şen, **Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Dönemi (1879-1924) Dava Belgelerinin Düzenlenme Biçimi**, T.C. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023, s. 54-57.

olması okulun hukuk sistemine çok büyük katkılar verdiğinin temel göstergesi olmalıdır.²⁷ Hukuk Mektebi'nde dersler Türkçe ve Fransızca olarak okutulmaktaydı.²⁸

Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne ilk mezunlarını 1880 yılında vermiştir.²⁹ Mali sıkıntılar giderek artış göstermiş ve bu yüzden Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin öğretim kadrosundan bir süre ücretsiz ders vermeleri istenmiştir. Bu olağanüstü durum bazı huzursuzluklara yol açsa da öğretim kadrosu bir müddet fahri olarak derslere girmişlerdir.³⁰ Okulu himayesine alan ve eğitim ve öğretimin titizlikle yapılmasını sağlayan Sultan II. Abdülhamid'in eğitim meselelerine son derece önem vermesi ve bunu milli varlığın temel unsurlarından birisi olarak değerlendirmesi³¹ kendisinin ne kadar ileri görüşlü olduğunu ortaya koymaktadır.

1884 yılında Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Ceza Kanunu, Ticaret-i Berriye Kanunnamesi, Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi, Arazi Kanunnamesi ve Tapu Nizamnamesi Muamelâtı, Medhâl-i İlm-i Hukuk, Edebiyat-ı Türkiye, Talim-i Kitabet, Fransızca, Usûl-i Muhakemât-ı Hukukiye, Usûl-i Muhakemât-ı Ticariye ve Teşkilât-ı Mehâkim Nizamnamesi, Usûl-i Muhakemât-ı Cezaiye, Hukuk-ı Düvel, Tarih-i Hukuk-ı Düvel ve Muahedatı Osmaniye, Hikmet-i Hukuk, Tarih-i Hikmet-i Hukuk, Belâgat-i Türkiye, Talim-i Hitabet, Roma Tarihi, Usul-i Defter, Talim-i Muhakeme-i Hukukiye ve Ticariyye ile Hulasa-i Evrak ve Tanzimi İlâm ve Müntahab, Ehbâs Hakkında İmtihan ve Mubahase, Talim-i Muhakemat-ı Cezaiye ile Talim-i Hülasa-i Evrak ve Tanzim-i İlâm ve Müntahab Ebbas Hakkında İmtihan ve Mubahase, Hukuk-i Siyasiye-i Osmaniye-i Dahiliye yani Hukuk-ı Esasiye ve Hukuk-ı İdare-i Mülkiye, Vesaya, Feraiz, Ahkam-ı Evkaf, Kitabüddiyyat, Murafaa-i Şer'iyye, Fransızca Retorik, Talim-i Franseviye, Tarih-i Umumi, Tarih-i İslam dersleri okutulmaktaydı.³² Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de bu dersleri yürütmek üzere dönemin ünlü simaları dersler vermişlerdir. Bunlar arasında Adliye Nazırı Ahmed Cevdet, Maârif Nazırı Münif Paşa, Nafia Nazırı Hasan Fehim Efendi, Müdde-i Umumi Kostaki Efendi, İsmail Bey, Ömer Hilmi Efendi, Said Bey, Abdüssettar Efendi ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi gibi pek çok değerli bilgin yer almaktadır.³³ Nazır Şükrü Bey, Mekteb-i Hukuk'a 4 profesör getirtmiş ve bunlar Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İstanbul'da kalmışlardır.³⁴

Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne'nin Teftişi

Teftiş kelimesi lügatte gereği gibi sorup araştırma, sorulup araştırılma; bir şeyin doğrusunu bulmak için her tarafı arayıp tarama, muayene ve kontrol olarak isimlendirilmektedir.³⁵ Müfettiş ise, araştıran, teftiş eden, bir işin düzenli, yolunda olup olmadığını anlamak için o işin etrafıca üzerinde durmakla vazifeli bulunan kimse anlamlarına gelmektedir.³⁶

²⁷ Ahmet Vurgun, **Maarifperver Sultan II. Abdülhamid**, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Ağustos 2020, s. 128-129.

²⁸ Gedikli, **a.g.m.**, s. 94.

²⁹ Adil Giray Çelik, **Osmanlı Darülfünunu Mekteb-i Hukuk'da İlk Çiçek Süreyya Ağaoğlu**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No: 355, Birinci Baskı, Ankara Ocak 2018, s. 43.

³⁰ Yörük, **a.g.t.**, s. 28.

³¹ Vurgun, **Maarifperver Sultan II. Abdülhamid**, s. 18.

³² Ergin, **a.g.e.**, s. 1104.

³³ Ahmet Şamil Gürer, **Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kâzım Efendi (1861-1920)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Temmuz 2003, s. 17-18; Çelik, **a.g.e.**, s. 46-47.

³⁴ Koçer, **a.g.e.**, s. 28.

³⁵ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1235.

³⁶ Devellioğlu, **a.g.e.**, s.832.

Sultan II. Abdülhamid maârif kurumlarının teftişine son derece önem atfetmekteydi. Bu düşüncesinin temelinde asıl sorunun okul sayısını artırmakla değil, içerisinde yer alan eğitimin, merkezin değerlerini benimseyen eğitimi ve nitelikli bir nüfus oluşturması düşüncesinden kaynaklanmaktaydı.³⁷ Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde mevcut bulunan bütün okullar belli aralıklarla teftiş edilerek sürekli merkezi idarenin kontrolü altında tutulmaya çalışılmıştır. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne kurulduktan sonra belli aralıklarla teftiş edilmiştir. H. 27.07.1312/M. 24.01.1895 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre oluşturulan bir komisyon Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ye giderek teftiş faaliyetini icra etmiştir. Komisyonunda; Meclis-i Kebir Maârif Azası, Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne Müdürü ve Mahkeme-i Ticâriye Azası, Encümen-i Teftiş ve Muayene Azası, Mabeyn-i Hümâyun Müfettişi ve Maârif Nezâreti Mektupçusu ile Bab-ı Hümâyun Tercümanı ve Hukuk Müşaviri olmak üzere beş kişi bulunmuştur.³⁸

Teftiş sırasında öğrencilerin kullandıkları ve eğitim gördükleri kitaplar, yazdıkları defterler ve hatta müsveddeleri bile komisyonca incelemeye tabi tutulmuştur.³⁹ Teftiş sonrası yazılan raporda okuldaki faaliyetlerin memleket ve devlet lehine olduğu ifade edilmektedir. Zararlı bir unsura rastlanmadığı gibi ıslah edilmesi gerekli bir kişiye dahi tesadüf edilmediği özellikle vurgulanmaktadır. Komisyon raporunu tamamlayarak 22 Recep 1312/ 7 Kanunısanı (1)310/M. 19 Ocak 1895 tarihinde Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'den dönemin Eğitim Bakanlığı olarak isimlendirilen Maârif Nezâreti'ne gönderilmiştir.⁴⁰ H. 16.06.1306/ M. 17.02.1889 tarihinde Mekteb-i Hukuk personeli tarafından kaleme alınan İlm-i Hukuk isimli kitap için müracaatta bulunularak yayınlanıp yayınlanamayacağı hakkında izin istenmesi Osmanlı yükseköğretim kurumlarındaki işleyiş hakkında fikir sahibi olmamıza vesile olmaktadır.⁴¹ 27 Recep 1312/12 Kanunısanı 1310/M. 24.01.1895 tarihinde Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye Mektûbî Kaleminden 63 numaralı yazı ile Mabeyn-i Hümâyun Başkîtâbeti Celilesi'ne gönderilen yazıda ise oluşturulan komisyonlar vasıtasıyla inceleme yapılan kitaplar ve öğrencilerde bulunan defterlerde zararlı durum oluşturabilecek bir hususa rastlanmadığı bildirilmektedir.⁴²

4 Şaban 1317 ve 25 Teşrinisani 1315 /8 Aralık 1899 tarihinde Şeyhülislam Mehmed Cemaeddin imzasıyla hazırlanan bir tezkirede Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne öğrencilerinin eğitimleri sırasında aldıkları dersler ve hal ve hareketlerinin teftiş edilmesi ile ilgili hususlar belirtilmektedir. Ortaya çıkabilecek muhtemel olumsuzluklar için her ihtimale karşılık 1.000 kuruş maaş ile bir memurun tayin edilmek istendiği anlaşılmaktadır.⁴³ Böylelikle sürekli teftiş

³⁷ Arzu M. Nurdoğan, "II. Abdülhamid Döneminde Rumeli'de Maarifin Teftişi", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 26, Ankara Güz 2009, s. 194.

³⁸ **BOA. Y. MTV.** 00113.00083.002. (H. 27.07.1312/M. 24.01.1895).

³⁹ "Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'de tedris olunub talebeye mahsûs olmak üzere müsvedde suretinde tab' ve tahsil edilmiş olan kitaplar emr-i sâmi-i nezâretpenâhileriyle teşkil edilen komisyon-ı acizânemizce tedkik ve muayene edildi." Bkz; **BOA. Y. MTV.** 00113.00083.002. (H. 27.07.1312/M. 24.01.1895).

⁴⁰ "...Mekteb-i mezbûrun tedrisâtı (öğretim, ders verme) devlet ve memleketimizin menâfi-i (menfaatler, yararlar) ve icâbâtı velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin merzi-i alâ (razılık, hoşnutluk) cenâb-ı taccârileri dairesinde cereyan iderek muzır (zararlı) bir şey'e tesadüf olunamadığı gibi esasen muhtac-ı ıslah bir fert dahi müşâhâde olunamayub..." Bkz; **BOA. Y. MTV.** 00113.00083.002. (H. 27.07.1312/M. 24.01.1895).

⁴¹ "...Bu babda şeref sünûh olan emr ü irade-i aliyye-i cenab-ı nezâretpenahileri üzerine..." Bkz; **BOA. MF. MKT.** 00106/00044. 001. (H. 16.06.1306/ M. 17.02.1889).

⁴² "...Mekâtib-i Aliyye'de tedris olunan kitaplarla talebe yedinde bulunan zabt-ı defterlerinin tedkiki zımında komisyonlar tarafından teşkiliyle bunlarda merzi-i aliyyeye menâfi ve muzır bir şey bulunmamasına itina olunmuş..." Bkz; **BOA. Y. MTV.** 00113.00083.001. (H. 27.07.1312/M. 24.01.1895).

⁴³ "...Mekteb-i Hukuk'da tedris olunan 'ulûm ve kanunun keyfiyet-i tedrisiyle talebenin umûr-ı tahsildeki mesai ve hareketi teftiş etmek ve hilâf-ı merzî-i ali bir hâl-i vuku'unda itây-ı malûmane mesâriat eylemek

edilecek kurumda olumsuzlukları önceden tespit etmek ve ilgili birimlere haber vermek esas alınmış olmalıdır.

H.03.10.1317/M.04.02.1900 tarihinde çıkan bir irade ile Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de görevlendirilmek üzere Bâb-ı Valây-ı Meşihatpenâhî’den⁴⁴ 1.000 kuruş maaşla bir memurun tayin edilmiş öğrenciler arasında bulunan Kırım ve Kazan ahalisinden kimseler içinde 300 kuruş maaşla bir müvezzî⁴⁵ verilmiş ve toplamda 1.300 kuruş tutan meblağ için hazineden para tahsis edilmiştir.⁴⁶ H. 06.10.1317/M. 07.02.1900 yılına gelindiğinde Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de okutulan “*ilim ve fenlerin*” ve “*talebelerin eğitim-öğretim sürecini teftiş etmek*” maksadıyla yine 1.000 kuruş maaşla bir memur tayin edilmiştir.⁴⁷

H. 17.03.1318/M. 15.07.1900 tarihinde Maârif Nezareti Celilesi’ne verilen bir istid’â⁴⁸ dilekçesinde Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de yapılan mezuniyet sınavlarında “*Tatbikat-ı Cezâiyye*”, “*Tatbikat-ı Hukukiyye*” ile “*İcra Kanunu*” derslerinden düşük not verildiğinden bahisle sınav evraklarının incelenmesi talep edilmektedir. Bu incelemenin neticesine göre gerekirse sınavın tekrar yapılması arzusu bildirilmektedir.⁴⁹

Değişik yıllarda teftiş faaliyetlerinin yerine getirildiği görülmektedir. H. 02.02.1321/M. 30.04.1903 senesinde yapılan inceleme sonrasında Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de bir olumsuzluk olmadığı teftiş raporlarında yer almaktadır.⁵⁰ H.07.08.1321/M.29.10.1903 tarihinde yine müfettiş görevlendirmesi yapılarak okul teftiş edilmiştir. Bu defa Meclis-i Maârif Azasından Fâiz Efendi ile 1.000 kuruş maaşla Bâb-ı Valây-ı Meşihatpenâhi Memurlarından Hasan Efendi görevlendirilmiş ise de sonradan müfettiş sıfatını taşıdığı için sadece Fâiz Efendi ile yetinilmiştir.⁵¹

H. 23.08.1321/M. 14.11.1903 tarihli teftiş raporunda ise Kasım ayı zarfında herhangi bir olumsuzluk görülmediği teftiş raporuna yansımıştır. Başlangıçta uzun zaman dilimleri içerisinde yapılan teftişlerin aylık hale dönüşmesi dikkati çekmektedir. Siyasi hareketlenmelerden endişe edilmesi, anayasal düzene yeniden dönme isteklerinin ivme kazanması ve bu bağlamda Kanun-ı Esâsi’nin yeniden uygulanması isteği ile Meşrutiyet taraflarının artış göstermesi bilhassa

üzere bâb-ı meşihatdan münasib ve şehri bin guruş maaş ile bir memurun tayini hususunda ve talebe-i ulum meyânında Kırım ve Kazan ahalisinden kimseler mevcut olduğu cihetle...” bkz.; **BOA. Y. MTV.** 00197.00030.001. (H. 04.08.1317/ M. 08.12.1899).

⁴⁴ Şeyhülislamlık makamı, Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 732.

⁴⁵ Dağıtan, tevzi’ ve taksim eden, postacı, posta, mektup, telgraf gibi şeyleri ev ev dağıtan kimse, gazeteci, evlere gazete dağıtan kimse, Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 926.

⁴⁶ “...Bin guruş maaşla bir memurun tayini ve talebe-i ‘ulûm meyânında Kırım ve Kazan ahâlisinden kimseler mevcut olduğu cihetle Rusya postasıyla memleketlerinden vürûd edecek mekâtib ve emânâtı mufassallarından ahz ile ashabına irsâl için üç yüz guruş maaşla bir müvezzî nasbı ve mümâileyhaye itâsı icâb idüb ilmiyyede karşılığı olmayan şehri bin üç yüz guruş tahsisat-ı ilmiyyeye zam olmak üzere hazine-i celileden tahsisi...” Bkz.; **BOA. İ. HUS.** 00080.00052.001. (H. 03.10.1317/M. 04.02.1900).

⁴⁷ “...Mekteb-i Hukukda tadrîs olunan ‘ulûm ve fûnûnun keyfiyet-i tadrîsiyle talebenin emr-i tahsildeki mesâi ve hareketi teftiş etmek üzere bâb-ı valây-ı meşihatpenâhilerine müntehab ve bin guruş maaşla bir memûrin tayini...” Bkz; **BOA. BEO.** 001438.107776.001. (H. 06.10.1317/M. 07.02.1900).

⁴⁸ İstidâ, dilekçe, yalvararak isteme, arz-i hâl, Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 522.

⁴⁹ “Maârif Nezâreti Celilesine; Bu sene Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne’de icrâ olunan mezuniyet imtihanında Tatbikat-ı Cezâiyye ve Hukukiyye ve İcra Kanunu derslerinden dun(aşağı) mertebede numara verildiğinden bahis ile evrâk-ı imtihâniyyesinin tedkiki yahud nazikan cezâiye dersinde tekrar imtihanının icrası...” Bkz.; **BOA. BEO.** 1517.113775. (H. 17.03.1318/M. 15.07.1900).

⁵⁰ “Marûz-ı daîleridir ki; Teftîşine memur buyurulduğum Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’nin bu hususdaki tedrisat ve saire muamelâtında mucib-i arz bir hal müşâhade edilmeyerek...” Bkz; **BOA. MF. MKT.** 00701.00016. 001. (H. 02.02.1321/M. 30.04.1903).

⁵¹ **BOA. MF. MKT.** 00745.00049.001. (H. 07.08.1321/M. 29.10.1903).

yükseköğrenim gören gençler arasında siyasi veya ideolojik yapılanmanın olup olmadığı yönündeki eğilimin gözlenmesi ihtiyacını doğurmuş olabileceği düşünülebilir.⁵²

Osmanlı İmparatorluğu'nda bilhassa üst düzey eğitim veren okullar aylık olarak teftiş edilmekte ve okulların durumu hakkında olumsuzluk olup olmadığına dair rapor verilmekteydi. Örneğin; 1904 yılı Nisan ayına ait teftiş raporlarında Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne yanında merkezdeki diğer okullarda teftiş edilmişlerdir. Bunlar arasında Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne, Darülfünun gibi gözde okullarda yer almaktaydı.⁵³ Osmanlı Maârif sisteminin teftişi ile yapılan bu teftiş faaliyetlerinin birkaç amacı gerçekleştirmeye matuf olduğu söylenebilir. Bunlardan birisi öğreticilerin öğrencilerde kavranılması istenilen davranış değişikliklerinin oluşup oluşmadığının kontrolüdür. Acaba verilmesi istenilen temel bilgiler verilebilmişmidir? Bir diğeri ise okulların yapısal görünümüne varıncaya değin içeride ortaya çıkan bütün eylemleri bilme isteği ve arzusundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁵⁴

H. 09.07.1323/M. 09.09.1905 tarihinde Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ye ilk girişte icra edilecek sınavların önemine binaen bizzat müfettişler sınavları takip etmekle görevlendirilmişlerdir. Sınavlarda herhangi bir usulsüzlük olup olmadığına kontrol edilmesi bu bakımlardan önem ve ehemmiyet arz etmekteydi. Bu bağlamda okul sıklıkla teftiş edilmekteydi. Hukuk mezunlarının daha kaliteli bir vasıf taşıması açısından bu denetlemelerin son derece yararlı olduğu muhakkakki son derece önem arz etmekteydi. Sınav yapılan dönemlerdeki bu teftişlerden birisinde Teftiş-i Mekâtib Heyeti azası olan Azmi Bey görevlendirilmiştir.⁵⁵ Bu teftişlerde üst düzey kamu personelinin görevlendirilmesi teftiş faaliyetlerine verilen önemin göstergesi olmalıdır.

H.20.11.1322/M.26.01.1905 tarihli bir belgeden Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne başta olmak üzere okulları denetlemek üzere standart bir teftiş varakası hazırlanarak bunun kullanılması yoluna gidilmiştir. Bu varakanın kullanılması ve teftiş faaliyetlerinin sık sık yapılması hususunda vurgu yapılmaktadır. Bu varakada yer alan sorularda, okulda yapılan eğitim ve öğretimin yani tedrisatın ne şekilde yapılıp icra edildiği, memur ve müstahdemlerin görevlerini yerine getirirken gösterdikleri gayretin dereceleri, okullarda görevli muallimlerin devam durumu ve görevlerini ifa etmeleri, okullardaki öğrencilerin içeride ve dışarıdaki tutum ve davranışları ile durumlarının ne şekilde olduğu, okulların içerisinde sağlık kurallarına uyulup

⁵² “Maârifî Umûmiyye Nezâreti Celilesi'ne; Devletlü Efendim Hazretleri; İrade-i 'Aliyye-i cenâb-ı nezaretpenâhîleri üzere kemâkân (eskisi gibi) Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin teftişine devam edilerek iş bu mah-ı teşrin-i sani zarfında dahi ... bir şey görülmemiş olduğu hususunda ol babda emrû ferman hazret-i men lehül emrindir. El dâî Meclis-i Kebîr-i Maârif 'Azâsından”, Bkz.; **BOA. MF. MKT.** 00749.000008.006. (H. 23.08.1321/M. 14.11.1903).

⁵³ “Marûz-ı daî-i keminelidir; Hazret-i hilâfetpenâhi'de şehri nisan zarfında dahi Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de tedrisatında rızây-ı ali cenâb-ı padişahi daire-i necat-ı bahiresinde ceryan etdiği ... ol babda emr ü ferman hazret-i men lehül emrindir. Fi 4 Nisan Sene (1)320 Meclis-i Kebîr Maârif 'Azâsından el-dâî (mühür)”; Bkz; **BOA. MF. MKT.** 00780.00087. 013. (H. 02.03.1322/ M. 17.05.1904).

⁵⁴ Arzu M. Nurdoğan, “II. Abdülhamid Döneminde Rumeli'de Maarifin Teftişi”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 26, Ankara Güz 2009, s. 215-216.

⁵⁵ Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'de icrâ edilmek üzere duhûl etmiş bulunarak imtihanların matlûb-ı ali dairesince icrâsına dikkat ve ihtimam olunması heyet azasından sa'adetlü Azmi Bey memuren hazır bulunması tensib...” Bkz; **BOA. MF. İBT.** 00166.105. (H. 09.07.1323/M. 09.09.1905); “...Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'de icrâ edilmek üzere bulunan duhûl (alınma, içeri girme) imtihanlarında hazır bulunarak imtihanların matlûb-ı ali dairesince icrasına dikkat ve ihtimam olunması zımında Teftiş-i Mekâtib Hey'eti azasından saadetlü Azmi Beyefendi bendelerinin mekteb-i mezburda memuren hazır bulunması tensib edilmiş olduğundan...” Bkz; **BOA. MF. MKT.** 00881.00028. 001. (H. 11.07.1323/M. 11.09.1905).

uyulmadığının araştırılması ve yapılan teftiş neticesinde genel olarak bir görüş beyanına ihtiyaç bulunmaktaysa bu durumun ne şekilde olduğu sorulmaktadır.⁵⁶

Sorulara verilen cevaplarda ise okullardaki eğitimin ve öğretimin padişahın himayesinde ve onun arzularını kazanmak rızası çerçevesinde devam ettiği belirtilmektedir. Memur ve müstahdemlerin görevlerini yerine getirmesi konusundaki gayretleri şayanı dikkat derecesinde olarak ifade edilmektedir. Muallimlerin devam durumu ve görevlerini yerine getirmedeki hususlar için muallim efendilerden devamsızlık edenler yoktur ifadesi kullanılmaktadır. Okullardaki öğrencilerin içeride ve dışarıda durumlarının ne şekilde olduğu konusundaki sorular genellikle şâkirdânın⁵⁷ okul dahilinde edep dahilinde olduğu gibi dışarıda dahi buna uygun hareket ettikleri şeklinde ifade edilmektedir. Okulların içerisinde sağlık kurallarına uyulup uyulmadığının araştırılması sorusuna ise genellikle mektep içerisinde her ne kadar hıfzıssıhha kurallarına uyulmakta ise de bu sene kayıt olunan öğrencilerin yoğunluğu sebebiyle yatakhaneler sağlık kurallarına uygun olmayıp yatakların pek sıkışık bir vaziyette olduğu ifade edilmektedir.⁵⁸

H.9 Ramazan 1326/R.22 Eylül 1324/M. 05.11.1908 tarihinde Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin önemine binâen oldukça seçkin ve liyakatli görevlilerin atanmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır. R.1307/M. 1891-1892 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne ve R. 1311/M. 1895-1896 yılında ise Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne mezunlarından olan Abdülhâlik Midhat Beyefendi liyakat ve ehliyet sahibi olarak görülmüş ve 3.000 kuruş maaşla Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de vekâleten yürüttüğü görevine asaleten atanmıştır. Abdülhâlik Midhat Beyefendi bu iki okulu da "âlâ" olarak isimlendirilen çok iyi derece ile bitirmiştir.⁵⁹ Kendisi son derece fedakârca görev yapmıştır. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne Müdürlüğü'ne atanmadan önceki görevi Mülkî Teftiş ve Muayene Azalığı olup 4.000 kuruş maaş almaktaydı. Maaşında 1.000 kuruş azalma olmasına karşın bu görevi kabul etmesi ne derece fedakâr olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁰

R.17 Kanunıevvel (1)325/ M. 30.12.1909 tarihli ve Adliye Nazırlığı, Adliye Müfettişliği tarafından Maârif Nezâreti 'Aliyyesi'ne gönderilen 157 numaralı belgede hazırlanan talimatnamenin 14. maddesine binâen İstanbul'da ve diğer vilâyetler hukuk mekteplerinin teftişinin yapılacağı bildirilmektedir.⁶¹ Ancak, bu tarihten sonra hukuk mekteplerinin teftişinin adliye müfettişliklerince yapılmasına itiraz edilecektir. Nitekim Darülfünun Hukuk Şubesi

⁵⁶ **BOA. MF. MKT.** 00828.00001.001. (H. 20.11.1322/M. 26.01.1905).

⁵⁷ Öğrenciler, talebeler, çırak, yamak, stajyer, aslı şâgird olduğu halde şâkird şekli yaygındır. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1140.

⁵⁸ "...Yatakhanelerin böyle kalabalık ve yatakların sıkışık olması hem hıfzıssıhhaya mugâyir (aykırı) hem ahlakî mahzûrdan sâlim olmadığından ve hususiyetle yaz mevsiminde bu izdiham bir hastalık tevli'd (getirebileceğinden) edebileceğinden mektebçe yeniden bir yatakhane inşası ve mezkûr (adı geçen) yatakhanelerin inşâsına değin gece yatakhanelerin tertibiyle mevcûd yatakhanelerin daîmi bir nezaret altında bulundurulması icâb-ı halden ise de ol babda emr ü ferman efendimizindir. Teftiş-i Mekâtib Heyet-i Azâsından İbrahim, Fî 28 Kanun-ı evvel sene (1)320", Bkz; **BOA. MF. MKT.** 00828.00001.001. (H. 20.11.1322/M. 26.01.1905).

⁵⁹ "...Müşarü'l-ileyh Abdülhâlik Midhat Beyefendi üçyüzyedi senesinde Mekteb-i Mülkiye'den ve üçyüz onbir senesinde Mekteb-i Hukuk'tan âlâ derecede şehadetname ile neş'et etmiş..." Bkz.; **BOA. MF. MKT.** 01078.00058.001. (H. 23.09.1326/M. 19.10.1908).

⁶⁰ "...Mezûniyetinden saadetlü Abdülhâlik Midhat Beyefendi hazretlerinin liyâkat ve ehliyetine mebni üç bin guruş maaşla asâleten tayini bi'l-tezâkir tensib edilmekle icrây-ı memuriyetinin bab-ı ali cenâb-ı samisine arz ve iş'ar buyurulması babında emr ü ferman hazreti menlehü'l-emrindir. Bkz; **BOA. MF. MKT.** 01078.00058.001. (H. 23.09.1326/M. 19.10.1908).

⁶¹ "...Maârif Nezâreti 'Aliyyesine; Nâzır Beyefendi Hazretleri, icrây-ı teşkil olunan adliye müfettiş(lik)lerinde vezâifini ve derece-i salâhiyetini mübeyyin olub merîyyet ahkâmına irade-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî şerefta'allûk buyurulan talimatnamenin on dördüncü maddesinde sayenimizde bi'l-tezâkir kararlaştırıldığı üzere Dersa'adet ve Vilayât-ı Mekâtib-i Hukûkiyye'sinde mezkûr müfettişlikçe taht-ı teftiş..." Bkz; **BOA. MF. MKT.** 01145.00062.001. (H. 21.12.1327/M. 03.01.1910).

Müdürü tarafından R.20 Kanunısani sene (1)325/M. 02.02.1910 tarihinde Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Celilesi'ne hitaben Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'yi teftiş edecek müfettişler hakkında bir yazı gönderilmiştir. Adliye müfettişleri tarafından tedrisatları ve muallimleri teftiş edilen Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin bu müfettişler tarafından tetftiş edilmemesi istenilmektedir.⁶²

SONUÇ

Kurulduğu dönemden başlamak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun en gözde eğitim kurumları arasında yerini alan Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne gerek müfredatı ve gerekse verdiği eğitim ile en modern eğitim kurumlarından birisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun nitelikli hukukçu ihtiyacını karşılamaya yönelik çalışmalar meyvesini vermiş alanında uzman olan hukukçular adalet sistemi kadrosuna intisab ederek bu teşkilata büyük destek sağlamışlardır. Adalet sisteminin güçlenmesi ile adalet kurumuna olan güven duygusu artmıştır.

Yakınçağlarda hukukun kendisine has alanlara ayrılması ve bu alanların apayrı bir ihtisas gerektirmesi Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'nin kurulmasındaki en önemli nedenlerden birisi olarak sayılabilir. Medreselerdeki ulemanın tepkisini çekmemek ve okulun faaliyetlerine devam etmelerini sağlamak amacıyla Mekteb-i Hukuk'a "Şâhâne" kelimesi eklenmiş ve padişaha ait, hükümdarın koruyuculuğu altında olan, hükümdara yakışacak şekilde ve onun koruyuculuğu altında anlamlarıyla okulların eğitim faaliyetlerinin devamı sağlanmıştır. Böylece gelecek tepkiler padişaha karşı yapılamayacağı için bu kelime paratoner görevi üstlenmekteydi. Benzer durum, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne gibi diğer önde gelen okullara da eklenerek tepkilerin önü alınmış olmaktadır.

Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne belirli aralıklarla sık sık denetime tabi tutulmuştur. Eğitim ve öğretim faaliyetlerini esas alan tedrisatı, öğretmen ve öğrencileri, müstahdemleri, fiziki olarak binaları, öğrencilerin müsvedde defterlerine varıncaya kadar teftiş faaliyetleri içerisinde değerlendirilmiştir. Teftişleri genellikle üst düzey görevliler yerine getirmiştir. Bazen tek kişi teftiş için görevlendirilmemiş bu görevi bir komisyon yerine getirmiştir. Bu denetleme ve kontrol mekanizması sadece Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne için uygulanmamış, devrin önde gelen gözde okulları, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Sultani, Darülfünun ve ona bağlı çeşitli şubeler içinde yerine getirilmiştir. Dersaadet olarak da isimlendirilen başkent İstanbul ve Anadolu'nun diğer kentlerinde bulunan bu türden okullarda denetime tabi tutulmuşlardır. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'ye daha ilk başlarda girişte uygulanan sınavlar okulun kaliteli ve nitelikli insan yetiştirmesinde çok önemli bir etken oluşturmuştur.

Denetim ve teftişler sırasında okullarda merkezi yönetime karşı bir hareket olup olmadığı, siyasi veya ideolojik bir akımın etkisinin bulunup bulunmadığı, mevcut potansiyelleri ile tehlike arz edip etmedikleri ve nihayet mevcut rejime karşı herhangi bir tehdit unsuru taşıyıp taşımadıkları sürekli inceleme ve gözleme tabi tutularak dönemin Eğitim Bakanlığı olan Maârif Nezâreti'ne gönderilen teftiş raporlarından anlaşılmaktadır.

Denetimlerin sıklıkla yapılması dönemin siyasi şartlarının bir gereği gibi düşünülmelidir. Maârif Nezâreti'ne sunulan teftiş raporlarının genellikle olumlu sonuçlandığı görülmektedir. Ancak fiziki koşulların yetersizliği, bina eksikliği ve bundan kaynaklanan aşırı

⁶² "...Naîl beyefendi hazretlerinden telâkkî olunan emr üzerine irâde-i seniyyesi şeref ta'allûk etmiş olan adliye müfettişleri talimatı dairesinde Mekteb-i Hukuk tesis edilmiş bilâd-ı malûmede mekâtib-i mezkûre tedrisatıyla muallimlerinin ahvâl ve ikdârı daîmi suretle adliye müfettişleri canibinden..." Bkz, **BOA. MF. MKT.** 01147. 00029. 001. (H. 22.01.1328/M. 03.02.1910). "... İcrâsı lüzum geleceği bildirilmiş ise de nezâreti celilelerine merbût mekâtib-i hukukiyyenin diğer bir nezâret tarafından taht-ı murâkabe de bulundurulması ahvâl-i kanûniyeye muhalif gibi..." Bkz; **BOA. MF. MKT.** 01147. 00029. 001. (H. 22.01.1328/M. 03.02.1910).

izdiham raporlarına da yansımış bu koşulların mekânsal olarak düzenlenmesinin önemi vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA. MF. İBT. Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemi;

BOA. MF. İBT. 00166.105. (H. 09.07.1323/M. 09.09.1905).

BOA. MF. MKT. Mektûbi Kalemi; 00780.00087. 013. (H. 02.03.1322/ M. 17.05.1904).

BOA. MF. MKT. 00828.00001.001. (H. 20.11.1322/M. 26.01.1905).

BOA. MF. MKT. 00881.00028. 001. (H. 11.07.1323/M. 11.09.1905).

BOA. MF. MKT. 01078.00058.001. H. 23.09.1326/M. 19.10.1908.

BOA. MF. MKT. 01145.00062.001. H. 21.12.1327/M. 03.01.1910.

BOA. MF. MKT. 01147. 00029. 001. (H. 22.01.1328/M. 03.02.1910).

BOA. MF. MKT. 00745.00049.001. (H. 07.08.1321/M. 29.10.1903).

BOA. MF. MKT. 00106/00044. 001. (H. 16.06.1306/ M. 17.02.1889).

BOA. MF. MKT. 00701.00016. 001. (H. 02.02.1321/M. 30.04.1903).

BOA. MF. MKT. 00749. 000008.006. (H. 23.08.1321/M. 14.11.1903).

BOA. Y. MTV. Mütenevvi Maruzat;

BOA. Y. MTV. 00113.00083.001. (H. 27.07.1312/M. 24.01.1895).

BOA. Y. MTV. 00113.00083.002. H. 27.07.1312/M. 24.01.1895.

BOA. Y. MTV. 00197.00030.001. H. 04.08.1317/ M. 08.12.1899.

BOA. BEO. Bab-ı Ali Evrak Odası;

BOA. BEO. 001438.107776.001. (H. 06.10.1317/M. 07.02.1900).

BOA. İ. HUS. İrâde Hususi;

BOA. İ. HUS. 00080.00052.001. (H. 03.10.1317/M. 04.02.1900).

Tetkik ve Diğer Eserler

AKMAN, Mehmet, “Türkiye’de Hukuk Alanında Yapılan İlk Doktora Tezi”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 1, Bahar 2006, ss. 65-86.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1984.

BOZKURT, Gülnihal, “Türkiye’de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi”, **Hukuk Öğretimi Sempozyumu (13-14 Mayıs 1993)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1993, ss. 51-70.

CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmed, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

ÇELİK, Adil Giray, **Osmanlı Darülfünunu Mekteb-i Hukuk’da İlk Çiçek Süreyya Ağaoglu**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No: 355, Birinci Baskı, Ankara Ocak 2018.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 31. Baskı, Ankara 2015.

ERGİN, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.III-IV, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

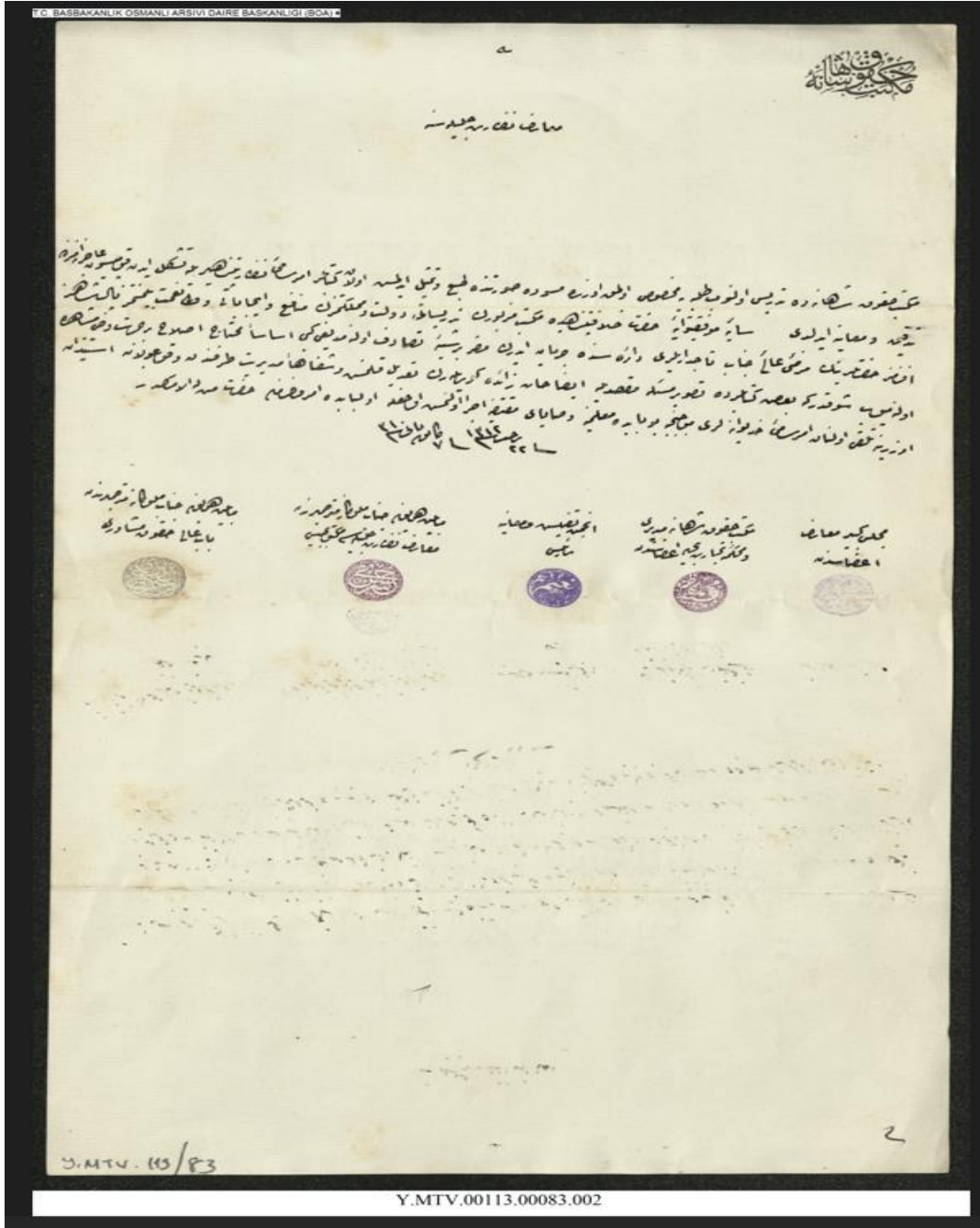
GEDİKLİ, Fethi, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. LXIX, S. 1-2, İstanbul 2011, ss. 91-104.

GÖZLER, Kemal, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Hukuk Eğitimi”, **Legal Hukuk Dergisi**, Y. 6, S. 69, Eylül 2008, ss. 3021-3030.

- GÜRER, Ahmet Şamil, **Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kâzım Efendi (1861-1920)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Temmuz 2003.
- Hukuk Tarihi Çalışmaları Metot ve Kaynaklar Açısından**, (Editör: Abdullah Musab Şahin), Medipol Üniversitesi Yayınları No: 62, İstanbul 2023.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Darülfünun”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul 1993, ss. 521-525.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C. VIII, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi No: 16, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- KOYUNCU, Nuran, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XVI, Ankara 2012, ss. 163-186.
- KUŞ, Mustafa, “Hukuk Öğrenimi ve Hukukçunun Eğitimi”, **TAAD**, Y. 4, S. 14, Temmuz 2013, ss. 939-968.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çeviren: Metin Kıratlı), 9. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.
- NURDOĞAN, Arzu M., “II. Abdülhamid Döneminde Rumeli’de Maarifin Teftişi”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 26, Ankara Güz 2009, ss. 193-220.
- NURDOĞAN, Arzu M., **Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)**, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- ÖZCAN, Mehmet Tevfik, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin Kurumlaşmasının Tarihçesi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. LXI, S. 1-2, İstanbul 2003, ss. 85-174.
- SAĞIR, Meral Öztoprak, **Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye’de Hukuk Eğitimi Araştırma Raporu**, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No: 173, Ankara 2010.
- SONGUR, Haluk, “Fıkıh Usulü Dersinin Kaldırılması Bağlamında Darülfünun’dan Cumhuriyet’e Hukuk Eğitimi Müfredatı Üzerine”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 1, Isparta 2013, ss. 1-28.
- ŞEN, Ayşe, **Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Dönemi (1879-1924) Dava Belgelerinin Düzenlenme Biçimi**, T.C. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2023.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010.
- VURGUN, Ahmet, **II. Abdülhamid Döneminde Bursa’da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri**, T.C. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018.
- VURGUN, Ahmet, **Maarifperver Sultan II. Abdülhamid**, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Ağustos 2020.

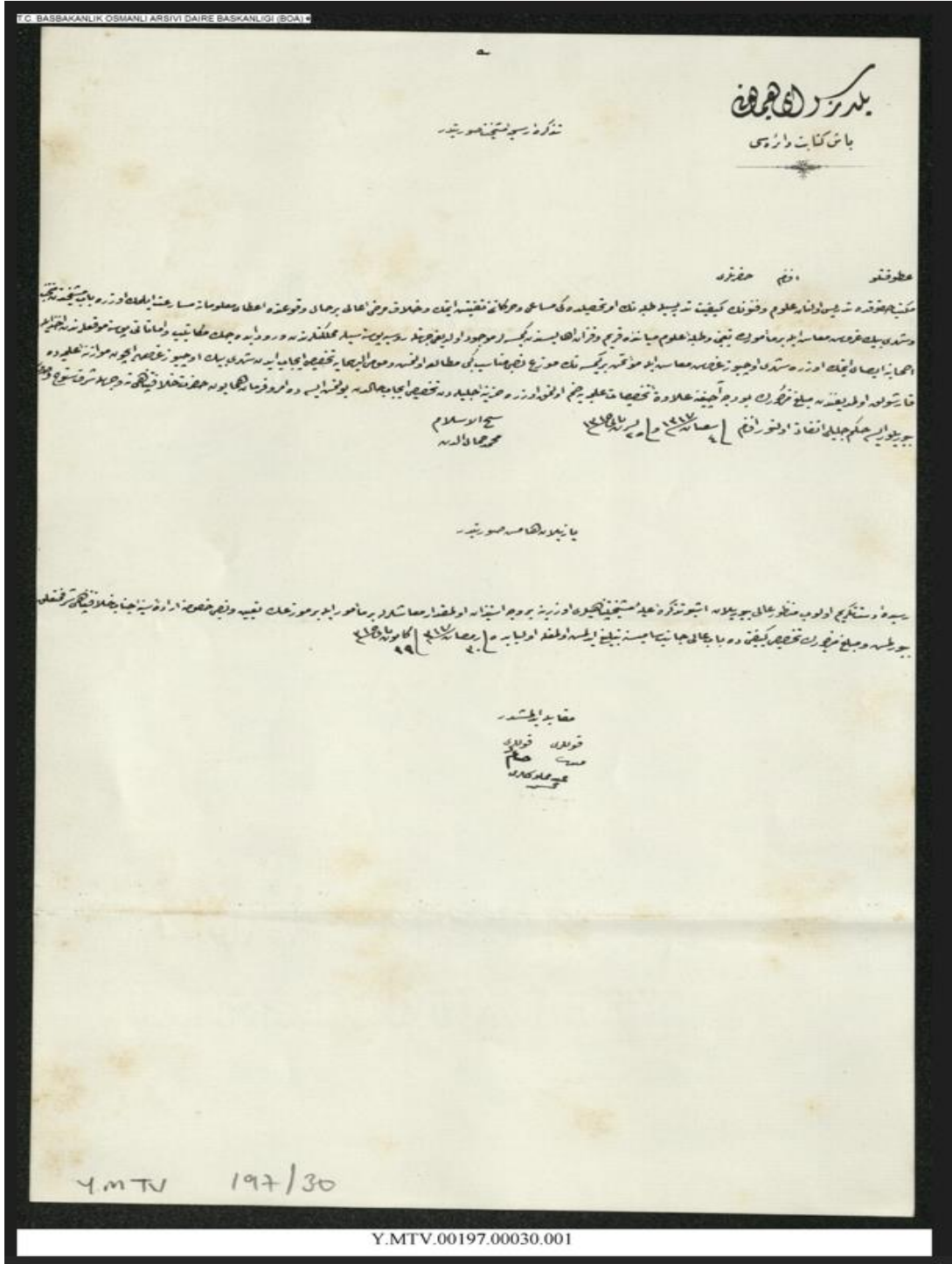
- YELKENCİ, Ömer Faruk, **Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Konuları**, T.C. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- YÖRÜK, Ali Adem, **Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)**, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

EKLER

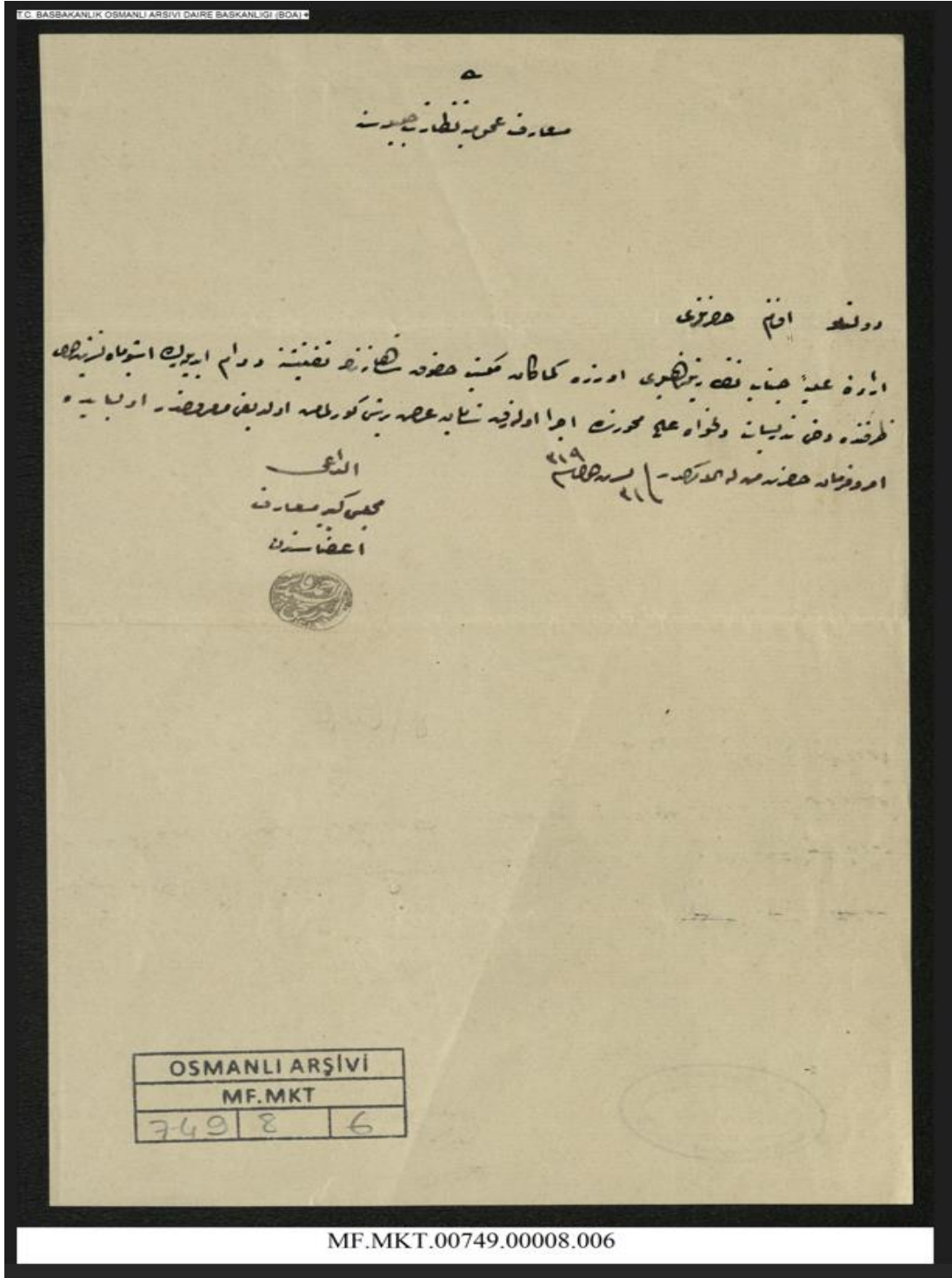
Ek-1. Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'de Oluşturulan Komisyon Tarafından Maârif Nezareti'ne Gönderilen Rapor Sureti.⁶³

⁶³ BOA. Y. MTV. 00113.00083.002. H. 27.07.1312/M. 24.01.1895.

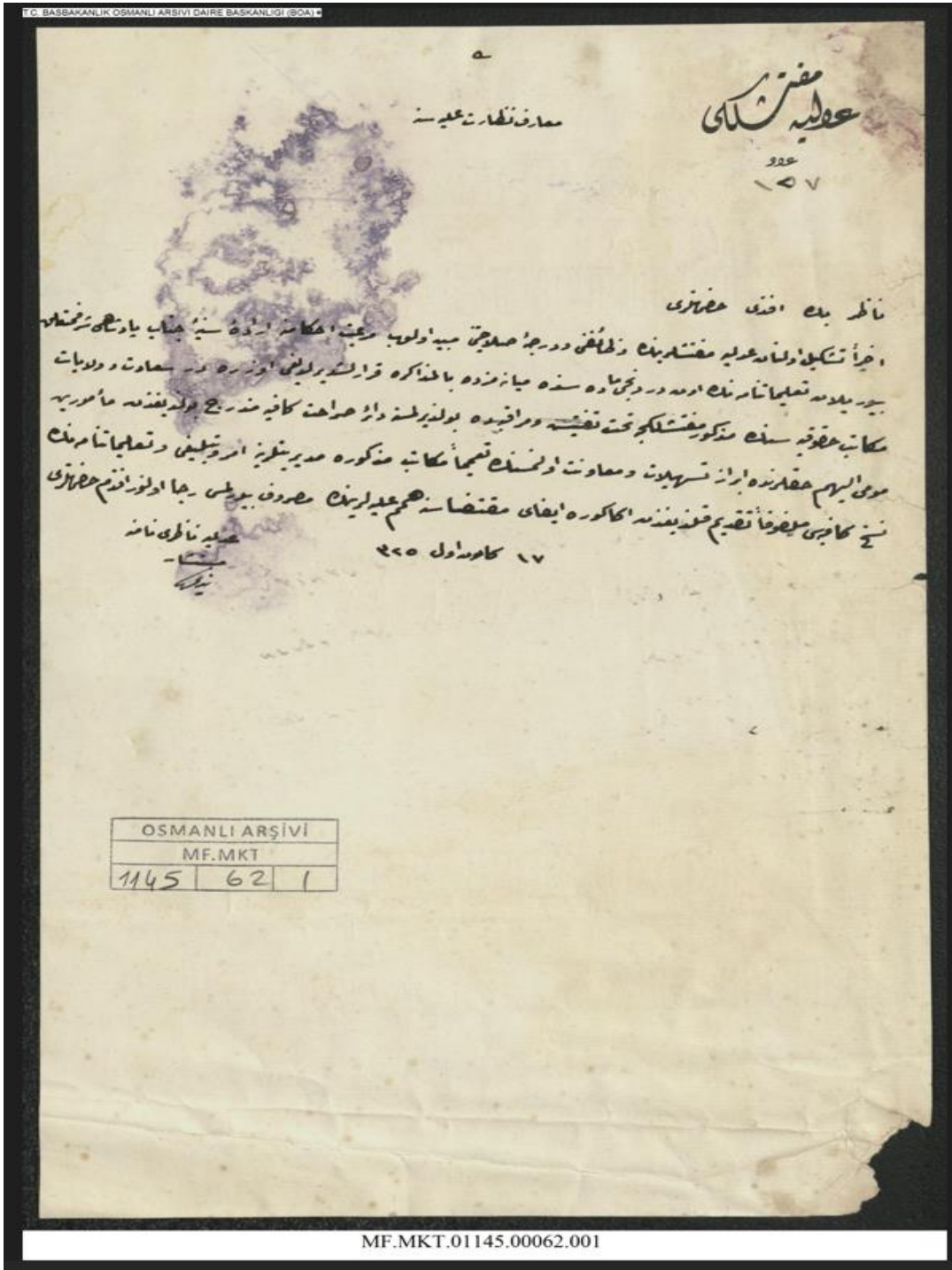
Ek-2. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de Teftiş Faaliyetinde Bulunacak Kimselere Ait Şeyhülislamlık Tezkiresi⁶⁴

⁶⁴ BOA. Y. MTV. 00197.00030.001. H. 04.08.1317/ M. 08.12.1899.

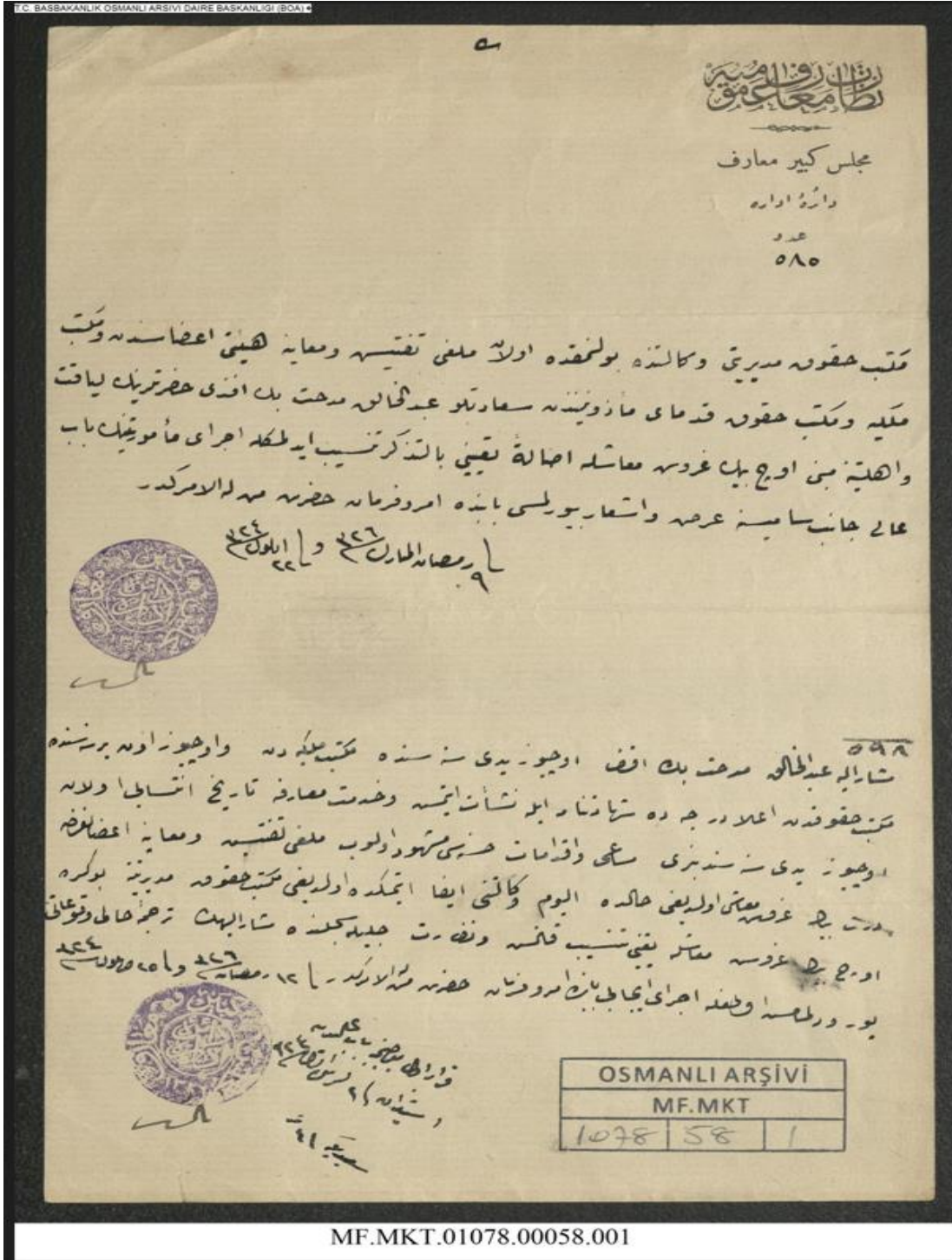
Ek-3. Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'ye Ait Teftiş Raporu⁶⁵

⁶⁵ BOA. MF. MKT. 00749.00008. 006. H. 23.08.1321/M. 14.11.1903

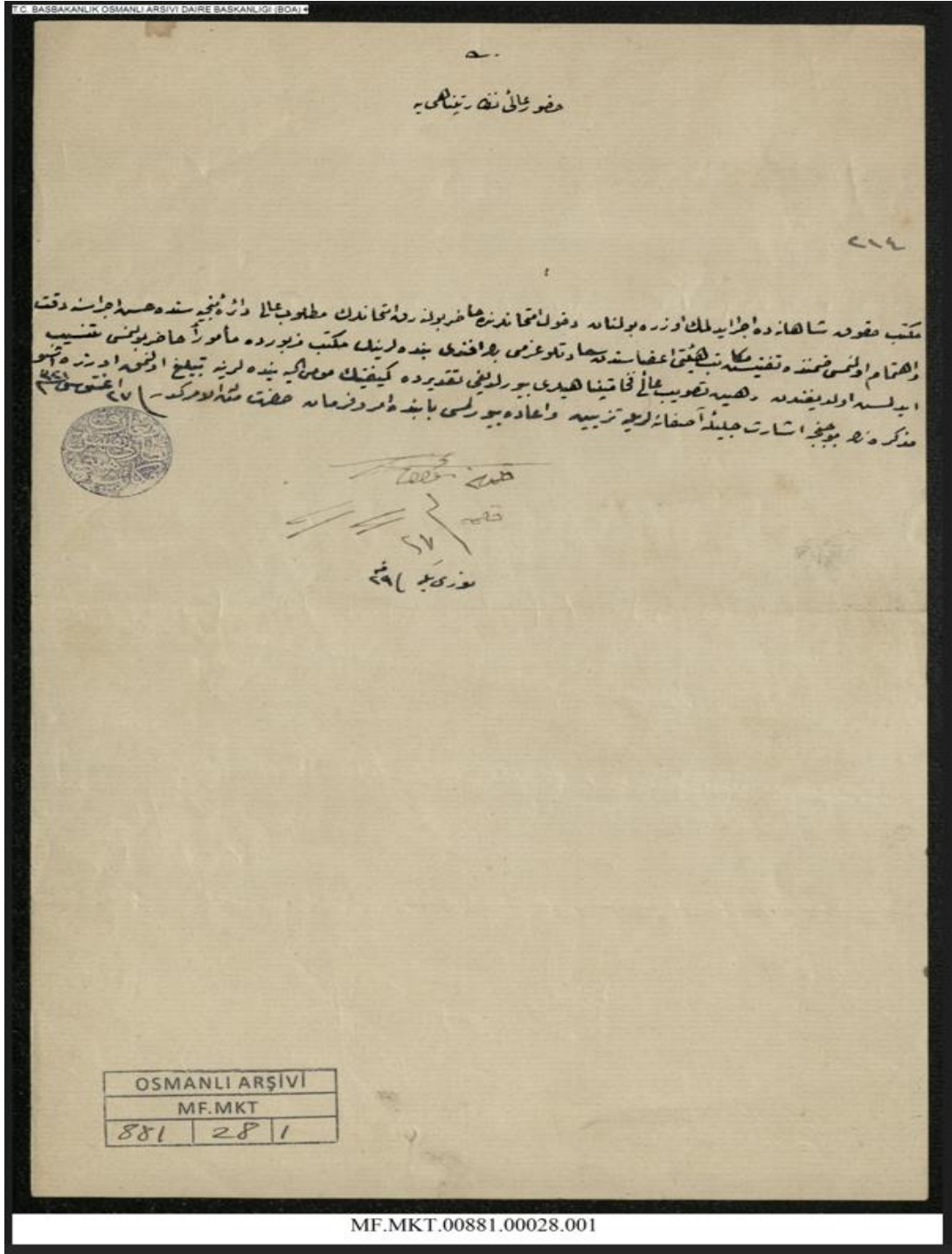
Ek-4. İstanbul ve Diğer Vilâyetler Hukuk Mekteplerinin Adliye Müfettişleri Tarafından Hazırlanan Talimatnâme Çerçevesinde Teftiş Edilmesi⁶⁶

⁶⁶ BOA. MF. MKT. 01145.00062.001. H. 21.12.1327/M. 03.01.1910.

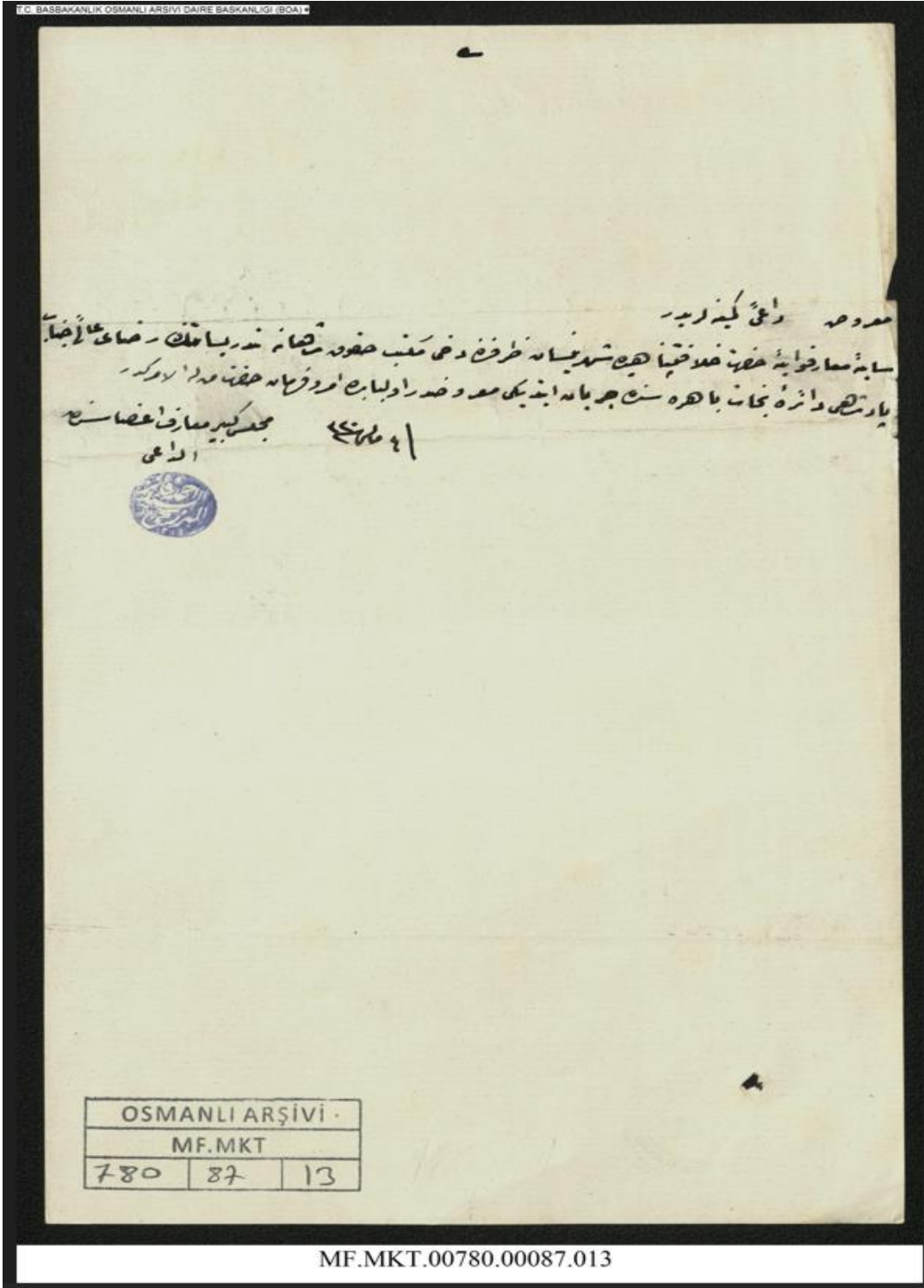
Ek-5. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne Müdürlüğü'ne aylık 3.000 Kuruş Maaşla Saadetli Abdülhalik Midhat Beyefendi'nin atanmasına dair⁶⁷

⁶⁷ BOA. MF. MKT. 01078.00058.001. H. 23.09.1326/M. 19.10.1908.

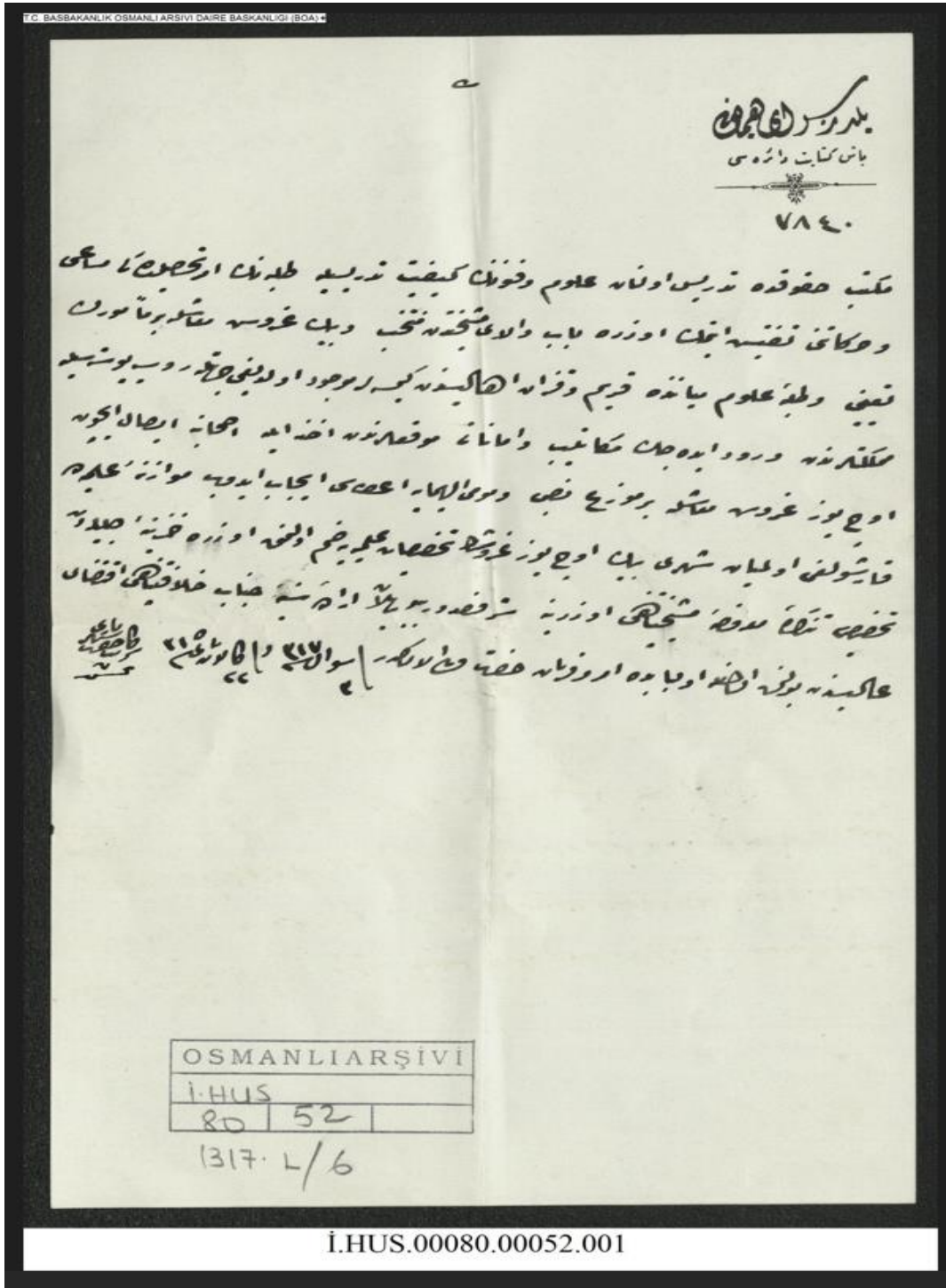
Ek-6. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de İcrâ Edilecek Giriş Sınavlarında Teftiş Amacıyla Azmi Bey'in Görevlendirilmesi⁶⁸

⁶⁸ BOA. MF. MKT. 00881.00028. 001. (H. 11.07.1323/M. 11.09.1905)

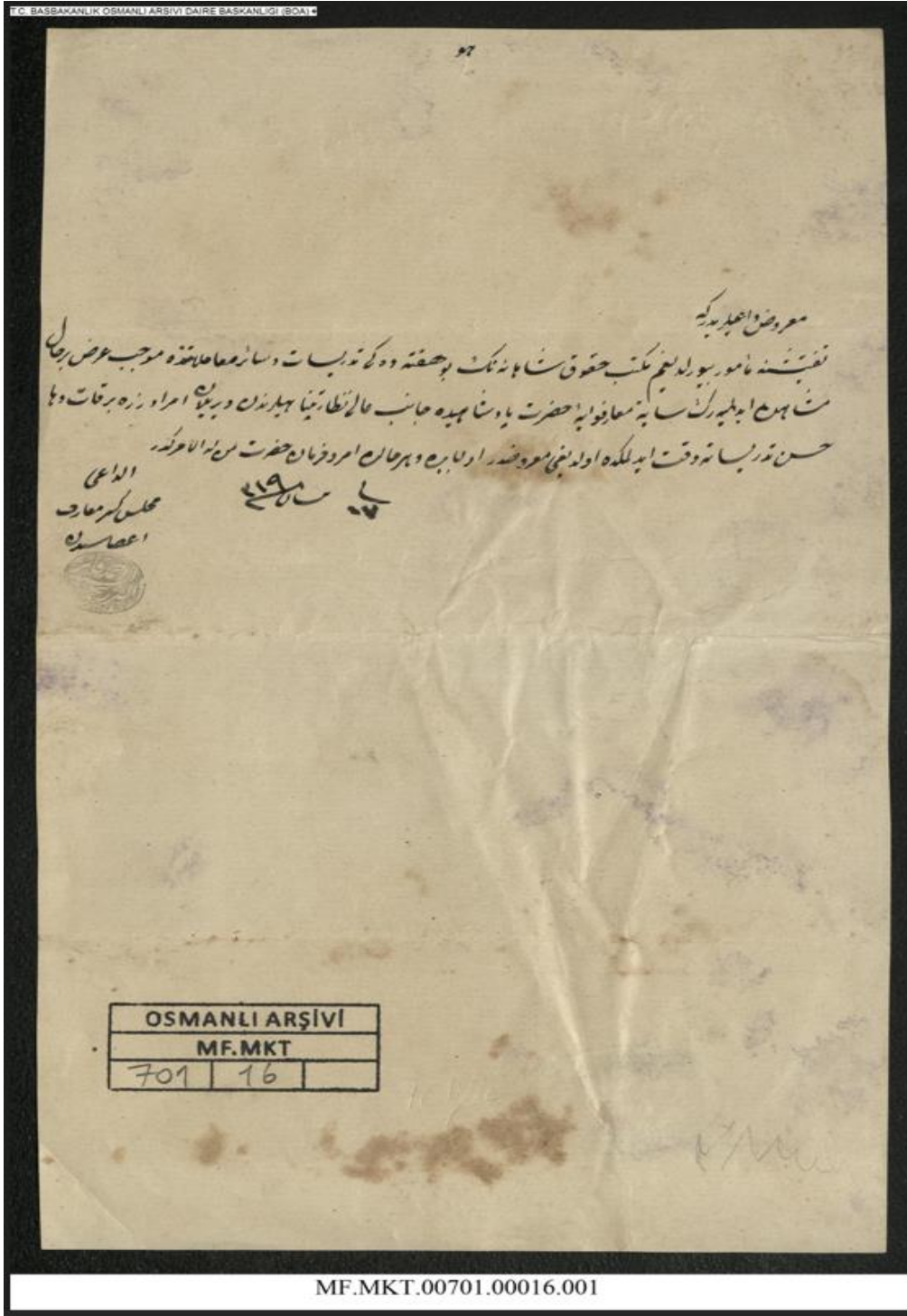
Ek-7. Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne'de 1904 Yılı Nisan Ayında Yapılan Teftiş Raporu⁶⁹

⁶⁹ BOA. MF. MKT. 00780.00087.013(H. 02.03.1322/ M. 17.05.1904)

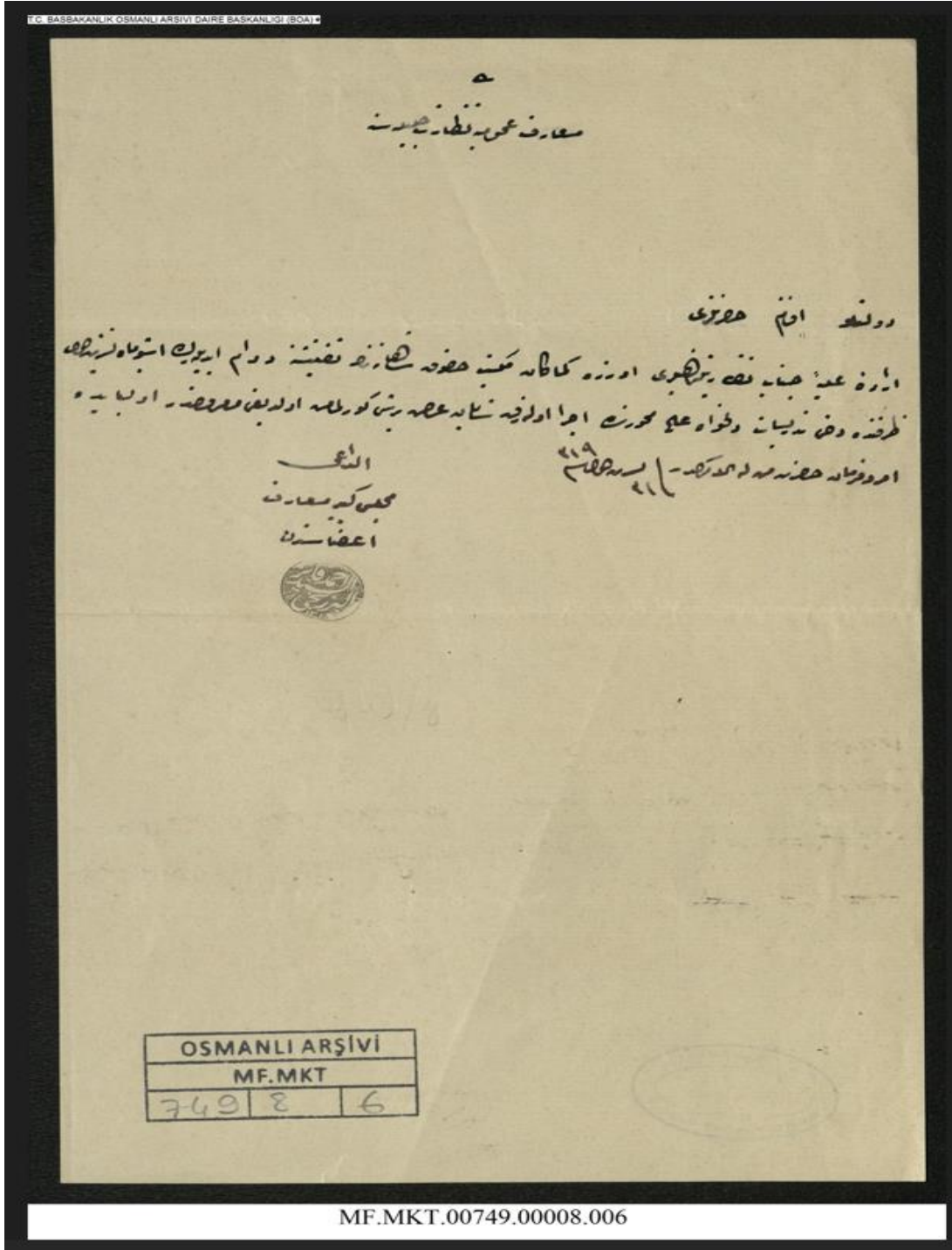
Ek-8. Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne'yi Teftiş Etmek İçin 1.000 Kuruş Maaşla Memur Tayini⁷⁰

⁷⁰ BOA. İ. HUS. 00080.00052.001. (H. 03.10.1317/M. 04.02.1900).

Ek-9. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de 1903 Yılında Yapılan Teftiş Raporu⁷¹

⁷¹ BOA. MF. MKT. 00701.00016. 001. (H. 02.02.1321/M. 30.04.1903).

Ek-10. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de 1903 yılı Kasım Ayı Teftiş Raporu⁷²

⁷² BOA. MF. MKT. 00749. 000008.006. (H. 23.08.1321/M. 14.11.1903).

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 12, Ocak 2025, s. 34-44.

Yusuf BUDAK*

**III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE
TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH**

34

ÖZET

Selâhaddîn Eyyübî'nin Hittîn savaşı (1187) ile Haçlıların elinden Kudüs'ü geri alması hadisesi Avrupa'da geniş bir yankı uyandırdı. Bu nedenle Avrupa'da Kudüs'ü geri almanın yolları düşünüldü ve bir Haçlı birliğinin oluşturulması fikri ortaya çıktı. Ancak bu anlamda ilk ciddi girişimi Alman İmparatoru Frederick Barbarossa gerçekleştirecektir. Bu sebeple gerekli hazırlıkları yapan Alman İmparatoru yeterli sayıda kuvvetle beraber Kudüs'e doğru hareket edecektir. Alman Haçlı birliği Bizans sınırlarına kadar gelmiş ve kışı Edirne'de geçirmeyi planlamıştı. Ancak Haçlı birliklerinin birtakım yağma faaliyeti bahsi geçen planın akamete uğramasına neden oldu. Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos'ta Alman Haçlı birliğinin Balkanlar da yaptığı yağma faaliyetleri nedeniyle İstanbul'dan geçmesine izin vermeyecektir. Bu nedenle Alman Haçlı birliği Yunanistan topraklarından geçip Çanakkale Boğazı'nı kullanarak Anadolu'ya girmiştir. Yaşanan bu gelişmelerden bağımsız olarak Anadolu'da Sultan II. Kılıç Arslan'ın çocukları arasında taht kavgaları başlamış ve Konya'da

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi/Tarih Ana Bilim Dalı/Ortaçağ Bilim Dalı, ysfbudak07@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5202-3509.

* Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

* Araştırma makalesi.

* Makale geliş: 20.11.2024 - Makale kabul: 29.01.2025.

* Makale Atıf Bilgisi: Makale Atıf Bilgisi: Budak, Y. (2025). III. Haçlı Seferi'nin Gölgesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nde Taht Mücadelesi: II. Kılıç Arslan ve Oğlu Kutbeddîn Melikşâh, *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi (Etajournal)*. 7 (12), 34-44.

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

Sultan'ın oğlu Kutbeddîn Melikşâh babasını baskı altına alarak tahtı ele geçirmiş vaziyetteydi. Çünkü babasını yanında adeta bir esir olarak bulunduruyordu. II. Kılıç Arslan ile Barbarossa'nın eskilere dayanan bir dostluğu olsa da yönetim doğrudan II. Kılıç Arslan'ın himayesinde olmadığı için Anadolu'ya gelen Haçlı birliği ile savaşılmış ve mağlup olunmuştur. Neyse ki yine II. Kılıç Arslan'ın araya girmesi, savaşın suçunu oğlu Melikşâh'a atması olayın daha da büyümesini engellemiştir. Barbarossa yoluna devam ederek güneye gidecek bilinmeyen bir sebepten dolayı Silifke Gölü'ne giren Alman İmparatoru boğularak ölecektir. Böylece III. Haçlı Seferi'nin Anadolu ayağı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: III. Haçlı Seferi, II. Kılıç Arslan, Kutbeddîn Melikşâh, Selâhaddîn Eyyübî, Frederick Barbarossa.

THE STRUGGLE FOR THE THRONE IN THE SELJUK STATE OF TURKEY IN THE SHADOW OF THE THIRD CRUSADE: KILIDJ ARSLAN II and HIS SON KUTB AL-DİN MALIKSHAH

Saladin Ayyübî's recapture of Jerusalem from the Crusaders in the Battle of Hittîn (1187) had a wide repercussion in Europe. For this reason, the ways to take back Jerusalem were considered in Europe and the idea of forming a Crusader union emerged. However, the German Emperor Frederick Barbarossa would make the first serious attempt in this sense. For this reason, the German Emperor, who made the necessary preparations, would move towards Jerusalem with a sufficient number of forces. The German Crusader troops reached the Byzantine borders and planned to spend the winter in Adrianople. However, some looting activities of the Crusader troops caused the aforementioned plan to fail. Byzantine Emperor Isaacos Angelos II would not allow the German Crusaders to pass through Constantinople due to their plundering activities in the Balkans. For this reason, the German Crusaders passed through the territory of Greece and entered Anatolia by using the Dardanelles. Independently of these developments, throne fights started among the children of Sultan Kılıdj Arslan II in Anatolia and in Konya, the Sultan's son Kutb al-dîn Malikshâh put his father under pressure and seized the throne. Because he kept his father as a prisoner with him. Although Kılıdj Arslan II and Barbarossa had a long-standing friendship, since the government was not directly under the patronage of Kılıdj Arslan II, the Crusader troops who came to Anatolia were fought and defeated. Fortunately, the intervention of Kılıdj Arslan II, who blamed the war on his son Malikshâh, prevented the incident from escalating further. Barbarossa continued on his way to the south and the German Emperor, who entered Lake Silifke for an unknown reason, drowned and died. Thus, the Anatolian leg of the Third Crusade ended in failure.

Keywords: Third Crusade, Kılıdj Arslan II, Kutb al-dîn Malikshâh, Saladin Ayyübî, Frederick Barbarossa.

GİRİŞ

Selâhaddîn Eyyübî'nin Hittîn savaşı (1187) ile Kudüs'ü ele geçirmesi hadisesi dünyanın pek çok yerinde büyük bir yankı uyandırmıştı. Bu gelişmelerden doğal olarak en çok etkilenen Avrupa oldu. Bu hadise karşısında Avrupa da bir Haçlı ruhu doğmuştur. Bu sebeple Haçlı birliği fikri ortaya çıkmış ve bu Haçlı birliğine Alman İmparatoru Frederick Barbarossa liderlik yapmıştır. Bu minval üzere Haçlı birliğini tesis eden Barbarossa Anadolu'ya hareket ederek III. Haçlı Seferi'ni pratiğe dökmüştür. Alman İmparatoru, 1189 yılında büyük bir orduyla beraber

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

Kudüs'e doğru hareket etmiş ve Bizans İmparatorluğu ile arasındaki bazı problemlerden dolayı Anadolu'ya Çanakkale boğazı üzerinden geçmek zorunda kalmıştır.¹

Üç din açısından çok kıymetli bir yeri olan Kudüs'ün sembolik önemi çok fazlaydı. Bu sebeple gerçekleşen savaşlar dinî kavramlar ile açıklanmıştır. Nitekim Haçlı Seferi denmesinin temel sebebi budur. Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü ele geçirmesi büyük bir ses getirmiştir.² Avrupa'da bu gelişmelere karşı bir refleks olarak Haçlı Seferi gerçekleştirme planları gerçekleştirildi. Hem Kudüs'te hem de Avrupa da bu gelişmeler olurken Anadolu'da Sultan II. Kılıç Arslan Selçuklu tahtında bulunuyordu. Fakat II. Kılıç Arslan'ın, yaşının ileri olması ve çocukları arasında ülkeyi idari anlamda taksim etmiş olması Sultan'ı zor durumda bırakmıştır.³ Sultan daha hayattayken çocuklarının taht kavgalarına şahit olacak ve bu anlamda çocuklarının yanında adeta bir esir konumunda varlığını sürdürecektir. Bu sebeple Sultan'ın en büyük oğlu Kutbeddîn Melikşâh, babasını yanında tutarak ve aynı zamanda baskı altına alarak hâkimiyet tesis etmiştir. Melikşâh'ın iktidar mücadelesindeki bu başarısında Türkmen guruplarının etkisi olduğu düşünülmektedir.⁴

II. Kılıç Arslan'ın Alman İmparatoru Barbarossa ile geçmişe dayanan bir dostlukları vardı. Alman İmparatoru gerçekleştireceği bu seferde daha çok bu ikili ilişkilere de güveniyordu. Ancak Anadolu'dan geçişin kolay olmayacağını kısmen de öngörebiliyordu. Bu sebeple ona göre hazırlık yapmaktan geri durmamıştır. Nitekim kendisine elçiler gönderen Melikşâh'ın barış yanlısı bir tavır sergilemesi onun gerçek niyetini göstermemektedir. Barbarossa, Anadolu topraklarına adım atar atmaz Selçuklu saldırılarına maruz kalmıştır. II. Kılıç Arslan, Konya önlerine kadar gelen Alman İmparatoru Barbarossa'ya karşı mağlup olmuştur.⁵ Barbarossa ile görüşen II. Kılıç Arslan eskiye dayanan dostluğunu da kullanarak ülke hâkimiyetinin kendisinde olmadığı ve oğlu Melikşâh'ın kendisini alıkoyduğu ve kendisine söz geçiremediğini söyleyerek anlaşmanın yolunu aramıştır. Alman İmparatoru ise kendileri ile savaşmak istemediğini ve amacının Kudüs'e doğru gitmek olduğunu belirtir. Böylece Alman İmparatoru ve Sultan arasında anlaşma sağlandı.⁶ Barbarossa gerekli hazırlıkları tamamlayarak yoluna devam etti. Fakat Alman İmparatoru Silifke Gölü yakınlarına geldikleri vakit suya girmiş ve girdiği gölde boğularak hayatını kaybetmiştir. Yaşanan bu gelişme karşısında III. Haçlı Seferi akamete uğramıştır.⁷

¹ Işın Demirkent, "Haçlılar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, TDV Yayını İstanbul 1996, s. 527; Mehmet Ergan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 151.

² *Simbat Vekayinâmesi (951-1134)*, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, (Türk Tarih Kurumu'nda Basılmamış nüsha), s. 63.

³ Hasan b. Abdülmü'min el-Höyî, *Selçuklu İnşâ Sanatı*, Haz. Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 77; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990, 54.

⁴ Ebü'l-Ferec Gregory (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi, II*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 454; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 56.

⁵ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ana Yayınları, Ankara 1980, 137.

⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, III*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 12-13; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Bellekten*, C LXV, S 243, Ankara 2001, s. 581.

⁷ Şihabeddîn b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (Çev. ve Not. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 314-315; Stephen Batchelor, *Orta Çağ Tarihi*, (Çev. Murat Çınar Büyükkakça), Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 212.

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

Selâhaddîn Eyyûbî'nin Hittîn Savaşı (1187) ve Kudüs'ün Fethi Sonrası Avrupa'da Oluşan Durum

Müslümanlar tarafından Kudüs şehrinin Hittîn Savaşı (1187) ile ele geçirilmesi Avrupa'nın tüm dikkatini doğuya yöneltmesine neden olduğunu görüyoruz. Kutsal Kudüs şehrinin, Selâhaddîn Eyyûbî tarafından ele geçirilmesi Avrupa'da öyle bir yankı uyandırmıştı ki papa III. Urbanus bu haberler dolayısıyla kahrından ölmüştür. Papa III. Urbanus'un ölümünden sonra VIII. Gregorius başa geçerek bir bildiri yayınlayacak ve bütün Batı Hristiyanlarını bir Haçlı Seferi'ni gerçekleştirmesi amacıyla çağrıda bulunacaktır. Fakat iki ay sonra kendisi de ölünce yerine III. Clemens, papa seçilecek ve ancak o zaman papa, Alman İmparatoru Barbarossa ile temasa geçti. Kudüs'ün durumunun el değiştirmesi Avrupa'daki Hristiyanları harekete geçirmiş ve bahsi geçen savaşın rövanşını almak için birtakım arayışlara girilmiştir. Avrupalılar bu tarihi hezimetin rövanşını almak amacıyla hareket etmiş ve bu anlamda ilk ciddi adımı Alman İmparatoru Barbarossa atmıştır. 1189 yılında Barbarossa büyük bir ordu hazırlayarak Kudüs'e doğru hareket etmiştir.⁸ Bütün yaşanan bu gelişmeler ile beraber Haçlıların savaşın gerçekleşeceği Kudüs'e doğru hareket ederken kullanacakları güzergâh Anadolu'dan geçiyordu. Bu sebeple hem Kudüs hem de Avrupa'da cereyan eden olaylar Anadolu'da hüküm süren Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ve ülkesini doğrudan etkiliyordu. Nitekim Alman İmparatoru Barbarossa savaşın güzergâhı olarak Balkanlardan Çanakale'ye oradan da Anadolu'ya geçerek Kudüs'e doğru hareket etme niyetindedir.⁹

III. Haçlı Seferi Öncesi Diplomatik İlişkiler

Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü ele geçirmesi dünyanın pek çok yerinde büyük bir yankı uyandırdı. Bu nedenle Bizans İmparatoru, Selâhaddîn Eyyûbî'nin Haçlılara karşı elde ettiği zaferi kutlamış ve karşılıklı hediyeleşmeler olmuştu.¹⁰ Aynı zamanda 1189 yılında Selâhaddîn Eyyûbî ile Bizans İmparatoru arasında gerçekleşen anlaşmaya göre İstanbul'da câmide okunacak hutbelerin Selâhaddîn Eyyûbî adına okunması kararlaştırılmış ve mezkûr şehirde bulunan Müslümanların onun himayesinde olması anlaşma metninde yerini almıştır. Keza benzer ayrıcalıklar da Bizans İmparatorluğu için geçerli olacaktır. Müslümanların eline geçen Kudüs'te bulunan kiliseler Bizans İmparatorluğuna ve aynı zamanda Ortodoks mezhebine bağlı din adamlarına verilmesi belirtilmiştir. Öte yandan ortak düşman olan Haçlılar ve Selçuklulara karşı birlikte hareket edilmesi kararlaştırıldı. İstanbul'da bulunan câmide inkıtaya uğramış hutbenin Müslüman tüccarlar vasıtasıyla ve onların katılımıyla okundu.¹¹ Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos III. Haçlı Seferi sırasında hem Selçuklularla temas halinde görüşmeler yapıyor hem de düşman ilan edilen Selâhaddîn Eyyûbî ile gizliden gizliye görüşüyordu. Bu gelişmelere bakılacak olursa Bizans İmparatoru Mısır, Filistin ve Suriye'yi birleştiren aynı zamanda 1183 yılında Mardin'i alma teşebbüsünde bulunan Eyyûbîlerin Selçukluları durdurabileceğini düşünüyordu. Bu gelişmelere istinaden Selâhaddîn Eyyûbî'de Bizans'a mukaddes yerleri geri

⁸ Müverrih Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)**, (Türkçeye Çeviren. Hrant D. Andreasyan), s. 214-215; Demirkent, **a.g.e.**, s. 527.

⁹ Paul M. Copp, **Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri**, (Çev. Ekin Duru), Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 245

¹⁰ Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, **Küçük Asya'da Selçuklular**, (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 37.

¹¹ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi, XII**, (Çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987, s. 51; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 245-246.

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

verecekti.¹² Bu gelişmelerin yanı sıra Bizans İmparatoru, Alman İmparatorunun Avrupa'dan hareket ettiğini öğrenince Selâhaddin Eyyûbî'ye elçi göndererek durumu haber etmiş ve bu Haçlı birliğinin kendi topraklarından geçmesine izin vermeyeceğini söylemiştir.¹³ Bizans İmparatoru Angelos'un böyle bir kanaate sahip olması Alman Haçlı birliğinin 1189 yılının mayıs ayında Macaristan'ı geçerek Bizans topraklarına girmiş olması ve Balkanlar'da birçok olaya sebebiyet vermiş olması etkilidir.¹⁴

Yukarıda çerçevesi çizilen gelişmelerin de ötesinde II. Kılıç Arslan ile Barbarossa arasında eskilere varan bir dostluğun olduğunu görüyoruz. Bahsi geçen bu dostluk ilk olarak Alman İmparatorunun akrabası olan Saksonya dukası Henri'nin 1171'de Anadolu yolunu kullanarak Filistin'den Almanya'ya gitmesiyle başlar. Nitekim Alman dukası 400 kişilik süvari birliğiyle Anadolu'ya gelmiş, II. Kılıç Arslan özel bir karşılama ile kendisini karşılayarak Aksaray'da ağırlamıştır. Saksonya dukası Henri burada kaldığı süre zarfında pek çok mesele tartışılmış ve bu konular içerisinde dinî meselelerin de tartışıldığı görülmektedir. Saksonya dukası Henri burada kaldığı sürece gayet iyi ağırlanmış ve II. Kılıç Arslan kendisini çeşitli hediyeler ile uğurlamıştır.¹⁵

Claude Cahen, Barbarossa İtalya'da güttüğü siyaset nedeniyle Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a karşı olduğunu ve 1178 yılından itibaren II. Kılıç Arslan ile ilişki içerisinde olduğunu ifade eder. Hatta ikisinin birbirleri ile mektuplaştığını belirtir.¹⁶ Bunun yanı sıra Alman İmparatoru ile II. Kılıç Arslan arasındaki dostluk daha da öteye taşınmak istenerek Sultan'ın Alman İmparatorunun kızı ile evlenmek istediğini ve bu evliliğe iki tarafın onay vermesine karşın İmparatorun kızının ani ölümü sebebiyle beklenen evlilik gerçekleşmediğini görüyoruz. Bizans İmparatoru Komnenos bilhassa 1176 yılında II. Kılıç Arslan'a karşı almış olduğu mağlubiyetin tesiriyle de Alman İmparatoru onun bu eylemini onaylamadığını belirten bir mektup göndermiştir. Alman İmparatoru, Edirne'ye geldiği vakit Bizans İmparatoru bu güçlü ordu karşısında pek bir şey yapamadı.¹⁷ Alman İmparatoru Barbarossa Balkanlara geldiğinde İstanbul'dan geçmenin kolay olmadığını anladı. Bu nedenle Bizans topraklarından değil de Yunan topraklarından geçti. Bu sebeple Yunanlar ile savaştı. Gerçekleşen bu savaşta Yunanlar mağlup edildiler. Barbarossa, Yunanları savaşta yenmesinin ardından denizi kullanarak Çanakkale'ye doğru hareket etti. Böylelikle Alman İmparatoru Anadolu topraklarına ayak basmış oldu. Başka bir ifade ile II. Kılıç Arslan ya da bu sıralar Konya tahtında bulunan Melikşâh'ın topraklarına girmiş oldu.¹⁸

II. Kılıç Arslan ve Melikşâh, Alman İmparatoru Edirne'de olduğu zaman elçiler yollamış ve kendisi ile anlaşma niteliğinde bazı görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Daha önce 1178 yılında II. Kılıç Arslan ile Barbarossa arasında gerçekleşen olumlu ilişkilere istinaden Alman İmparatoru Anadolu'dan herhangi bir sorun ile karşılaşmamak için Selçuklu tahtı Konya'ya bir Alman asilzadesi Gottfried von Wiesenbach'ı gönderdi. Sultan cevabını hediyeler ile beraber Alman İmparatoruna göndermiş fakat Bizans İmparatorluğu bu heyeti haftalarca İstanbul'da alıkoymuştur. Hatta beraberindeki hediyeler de yağmalandı. Sonrasında Bizans İmparatoru

¹² Gordlevskiy, **a,g,e.**, s. 37.

¹³ İbnü'l-Esîr, **a,g,e.**, s. 51.

¹⁴ Demirkent, **a,g,e.**, s. 536.

¹⁵ Turan, **a,g,e.**, s. 246.

¹⁶ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 56.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, **a,g,e.**, s. 51.

¹⁸ Ebü'l-Ferec, **a,g,e.**, s. 454.

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

Angelos ile Barbarossa arasında gerçekleşen anlaşmaya istinaden serbest bırakıldı. Bahsi geçen heyet İmparatorun huzuruna ancak 14 Şubat 1190'da Edirne'de çıkabilmiştir. Burada bulunan elçi Anadolu'da sorunsuz geçiş için teminat vermiştir. Hatta daha sonra Melikşâh'ın başka bir elçi gönderdiği görülmektedir. Sonrasında Melikşâh'ın bir elçi göndermek istemesinde ki amacın Alman İmparatorunun kendisine düşmanca bir eylem içerisinde olmasından çekinmesiydi.¹⁹

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Taht Mücadelesi: II. Kılıç Arslan ve Oğlu Kutbeddin Melikşâh

Genel itibarıyla III. Haçlı Seferi'nin gerçekleşme sebepleri ve yaşananlar yukarıda zikredildiği gibidir. Yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra Anadolu'daki vaziyet ise çok daha farklı bir yapıdadır. Türkiye Selçuklu Sultan'ı II. Kılıç Arslan ömrünün sonlarına doğru otorite zafiyeti göstermiştir. Nitekim II. Kılıç Arslan saltanatının sonlarına doğru ülkeyi on bir oğlu²⁰ arasında taksim etti.²¹ II. Kılıç Arslan'ın böyle bir eylemde bulunması şehzadelerin babaları daha hayattayken taht kavgasına tutuştukları görülüyor. Yaşanan bu taht kavgaları II. Kılıç Arslan'ı çok ciddi etkilemiş ve adeta çocukları arasında bir esir konumuna düşürmüştür.²² Zira çocukları babalarını kendi saltanatlarını sağlamlaştırmak amacıyla kullandıklarını görüyoruz. Melikşâh, II. Kılıç Arslan'ın en büyük oğluydu. Babasının kendisini tahtın varisi olarak tanıyıp tanımadığını bilemiyoruz. Fakat Melikşâh, 1189 yılının ilk yarısında Konya'yı ele geçirerek tahta geçmeyi arzuladığından II. Kılıç Arslan'a karşı savaşacak ve Sultan'a velihtliğini kabul ettirecektir.²³

Yukarıda verilen açıklamayı destekleyici olarak Süryanî Mihail'in aktardığı bilgi son derece kıymetlidir. II. Kılıç Arslan'ın arkadaşı ve aynı zamanda o dönemin önemli bir kaynağı olan Süryanî Mihail şunları aktarır:

“1188 yılında Kapadokya Memleketlerinde kargaşalık oldu. Kılıç Arslan'ın veziri İhtiyâreddin Hasan ile Sivas'ta hüküm süren Sultan'ın oğlu (Melikşâh) arasında ihtilaf çıktı. Vezir, Sultan'ı oğlu aleyhinde kışkırtmakla iki tarafa bağlı kuvvetler arasında Kayseri civarında çarpışma oldu. Fakat Sultan'ın ihtiyarlığına saygı gösteren oğlunun askerleri savaştan vazgeçince o (Melikşâh) da Sivas'a çekildi. Sultan hiddetinden oğlunun ordusuna katılan dört bin Türkmen'in yok edilmesini emretti. Fakat bu esnada Kılıç Arslan'ın damadı bulunan Behramşâh (Mengüçükoğlu) Melikşâh hesabına Sultan nezdinde tavassutta bulundu; aralarını düzeltti ve vezir İhtiyâreddin Hasan'ın da azlını temin etti”.

¹⁹ Cahen, **a.g.e.**, s. 56-57.

²⁰ Kutbeddin Melikşâh, Sivas ve Aksaray'a, Rükneddin Süleymanşâh, Tokat ve havalisine, Nüreddin Sultanşâh, Kayseri bölgesine, Muğiseddin Tuğrulşâh Elbistan'a, Mu'izzeddin Kayserşâh, Malatya'ya, Muhyiddin Mesudşâh, Ankara merkez olmak üzere Çankırı, Kastamonu ve Eskişehir'e, Gıyâseddin Keyhüsrev Ulu-Borlu (Borgulu) ve Kütahya havalisine, Nasreddin Berkyarukşâh, Niksar ve Koyunhisar'a, Nizâmeddin Argunşâh, Amasya'ya, Arslanşâh, Niğde'ye, Sencerşâh, Ereğli ve cenup uçlarına ucât olarak tayin edildi (İbn Bibî, **el-Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name I)**, (Çev. Mürsel Öztürk), T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 41.)

²¹ İbn Bibî, **a.g.e.**, s. 41; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 23.

²² İbnü'l-Verdî, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular**, (Çev. Mustafa Alican), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 105.

²³ Cahen, **a.g.e.**, s. 56; Abdulhaluk Çay, **II. Kılıç Arslan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 106.

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

Süryanî Mihail İhtiyâreddîn'in iki yüz kişilik birliği ile geri dönerken 14 Eylül 1189'da Türkmenler tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadır.²⁴ Ebü'l-Ferec bahsi geçen bu vezirin II. Kılıç Arslan ile çocukları arasını sürekli olarak bozduğunu ifade eder.²⁵

Yukarıda anlatılan hadise II. Kılıç Arslan'ın oğulları ile arasındaki mücadeleden sadece bir tanesini oluşturur. Nitekim II. Kılıç Arslan yaşının ileri olması ve çocuklarına güç yetirememesi nedeniyle ömrünün sonlarına doğru birtakım sorunlar ile karşılaştığını görüyoruz. Esasen konumuz III. Haçlı Seferi ile ilintili olduğu için Konya'da cereyan eden taht kavgalarına değiniyoruz. Bu nedenle bu zaman diliminde Konya'da babasına karşı mücadele eden kişi olarak Melikşâh'ı görüyoruz. Genel olarak vaziyet bu şekildeyken Melikşâh, 1190 yılında Konya da babası II. Kılıç Arslan'ı adeta bir esir olarak yanında bulunduruyordu. Dolayısıyla Anadolu'da tam da III. Haçlı Seferi'nin gerçekleşeceği sırada tahtta Melikşâh bulunuyordu.²⁶

Alman İmparatoru, Haçlı birliği ile birlikte Edirne'de kışı geçirdikten sonra Mart 1190 yılında Çanakkale Boğazı'nda yer alan Gelibolu Yarımadasını kullanarak Anadolu yakasına geçti. Anadolu'ya geçen Haçlı birliği güney istikametinde ilerleyerek Alaşehir üzerinden Denizli'ye ulaştı (27 Nisan).²⁷ Alman Haçlı birliği Selçuklu topraklarına ayak basar basmaz Anadolu'nun uç kısmında yaşayan Türkmenler onlara karşı akınlar düzenlemişlerdir.²⁸ Bu konu ile ilgili olarak Müverrih Vardan; II. Kılıç Arslan'ın çocuklarının kendisini dinlemediğini ve müstakil hareket eden Türkmenler ile birlikte Haçlı birliğine saldırdıklarını ifade eder.²⁹ Müverrih Vardan'ın bu ifadesi ile II. Kılıç Arslan'ın Alman İmparatoru ile savaşmak istemediğini ve III. Haçlı Seferi'nin, Selçuklu topraklarında geçerken herhangi bir soruna neden olmasını istemediğini görüyoruz. Ancak bu dönemde II. Kılıç Arslan ile çocukları arasında, (bilhassa Kutbeddîn Melikşâh) taht kavgalarının olduğunu görmekteyiz. Nitekim II. Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Melikşâh, Anadolu'nun uç kısımlarında yaşayan Türkmenler ile beraber fırsatını buldukları anda yakaladıkları Almanları öldürüp onların mallarını ganimet olarak ele geçiriyorlardı. Mevsimin kış olması Haçlıların rahat hareket etmesini, ilerlemesini engelliyordu.³⁰

Esasen II. Kılıç Arslan'ın Haçlıların kendi toprağında barışçı bir şekilde geçmesini istemesinin önünde pek bir engel yokmuş gibi görünse de onun bu görüşünü pek çok Türk'ün paylaştığı söylenemezdi.³¹ Bu gelişmelerden bağımsız olarak II. Kılıç Arslan, Selâhaddîn Eyyübî'nin parlayan yıldızını da hesaba kattığı aşikârdır. Bu nedenle II. Kılıç Arslan, Selâhaddîn Eyyübî'nin güçlü bir profilde olmasını istemezdi. Ancak denge siyaseti gütmeyi de ihmal etmiyordu. Nitekim 1187 yılında Selâhaddîn Eyyübî Kudüs'ü ele geçirir geçirmez veziri Hasan b. Gavras'ı kendisine yollamış kendisini elde ettiği zafer dolayısıyla kutladığını ve oğlu Melikşâh'ı Selâhaddîn Eyyübî'nin kızıyla nişanlamıştır.³² Bütün bu gelişmelerin yanı sıra

²⁴ Süryanî Patrik Mihail, **Vakainame, II. kısım: 1042-1195**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Yayınlanmamış tercüme, İstanbul 1944, s. 281-282.

²⁵ Ebü'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 450.

²⁶ Turan, **a.g.e.**, s. 245; Ali Sevim, "Keyhüsrev I", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C 25, TDV Yayını, Ankara 2022, s. 348.

²⁷ Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s. 581.

²⁸ Klaus Kreiser Christoph H. Neumann, **Küçük Asya Tarihi**, (Çev. Yunus Emre Gürbüz), İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 40.

²⁹ Vardan, **a.g.e.**, s. 215.

³⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, s. 51.

³¹ Ralph-Johannes Lilie, "XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri", (Çev. Yusuf Ayönü), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C 20, S I, İzmir 2005, s. 199-200.

³² Cahen, **a.g.e.**, s. 57.

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

Selçuklu elçileri Barbarossa'ya giderek Anadolu'nun batısında Haçlılara karşı savaşıyan Türklerin müstakil hareket ettikleri, Selçuklu Sultan'ını dinlemediklerini ve yaşanan bu olayları izah etmeye çalışmışlardır. Türkmenlerin kendilerine saldırıda bulunmalarının mantıklı izahatını yapmışlardır. Bahsi geçen bu gurupların II. Kılıç Arslan'ı da dinlemedikleri ve başlarına buyruk hareket ettikleri ifade edilmiştir. Ancak görünüşte bu ifadeler samimi görünse de daha sonra Melikşâh'ın bizzat kendisi Alman Haçlı birliğini durdurmak amacıyla savaşması yukarıda belirtilen görüşlerin samimi olmadığı duygusunu uyandırıyor. Hali hazırda Konya'da saltanat iddiasının en önemli kişisi olma konumunda Melikşâh'ın, Alman Haçlı birliğini mağlup etmenin tahta geçme eşiğinde kendisine hatırı sayılır bir prestij katacaktır. Bu sebeple Barbarossa'nın Anadolu'da kolaylıkla geçmesine izin verilmeyeceği öngörülebilir bir durumdur.³³

Alman Haçlı birliği Anadolu'dan geçtiği sırada bilhassa Ulu-Borlu dağ ve geçitlerinde geçtikleri vakit Türkler kendilerine çok ciddi zararlar verdikleri görülmektedir. Bu gelişmelerden dolayı Alman ordusu, Bizans İmparatorluğunun 1176 yılında mağlup olduğu Kumdanlı Geçidi'ni kullanmak istememiştir.³⁴ Nitekim geçmişte Bizans İmparatoru Manuel Komnenos bahsi geçen bu geçitten ordusunu geçirmeye çalışmış ve ağır bir mağlubiyet almıştır. Bizans İmparatoru aldığı bu mağlubiyeti hayatının sonuna kadar unutamayacaktır.³⁵ Alman Haçlı ordusu bir tuzağa düşmekten çekindiği için Akşehir Ovası'na inmiştir. Yaşanan bu gelişmelere rağmen Türkmenlerin baskıları sürekli olarak devam etti. Bu sebeple Alman ordusu çok sayıda kayıp vermiştir. Alman İmparatoru Barbarossa, Miryokefalon geçidinde herhangi bir tuzağa düşmemek için doğrudan Akşehir Ovası'na indi. İmparator burada Türkmen gurupların saldırılarına maruz kalmış fakat çok ciddi çarpışmalar meydana gelmemiştir. Alman Haçlı birliği ilk defa Selçuklu ordusu ile Akşehir'de karşılaştı. Selçuklu ordusunun başında Melikşâh'ın olduğunu görüyoruz. Melikşâh liderliğinde Selçuklu ordusu Akşehir Ovası'nda konuşlanmış olan Haçlı ordusuna saldırıyor ve onlara çok ciddi zayıatlar verdiriyorlardı. Haçlı ordusundan çok yorgun olan ve artık dayanacak gücü kalmayan askerlerin Türklere sığınarak dinlerini bile değiştirdikleri oluyordu. Öyle ki açlıktan ölen atların etini yiyorlardı. Melikşâh liderliğindeki ordu ve Alman Haçlı birliği arasındaki çatışmalar iki tarafa da ciddi kayıplar verdirmişti. Melikşâh liderliğindeki Selçuklu birlikleri 1190 Mayıs ayında Haçlı birliği karşısında Konya'ya doğru geri çekilmeye ve savunmayı Konya önünde yapmaya karar verdi. Barbarossa ise geriye çekilen Selçuklu kuvvetlerini takip ederek Konya'ya yaklaştı.³⁶ Alman Haçlı ordusu Konya'ya yakın Meram bağlarında konuştuğu anlaşılıyor.³⁷ Her ne kadar İbnü'l-Esîr Alman İmparatorunun Konya Sultan'ına hediyeler göndererek "Biz senin ülkeni işgal etmek maksadıyla gelmedik, gayemiz Kudüs'e gitmektir" dediğini ve onun bu davranışını olumlu bulduğunu, herhangi bir savaş olmadığını Alman Haçlı birliğinin erzak sorununun giderilip yoluna devam ettiği³⁸ belirtilse de olayın böyle olmadığı görülüyor. Nitekim hediyeler göndererek anlaşma talep edecek olan kişi II. Kılıç Arslan oldu.³⁹ Sonunda Konya muharebesi

³³ Ebü'l-Ferec, **a,g,e.**, s. 450; İbnü'l-Esîr, **a,g,e.**, s. 52.

³⁴ Ebru Altan, "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)", **Tarih Dergisi**, C 47, 2009, s. 102.

³⁵ Willermus Tyrensis, **Haçlılar Karşısında Türkler (Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143/1184))**, (Çev. Ergin Ayan), Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 241.

³⁶ **Anonim Selçuknâme (Tarih-i Âl-i Selçuk)**, (Çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 38; Altan, "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)", s. 103.

³⁷ İbnü'l-Esîr, **a,g,e.**, s. 51-52; Turan, **a,g,e.**, s. 245.

³⁸ İbnü'l-Esîr, **a,g,e.**, s. 52; Yusuf Budak, **II. Kılıç Arslan ve Dönemi (1155-1192)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2024, s. 148-149.

³⁹ Ebü'l-Ferec, **a,g,e.**, s. 454.

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

başlamıştı. Konya önünde konuşlanan Türkler engeller ve hendekler oluşturarak Alman Haçlı ordusunu durdurmak amacıyla çok sayıda ok fırlattılar. Esasen Alman Haçlı ordusu Konya gibi büyük bir şehre hücum etmenin kendileri açısından uygun olup olmadığını müzakere ettikten sonra şehre girmeye karar verdiler. Çünkü ordu da çok ciddi erzak sıkıntısı baş göstermişti. Nihayetinde Melikşâh'ın hâkimiyetindeki Selçuklu ordusu ve Alman İmparatoru Barbarossa'nın ordusu arasında çok şiddetli savaş oldu ve iki tarafta çok sayıda kayıplar verdi. Bu savaşta aslen Malatyalı olan Yunanlıların büyüğü konumunda olan aynı zaman da vergi tahsildarı görevinde bulunan Papa Michail öldürüldü. En sonunda savaşı Alman Haçlı birlikleri kazandı. Bu arada Alâeddin tepesinde bulunan II. Kılıç Arslan ve Melikşâh, Barbarossa'ya elçiler göndererek anlaşma teklifinde bulundular.⁴⁰ Öte yandan İbnü'l-Esîr, Alman İmparatorunun Konya'yı kuşattığını belirterek şehrin ele geçirildiğine dair herhangi bir paylaşımında bulunmuyor.⁴¹ Ancak Avrupalı tarihçilere göre şehir ele geçirilmiş ve altı gün orada kaldıktan sonra Karaman istikametinde yola koyuldukları ifade edilir.⁴²

Sultan'ın bu anlaşma teklifini kabul eden Alman İmparatoru, Sultan'a dostluğa neden riayet etmediğini esasen kendisinin amacının Kudüs'e gitmek olduğunu ve sebepsiz yere çok kan döküldüğünü söyledi. Sultan da İmparatora iktidarın kendisinde olmadığı oğlu Melikşâh'ın kendisini baskıladığını ifade ederek olayın suçunu oğluna atmıştır. Alman İmparatoru Selçuklu topraklarında rahatça geçebilmek amacıyla rehin olarak yanına yirmi beş Selçuklu Bey'ini aldı. Haçlı ordusu Konya'da beş gün kaldıktan sonra Karaman istikametine doğru harekete geçti. Neticede II. Kılıç Arslan'ın oğlu olan Melikşâh'ın tahakkümünde ve adeta ülkede taht kavgaları olduğu bir esnada gerçekleşen III. Haçlı Seferi neticesinde çok ciddi kayıplar verilerek aynı zamanda Haçlı birliğine de bir o kadar kayıplar verdirerek Selçuklu topraklarından ayrılmış oldu. Alman İmparatoru Barbarossa Silifke Çayı'na geldikten sonra nehre girmiş fakat bu nehirde boğularak ölmüştür. Böylelikle III. Haçlı Seferi Türkiye Selçuklu Sultan'ı ile oğlu Melikşâh arasında var olan iktidar mücadelesinin gölgesinde amacına ulaşamamış bir sefer olarak tarihi kayıtlarda ki yerini almıştır.⁴³

SONUÇ

1187 yılında Selâhaddîn Eyyûbî'nin, Hittîn savaşı ile Kudüs'ü ele geçirmiş olması Avrupa'da büyük bir ses getirmişti. Yaşanan bu gelişmeler Müslüman ülkelerde büyük bir sevinçle karşılanırken Avrupa'da büyük bir üzüntüye sebebiyet vermişti. Yaşanan bu gelişmeler karşısında dinî saikler ile Kudüs'e yönelik bir Hıristiyan birliği oluşturularak bu savaşın rövanşının alınması düşünülüyordu. Nitekim Hittîn savaşı Avrupalılar da büyük bir üzüntüye sebebiyet vermiş bu nedenle papa III. Urbanus üzüntüden hayatını kaybetmiştir. Buna benzer olayları değerlendirecek olursak Avrupa'da bir Haçlı birliği oluşturmak bu minvalde pek de zor olmayacaktır. Bütün bu ifadelerin yanında Alman İmparatoru Barbarossa ilk ciddi eylemde bulunacak ve beraberindeki Haçlı birliği ile Balkanlar'a, Anadolu'ya ve oradan da Kudüs'e doğru hareket etmek için gerekli hazırlıkları yapacaktır. Alman İmparatoru gerekli diplomatik ilişkileri pek çok devlet lideri ile gerçekleştirdikten sonra beraberindeki ordu ile beraber Balkanlar'a gelmiştir. Bizans İmparatorluğu ile arasında birtakım sorunlardan dolayı

⁴⁰ Süryanî Mihail, **a.g.e.**, s. 285; Ebü'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 454.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, s. 52.

⁴² Halil Edhem (Eldem), **Kayseri Şehri -Selçuklu Tarihi'nden Bir Bölüm-**, (Yayına Haz. Kemal Göde), Kayseri Büyük Şehir Kültür Yayınları, Kayseri 2011, s. 30

⁴³ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, s. 52; Ebü'l-Ferec, **a.g.e.**, s. 454; Işın Demirkent, "Hittîn Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisleri", **Bellekten**, C 52, Ankara 1988, s. 1554.

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

İstanbul'dan değil de Çanakkale boğazını kullanmak suretiyle Anadolu'ya geçecektir. Bu sıralar Anadolu'da her ne kadar II. Kılıç Arslan Türkiye Selçuklu tahtında bulunuyor olsa da Sultan, hâkimiyeti oğlu Kutbeddîn Melikşâh'a kaptırmıştır. Nitekim Sultan yaşlı ve öncesinde de çocukları arasında ülkeyi taksim etmiş ve bu durum ülkenin istikbalini tehlikeye sokmakla beraber Sultan'ı da adeta çocuklarının yanında bir esir konumuna düşürmüştür. Alman İmparatoru Barbarossa Anadolu'ya geçtikten sonra müstakil Selçuklu Türkleri uçlarda imparatorluk ordusuna saldıracak ve bu anlamda onları taciz edecektir. Daha sonra Konya'ya doğru hareket eden Alman İmparatoru, Kutbeddîn Melikşâh'ın hâkimiyeti altında bulunan Türkiye Selçuklu ordusunu mağlup edecek ve II. Kılıç Arslan, Alman İmparatoru ile görüşerek anlaşmanın yolunu arayacaktır. Sultan, Alman İmparatoru ile savaşmak istemediğini hâkimiyetin oğlunda olduğunu bu sebeple savaşma sebebini oğlu göstermiştir. Alman İmparatoru ise amacının kendileriyle savaşmak olmadığını Kudüs'e gitme niyetini ifade etmiştir. İki lider arasında gerekli anlaşmalar tesis edildikten sonra Alman İmparatoru Barbarossa güneye doğru hareket edecek ve yüzmek için Silifke Gölüne girecektir. Ancak Silifke Gölüne giren Barbarossa boğulup hayatını kaybedecektir. Böylece Kudüs'ü Müslümanların elinden alma mefkûresi ile oluşmuş Haçlı seferi akamete uğramış ve Müslüman dünyası rahat bir nefes almıştır. Alman Haçlı birliğinin Kudüs'e doğru harekete geçtiğini öğrenen Selâhaddîn Eyyûbî gerekli hazırlıkları yaparak Anadolu sınırlarına yakın ordusunu konuşlandırmıştı. Bazı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere istinaden Selâhaddîn Eyyûbî'nin, II. Kılıç Arslan'ı III. Haçlı seferinde Alman İmparatoruyla birlikte hareket ettiğine yönelik bir kanıya sahip olduğunu görüyoruz. Alman İmparatorunun Silifke Gölünde boğularak ölmesi neticesinde Selâhaddîn Eyyûbî komutasındaki Müslüman ordusu derin bir nefes almış ve bunu Allâh'ın bir mucizesi olarak görmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Aksarayî, Kerîmüddîn Mahmud, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- ALTAN, Ebru, "Anadolu'da Haçlılara Karşı Savaş (1097-1190)", **Tarih Dergisi**, C. 47, 2009, s. 75-104.
- ALTAN, Ebru, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", **Belleten**, C. 65, S. 243, Ankara 2001, s. 571-582.
- Anonim Selçuknâme (Tarih-i Âl-i Selçuk)**, (Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner Çev.), Atıf Yayınları, Ankara 2014.
- Başkumandan Simbat Vekayinamesi**, (Hrant D. Andreasyan Çev.), Yayınlanmamış tercüme, 1946.
- BATCHELOR, Stephen, **Orta Çağ Tarihi**, (Murat Çınar Büyükakça Çev.), Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2018.
- BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar**, Ege Üniversitesi Basımevi. İzmir 1990.
- BUDAK, Yusuf, **II. Kılıç Arslan ve Dönemi (1155-1192)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2024.
- CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, (Erol Üyepazarcı Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- COPP, Paul M., **Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri**, (Ekin Duru Çev.), Say Yayınları, İstanbul 2018.
- ÇAY, Abdulhalûk, **II. Kılıç Arslan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

III. HAÇLI SEFERİ'NİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TAHT MÜCADELESİ: II. KILIÇ ARSLAN ve OĞLU KUTBEDDİN MELİKŞÂH

- DEMİRKENT, Işın, “Haçlılar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul 1996, s. 525-545.
- DEMİRKENT, Işın, “Hittîn Zaferi ve Kudüs’ün Müslümanlarca Fethinin Batı’daki Akisleri”, **Belleten**, C 52, S 205, Ankara 1988, s. 1547-1566.
- Ebü'l-Ferec Gregory (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi, II**, (Ömer Rıza Doğrul Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- ERSAN, Mehmet, **Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- GORDLEVSKIY, Vladimir Aleksandroviç, **Küçük Asya’da Selçuklular**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- Halil Edhem (Eldem), **Kayseri Şehri -Selçuklu Tarihi’nden Bir Bölüm-**, (yayına haz. Kemal Göde), Kayseri Büyük Şehir Kültür Yayınları, Kayseri 2011.
- Hasan b. Abdülmü’min el-Höyî, **Selçuklu İnşâ Sanatı**, Haz. Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- İbn Bibî, **el-Evamirü'l-Ala’iye Fi'l-Umuri'l-Ala’iye (Selçuk Name I)**, (Mürsel Öztürk Çev.), T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi, XII**, (Abdülkerim Özeydın Çev.), Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- LILIE, Ralph-Johannes, “XII. Yüzyılda Bizans ve Türk Devletleri”, (Yusuf Ayönü Çev.), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 20, S. I, İzmir 2005, s. 197-209.
- Müverrih Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)**, (Türkçeye Çeviren. Hrant D. Andreasyan) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul 1937.
- NEUMANN, Klaus Kreiser Christoph H., **Küçük Asya Tarihi**, (Yunus Emre Gürbüz Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- RUNCIMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi, II-III**, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- SEVİM, Ali, “Keyhüsrev I”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara 2022, s. 347-349.
- Simbat Vekayinâmesi (951-1134)**, Türkçe çev. Hrant D. Andreasyan, (Türk Tarih Kurumu’nda Basılmamış nüsha).
- SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları**, Ana Yayınları, Ankara 1980
- Süryanî Patrik Mihail, **Vakainame, II. kısım: 1042-1195**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Yayınlanmamış tercüme, İstanbul 1944.
- Şihabeddîn b. Fazlullah el-Ömerî, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, (Çev. ve Notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.
- TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- Willermus Tyrensis, **Haçlılar Karşısında Türkler, (Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği III (1143/1184-))**, (Tercüme ve Notlar: Ergin Ayan), Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 12, Ocak 2025, s. 45-55.

Haluk DOĞAN*

45

**“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜÇ”: WALTER BENJAMIN VE FRIEDRICH
NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ**

ÖZET

Tarih, insanlığın düşünce serüveninde her zaman karmaşık ve tartışmalı bir alan olmuştur. Tarih felsefesi açısından düşünüldüğünde, geçmişin yalnızca bir anlatı mı, yoksa günceli şekillendiren aktif bir güç mü olduğu sorunu, tarih felsefesinin başat tartışma alanlarından biridir. Bu bağlamda, Friedrich Nietzsche (1844-1900) ve Walter Benjamin’in (1892-1940) eleştirel tarih perspektifleri, modern düşünce tarihinde mühim bir yer işgal etmektedir. Her iki filozof da tarihe derinlemesine eleştirel bir bakış geliştirmiş, fakat birbirinden oldukça farklı sonuçlara varmışlardır. Nietzsche’nin eleştirileri, aşırı tarih bilgisinin yol açtığı “hastalıklara” ve geçmişin bugünü etkisizleştirmesine yöneliktir. Benjamin’in eleştirel perspektifi ise geçmişin devrimci potansiyelini vurgulayan “ezilen sınıfın kurtuluşu” söylemi etrafında şekillenmektedir. Nietzsche, tarihe dair eleştirilerini bireyin yaşama gücünü ve yaratıcı eylem bilincini geliştirme temeli üzerine kurarken; Walter Benjamin, ezilen sınıfın tarihini merkeze alan bir anlayış geliştirmiştir.

* Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Manisa, Türkiye, haluk.dogan@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2021-6987.

* Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

* Araştırma makalesi.

* Makale geliş: 01.12.2024 - Makale kabul: 29.01.2025.

* Makale Atf Bilgisi: Doğan, H. (2025). “Ezilen Sınıf” Ve “Yaratıcı Güç”: Walter Benjamin ve Friedrich Nietzsche’nin Tarih Eleştirileri, *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi (Etajournal)*. 7 (12), 45-55.

“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜÇ”: WALTER BENJAMIN VE FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ

Nietzsche, özellikle Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası adlı eserinde, tarihin insan yaşamına hizmet etmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre tarih, bireyin yaratıcı gücünü zayıflatarak şimdiki hayat ile bağlantısını kesme potansiyeline sahiptir. Geçmişe dair bilginin ağırlığı altında ezilen bir toplum hem hayatı ıskalayacak hem de gelecek inşa etme potansiyelini kaybedecektir. Walter Benjamin ise tarih anlayışında, geçmişin kurtuluşçu bir güç olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Tarih Kavramı Üzerine adlı çalışması onun tarih felsefesinin manifestosu olarak kabul edilmektedir. Benjamin, tarihin yalnızca egemenlerin yazdığı bir zaferler anlatısı olmadığını, aynı zamanda ezilenlerin hikayelerini barındırdığını belirtmektedir. Ona göre tarihçi, geçmişin şimdiki zaman perspektifinde ele alınması gerektiğini bilmelidir. Benjamin’in meşhur “tarih meleği” metaforu tarihin ilerleme fikrine karşı geliştirdiği güçlü eleştiriyi temsil etmektedir.

Bu makalede, Nietzsche’nin tarih anlayışının birey ve yaşam merkezli eleştirileri ile Benjamin’in geçmişe dair kurtuluşçu ve devrimci perspektifleri karşılaştırılacaktır. Bu iki düşünürün tarihe dair yaklaşımlarını incelemek, modern tarih yazımının problemlerini açığa çıkarmak açısından oldukça verimli bir tartışma zemini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Friedrich Nietzsche, Walter Benjamin, Tarih, İlerleme.

“THE OPPRESSED CLASS” AND “CREATIVE POWER”: WALTER BENJAMIN AND FRIEDRICH NIETZSCHE’S CRITIQUES OF HISTORY

History has always been a complex and controversial field in humanity’s intellectual journey. From the perspective of the philosophy of history, the question of whether the past is merely a narrative or an active force shaping the present constitutes one of the central debates. In this context, the critical historical perspectives of Friedrich Nietzsche (1844–1900) and Walter Benjamin (1892–1940) hold a significant place in modern thought. Both philosophers developed profound critical views of history, yet they reached remarkably different conclusions. Nietzsche’s critiques focus on the “diseases” caused by excessive historical knowledge and the ways the past renders the present ineffective. In contrast, Benjamin’s critical perspective revolves around the notion of the “emancipation of the oppressed class,” emphasizing the revolutionary potential of the past. While Nietzsche bases his critiques of history on enhancing the individual’s vitality and creative action, Walter Benjamin adopts an approach centered on the history of the oppressed class.

Nietzsche, particularly in his work *On the Use and Abuse of History for Life*, asserts that history must serve human life. According to him, history has the potential to weaken an individual’s creative power and sever their connection with the present. A society burdened by the weight of historical knowledge risks missing out on life and losing its capacity to build the future. Walter Benjamin, on the other hand, argues that the past should be approached as a liberating force. His work *Theses on the Philosophy of History* is regarded as the manifesto of his philosophy of history. Benjamin contends that history is not merely a victory narrative written by the rulers but also a repository of the stories of the oppressed. For him, the historian must consider the past through the lens of the present moment. Benjamin’s famous “Angel of History” metaphor represents his powerful critique of the idea of historical progress.

This article will compare Nietzsche’s individual- and life-centered critiques of history with Benjamin’s emancipatory and revolutionary perspectives on the past. Examining these two thinkers’ approaches to history offers a productive ground for uncovering the challenges of modern historiography.

Keywords: Friedrich Nietzsche, Walter Benjamin, History, Progress.

GİRİŞ

Friedrich Nietzsche ve Walter Benjamin hem farklı zamanlarda yaşayan hem de farklı ufuklara sahip olan iki düşünürdür. Varlığa, dünyaya, insana ve genel olarak felsefeye yaklaşım tarzları uzlaşmaz zıtlıklar içermektedir. Fakat tüm bu zıtlıklar içinde, onların bakış açılarını

“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜÇ”: WALTER BENJAMIN VE FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ

benzer kılan hususlar da yok değildir. Bu iki düşünürün tarih anlayışları, karşılaştırmaya değer iki güçlü paradigma sunmaktadır. Egemen tarih yazımına dair radikal eleştirileri ve ilerlemeci tarih paradigmasını reddeden görüşleri, onları ortak bir zeminde buluşturmaktadır. Bu makaledeki temel amaç, iki farklı perspektife sahip düşünürün tarihe dair analizlerinin, farklı motivasyonlar da olsa, ortak kaygılar içerdiğini belirtmektir. Bir diğer amaç da tarih yazımına dair mevcut krizlerin anlaşılması ve aşılmasına yönelik iki düşünürün birbiriyle bağlantılı görüşlerinin izini sürmektir. İki düşünürün tarihe yönelik temel eleştirileri nedir? Tarih sorunları karşısındaki çözüm teklifleri nelerdir? Bu tekliflerin benzer ve farklı yönleri nelerdir? Makale, bu sorular etrafında şekillenecektir.

Friedrich Nietzsche, tarihe dair perspektifini Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası adlı çalışmasında sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Bu çalışmada Nietzsche, tarihin bireyin yaşama gücünü ve yaratıcı eylemini desteklemesi gerektiğini, aksi takdirde tarihin sadece bir yük olacağını ifade etmektedir. Bu yaklaşımın sonucu olarak da üç temel tarih görüşü tanımlamaktadır: Anıtsal tarih, antikacı tarih, eleştirel tarih. Üç tarih anlayışının haklı oldukları noktalar olsa da genel olarak yabancılaştırıcı, yaşamdan uzaklaştırıcıdır:

“Var olan üç tarih tarzından her biri, yalnızca özellikle bir zeminde ve bir iklimde haklıdır: başka her ortamda dağınık yabancı otlara dönüşürler.”

Anıtsal tarih, geçmişte yaşanan büyük başarılarını yüceltilmesi ve bu başarıların büyük hedefler için insanlara ilham vermesidir. “Büyük olanın bir zamanlar mevcut olduğu, her halükârda bir kez mümkün olduğu ve bu yüzden de bir kez daha mümkün olacağı” düşüncesi, anıtsal tarihin temel yaklaşımıdır. İlham vermesi açısından pozitif nitelik taşıyan bu tarih anlayışı romantik bir nostaljiye dönüşme ve mevcut sorunlardan uzaklaşma tehlikesi taşıdığı için sorundur. Bu anlayışta her zaman farklı perspektifleri yutma, çoğulluğu tekillik içinde boğma tehlikesi vardır. Zira bu anlayışta;

“Çok sayıda farklılığın görmezden gelinmesi, geçmişteki bireyselliklerin zorla genel bir biçim içine sokulması ve denklik sağlanması uğruna tüm keskin köşelerin ve çizgilerin törpülenmesi gerekecektir!”

Nietzsche için aslolan bu dünya ve şimdiki yaşamdır. Fakat anıtsal tarihte yaşamın ikinci plana atılma, geçmişin merkeze alınma tehlikesi her zaman canlıdır. Nietzsche’ye diğer tarih görüşü antikacı tarihtir. Bu tarih bakışı geçmişe sıkıca bağlıdır ve gelenekleri muhafaza amacı gütmektedir. Fakat bu yaklaşım da bireyin yaratıcı gücünü boğma potansiyeli taşımaktadır:

“Antikacı tarih tarzının tek bildiği, yaşamı muhafaza etmektir, üretmek değil; bu yüzden oluşum halinde olanın değerini hep küçümser, çünkü bunun değerini sezinleyecek -örneğin anıtsal tarihin sahip olduğu gibi- bir içgüdüye sahip değildir.”

Sadece muhafaza etmeye odaklanan; yaratıcı hamlelere kayıtsız kalan antikacı bakış, soysuzlaşmaya mahkumdur. Nietzsche için bir diğer tarih yaklaşımı eleştirel tarihtir. Eleştirel tarih, eleştiri oklarını her daim geçmişin tüm unsurlarına yöneltmekten geri durmaz. Bu bakımdan yıkıcı bir özellik taşımaktadır. İnsana yük olan, onun yaratıcı hamle imkanını kısıtlayan geçmişin prangalarından kurtuluş için bu tarz bir eleştiri elzemdir:

“(…) göğsü bugüne ait bir sıkıntıyla sıkışan ve bu yükten her ne pahasına olursa olsun kurtulmak isteyen, eleştirel, yani yargılayan ve hüküm veren tarihe gereksinim duyar.”

Nietzsche’ye göre hem bireyler hem de toplumlar tarih gıdasından yoksun kalmamalıdır. Fakat bu türden gıdaların en büyük sorunu bugünü geçmişin emrine verme tehlikesidir. Bu tehlikenin varacağı nokta ise yaşamın ve eylemin zayıflatılmasıdır. Nietzsche’ye göre modern insan, tarihe ziyadesiyle gömülmüş böylece yaratıcı ve özgür biçimde eylem

“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜÇ”: WALTER BENJAMIN VE FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ

potansiyeli budanmıştır. Tarih ancak, “şimdi”nin ya da onun tabiriyle “oluşmakta olan bir kültürün” hizmetine girdiği ölçüde verimli ve faydalıdır. Nietzsche için tarih, kendi başına amaç olan bir disiplin değildir. Tarihin bağımsızlaşması, onun yaşama hizmet eden bir araç olmaktan çıkıp, kendi başına bir amaç haline gelmesini ifade etmektedir. Bir amaç haline gelen tarih, yaşamsal güçleri harekete geçiren veya geleceği şekillendiren bir rol oynamak yerine, yaşamdan kopuk bir soyutlamaya dönüşecektir. Nietzsche’nin tarih anlayışının en temel itirazı, modern tarihciliğin nesnellik hükmüne yöneliktir. Onun için tarih, nesnel ya da objektif değildir; her zaman belirli bir perspektife dayanmaktadır. Tarihin temel görevi, yaşamı güçlendirmek ve yaratıcı eyleme zemin hazırlamaktır. Aksi takdirde, tarihinin nesnellik oyunu “bir tiyatro yazarının gizli işinden” çok da farklı olmayacaktır.

Walter Benjamin’in tarih anlayışı bilhassa Tarih Kavramı Üzerine (Über den Begriff der Geschichte) adlı çalışmasında somutlaşmıştır. Benjamin, tarihe ezilenlerin perspektifinden yaklaşmış ve modern tarih yazımının ilerlemeci mantığını kökten eleştirmiştir. Ona göre tarih, galip sınıfın tarihidir ve ezenlerin zaferlerini meşrulaştırma aracıdır. Hâkim tarih anlayışı, ezilenleri yok saymış, onları tarih dışına iterek tarihsizleştirmiştir. Benjamin, bu noktada, tarihcilere ezilenlerin hikayesini kurtarma misyonu yüklemektedir. Bu bakış açısı, tarihsel maddecilikle ilişkilidir, ancak Benjamin’in yaklaşımında mesihçi bir ton da hakimdir. Ona göre, her tarihsel an, kurtarıcı bir potansiyel barındırmaktadır. “Tarihi hâkim sınıfın aleti olmaktan kurtarmak” şarttır. Benjamin, geleneksel tarih yazımının “objektif” ve “geçmiş olduğu gibi” betimleme iddiasını eleştirmektedir. Geçmiş ne kronolojik bilgi yığını ne de olayların tarafsız bir sıralanışıdır. Onun için geçmiş, şimdiki zamanda anlam kazanan, sürekli yeniden yorumlanan bir mücadele alanıdır. Bu mücadele ise çift yönlüdür. Tarihciler hem ezilen sınıfın geçmişine kurtarmalı hem de muktedirlerin egemenliğine son verici bir irade taşımalıdır.

Benjamin’in tarihe devrimci bakışının, ilerlemeci tarih eleştirisinin en güçlü ifadesi, IX. Tez’deki tarih meleği metaforudur. Burada Paul Klee’nin “Angelus Novus” (Tarih Meleği) adlı tablosuna atıf vardır. Paul Klee’nin aynı adlı tablosundan ilham alarak geliştirdiği bu metafor, Benjamin’in tarih anlayışının temel sembollerinden biridir. Tarih meleği, mütemadiyen geçmişin yıkıntılarına bakarken, ilerleme adı verilen kuvvetli fırtına tarafından geleceğe doğru sürüklenmektedir. Bu, ilerlemeci tarihin yıkıcı sonuçlarını gözler önüne sermektedir. Klee'nin sabit bakışlı, "gözleri faltaşı gibi, ağzı açık, kanatları gerilmiş" Angelus Novus imgesi tarihe ve ilerlemeye dair çok şey anlatmaktadır. Çünkü, "bize olaylar zinciri olarak görünen şey", ona “tek ve benzersiz bir felaket” olarak görünmektedir. Benjamin’e göre bu tabloda yüzü geçmişe dönük tarih meleği, ilerleme fikrinin geleceğe sürüklediği, modernitenin biriktirdiği felaketlere dehşetle bakmaktadır. Burada, benzer şekilde, ilerleme fikrine dair eleştiri Adorno ve Horkheimer’da da görülmektedir. Aydınlanma’nın Diyalektiği’nde ilerleme fikrine dair temel eleştiri, ilerlemenin beraberinde ‘gerileme’yi de getirdiğidir. Zira ilerleme, teknik tahakkümün de ilerlemesi demektir. Şu ifade, Benjamin’in tarih meleği ve ilerleme fikrine dair görüşüyle paralellik göstermektedir:

“İnsanları ateşten kılıcıyla cennetten sürüp teknik ilerlemenin yörüngesine yerleştiren meleğin kendisi bu tür bir ilerlemenin simgesidir.”

Benjamin’in tarih anlayışında bir diğer mühim unsur, ezilenlerin hikayesinin kurtarılmasıdır. Zira tarih, ezenlerin ve muktedirlerin elinde kuvvetli bir araç olarak ezilenlerin tarihini yok saymaktadır. Tarih yazıcılar, ezilenlerin hikayelerini görmezden gelmektedirler. Ona göre, tarihciler, geçmişte bastırılmış olan bu hikâyeleri kurtarma vazifesini taşımaktadır. Tarihciler, adeta bir mesih gibi geçmişini kurtarmalı ve şeytanı alt etmelidir. Bu metaforlar, Benjamin’in tarihsel maddecilikle birlikte Yahudi mesiyанизmi etkisi taşıyan bir tarih felsefesi

“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜÇ”: WALTER BENJAMIN VE FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ

geliştirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Walter Benjamin’e göre tarih, diğer ifadeyle ezilenlerin tarihi, geçmişteki adeletsizliği tamir edebilme gücü demektir. Bu bakımdan tarih, politik bir eylem biçimidir. Zira ona göre anımsama, devrimci bir yetidir:

“Benjamin için, anımsamanın başlattığı geçmişi kurtarma eyleminin tamamlanması ise politik eylemde gerçekleşir. Politik eylem, geçmişte tamamlanmamış olanın düzeltilmesine /tamir edilmesine yöneliktir.”

Walter Benjamin, Tarih Kavramı Üzerine adlı çalışmasının XII. bölümüne Nietzsche’den alıntılacağı şu cümleyle başlamaktadır: “Tarih gerek bize, ama bilgi bahçesinde başıboş gezinen aylağınkinden farklı bu ihtiyaç.” Bu alıntı, Benjamin’in tarih kavrayışında Nietzsche etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Zira Benjamin, tarih anlayışının öznesinin “mücadele içinde ezilen sınıf” olduğunu belirtmektedir. Çünkü ona göre tarih bir eylem bilincidir. Bu eylemin hedefi ise ezilen mazlumların kurtuluşudur. Tarihçinin esas vazifelerinden biri de geçmişte bastırılan ezilenlerin hikayesini tekrar gün yüzüne çıkarmaktır. Eylem bilincinden ve kurtuluş ümidinden yoksun bir tarih anlayışı, Benjamin için, başıboş aylağın anlamsız gezintisinde farklı bir şey değildir.

Benjamin, modern çağa özgü toplumsal ve kültürel olguları eleştirel bir perspektifle analiz etmektedir. Benjamin’e göre modern düşünce, her ne kadar rasyonel olduğunu iddia etse de mitolojik bir karakter taşımaktadır. Bu mitolojik karakterin en belirgin yansıması ise modernitenin ilerleme fikridir. Benjamin, ilerleme fikrini yapısökümüne uğratabilecek eleştirel bir düşünce geliştirmiştir:

“O, ne tarihsel bir olgu olarak ilerlemeyi ne de onun yol açtığı teknik başarıları reddetmektedir. Fakat o, yeni bir mitoloji olarak ilerlemeye olan inanca karşı durmaktadır.”

Benjamin’in politik felsefesinin temelinde de insanlığın gerçekleşmesi vardır, fakat bu gerçekleşme ilerleme fikrinden bağımsızdır: “Politika tanımım işlenmemiş insanlığın gerçekleşmesidir.” İnsanlığın icrasını özgürleşme sürecinde arayan Benjamin’in özgürlük fikrinde ilerlemeye dair bir inanç bulunmamaktadır. Benjamin’e göre tarihe dair yaygın görüş, “insanların ya da dönemlerin ilerleme yolunda ne kadar hızlı ya da yavaş hareket ettiklerine odaklanmaktadır.” Bu görüş ne tutarlı ne de ciddidir. Zira asıl olan şimdiki zamandaki kurtuluş fikridir.

Benjamin’in modern olana yaklaşım tarzı onun felsefesinin özgün tarafını oluşturmaktadır ve bu tarz onun bazı kavramlarının günümüze uygulanmasına imkân tanımaktadır. Benjamin’in perspektifinden modern toplumu şekillendiren kapitalizm yeni türden bir din hüviyetindedir. Öyle ki bu din, şimdikiye kadar var olan en aşırı din olarak yorumlanabilir. Kapitalizm eleştirisinde onun 'aşırılıkçı' doğasını bilhassa vurgulayan Benjamin; serbest girişime de piyasaların kendi kendini düzenlemesi fikrine de oldukça uzaktır. Bununla birlikte kapitalizme olan kayıtsız bağlılığın bir din tapınması şeklini aldığını belirtmektedir. Kapitalizm tapınması sürekli borçlu olmaktan ibarettir. Ayrıca Benjamin, kapitalizm kültürünün sürekli suçluluğu yaygınlaştırdığını ifade etmektedir. Ona göre kapitalizm kefaret değil, suçluluk ve borç yaratan bir kültürün ilk örneği olarak ele alınmalıdır. Nietzsche de kapitalizm ve borç ilişkisi hakkında benzer bir fikre sahiptir. Suçluluğun ya da borcun hiç silinmediği düzende, kefarete asla yer yoktur:

“(…) o "borç" ve "ödev" kavramlarının geriye yönelmeleri gerekiyordur artık -kime karşı peki? Şüphe yok: vicdan rahatsızlığının bundan böyle, borcun karşılanamazlığından yola çıkarak en sonunda kefaretin de karşılanamazlığı, ödenemezliği düşüncesi ("ebedi ceza")” Nietzsche’nin bu cümlelerde belirttiği suçluluk, borç ve kefaret gibi kavramlar, kapitalist sistemin işleyiş mekanizmalarıyla örtüşmektedir. Kapitalizm, insanı sürekli bir borç ve

yükümlülük cenderesinde sıkıştırarak onun yaratıcı gücünü zayıflatmaktadır. Nietzsche, kapitalizmin baskılarına karşı bireyin özgürlüğünü ve yaratıcılığını yeniden kazanmasını vurgulamaktadır. Bu tavır hem ahlaki hem de ekonomik olarak bireysel özgürlük ve güçlenme çağrısıdır.

Benjamin’e göre kapitalizmi yapı sökümüne uğratmak evvela “onun dini yönünün ya da mitolojik karakterinin üstesinden gelmekle; daha sonra onu tarihselleştirmekle ve nihayetinde onu sekülerleştirmekle mümkündür.” Kapitalizmi yıkmaya girişiminin başarılı olması için sadece teorik düzeyde kalınmamalıdır. Bu girişimin kolektif bir mahiyet kazanması için de çaba gösterilmelidir. Bu bakımdan en az teorik çaba kadar mühim olan şey, “politik eylem alanı oluşturma girişimidir.”

Fransız düşünür Louis-Auguste Blanqui, 1872 tarihli Yıldızlardan Ebediyete adlı eserinde ilerleme fikrinin beyhudeliğine ve “ebedi dönüş” fikrinin önemine dair vurgusuyla öncü bir konumdadır. Nietzsche’nin ebedi dönüş fikrinin 1883 tarihli Böyle Söyledi Zerdüş adlı çalışmasında şekillendiği düşünülünce Blanqui’nin öncü rolü daha iyi anlaşılacaktır. Benjamin, Blanqui’nin öncü rolünü vurgulamaktadır:

“Blanqui’nin kitabı, Nietzsche’nin Zerdüş’ünden on yıl önce, ebedi dönüş fikrini sunar. Üstelik bunu, Nietzsche’ninkinden daha az etkileyici olmayan bir güçle yapar.”

Blanqui, mezkûr eserinde, ilerlemeye dair şöyle demektedir:

“... şimdiye kadar bizim için geçmiş barbarlığı, gelecek ise ilerlemeyi, bilimi, mutluluğu temsil ediyordu. Boş hayaller! O geçmiş bütünümüz dünyalarımızda en parlak uygarlıkların bir iz bırakmadan yok olduğuna tanık oldu, yine bir iz bırakmadan yok olacaklar.” İlerleme fikrinin boş bir hayalden öte gidemeyeceğini ifade eden Fransız düşünür, dünyanın fantazmagori olarak anlaşılmasının temel unsurlardan birinin ilerleme fikri olduğunu belirtmektedir. İlerleme, geleceğe dair olumlu bir perspektif sunmaktır. Ve bu perspektif, insanın dünyaya yabancılaşmasına neden olan kuru bir hayaldir. Benjamin, Blanqui’nin bu ifadelerinde modernitenin özünü bulmaktadır: “Dünyaya fantazmagorilerle hükmetmek - Baudelaire’in deyimini kullanırsak- işte "modernite" budur.” İlerleme fikri, dünyayı sıhhatli bir şekilde anlamaya engeldir. Dünyayı anlamak, ebedi dönüş fikriyle mümkündür. Benjamin, Blanqui’nin şu cümleleri anlattılar:

“İnsanlık tarihinde görünümümüzün saati sonsuza dek belirlenmiştir ve her zaman bizi aynı noktalara geri getirir.”

Dünyanın geleceğine dair pesimist bir perspektif geliştiren Blanqui, dünyanın umuda doğru gitmediğini, sonsuz bir çileyi sürekli tekrar ettiği düşünülmektedir. Zira ona göre insanlık, her zaman sonsuz ve her zaman yeni acılarla belirlenmiştir. Blanqui’ye göre ilerleme fikri kuvvetli bir yanılsamadan ibarettir. Modern insan onu her ne kadar evrensel bir gerçeklik gibi algılasa da ilerleme, evrensel boyutta bir anlam taşıma gücüne sahip değildir. İnsanlık tarihi ve evren büyük bir monotonluk içinde tekrar eden bir döngüdür. Bu döngü, “aynı sahnede, aynı dekorun üzerinde oynanan aynı dram”dan farksızdır. İnsanlık, kendini benzersiz ve özgün zannetse de aynı döngüsel yapının bir parçasıdır. İnsanlığın bu dramında yeni, anlamlı ve özgün olana yer yoktur. Evren, bir anlam ya da hedef doğrultusunda ilerlememektedir. Sonsuz şekilde kendini tekrarlamakta ve yerinde saymaktadır. Her şey, sürekli kendini tekrarlayan bir döngüden ibarettir. Blanqui’nin geleceğe dair bu umutsuz vizyonu, onu ilerleme fikrine eleştirel bakmaya itmiştir. Ebedi dönüş, felaket sarmalının sonsuzca kendisini tekrar etmesidir. Nietzsche, Blanqui’nin pesimist ve yaşama karşı yılgın tavrını elbette onaylamaz. Zira Nietzsche hayata dair olumlu bir vizyona sahiptir. Fakat ilerleme fikrine dair olumsuz bakış açısı, Nietzsche’de de görülmektedir. Deccal’de o şöyle demektedir:

“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜÇ”: WALTER BENJAMIN VE FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ

“İlerleme”, modern bir düşüncedir yalnızca, yani, yanlış bir düşünce. Bugünün Avrupalısı, değerlilik bakımından, Rönesans Avrupalısının fersah fersah altında kalır; ileriye doğru gelişme, herhangi bir zorunlukla, yükselme, yücelme, güçlenme değildir hiç de.”

Nietzsche’ye göre ilerleme yanlış bir düşüncedir. İlerleme’nin içerdiği değişim her zaman olumluluğa işaret etmez. Aksine olumsuz bir değişim olarak kendini göstermektedir. İlerleme ve tarihselcilik eleştirisi, Benjamin’in düşüncesinin ana akslarını oluşturmaktadır. Ve Benjamin’in tarihselcilik eleştirisini anlamak için zorunlu referanslardan biri Nietzsche’dir. Nietzsche’nin tarih sorununun ele aldığı mühim bir çalışma olan Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası, ikinci zamansız değerlendirmede, tarih anlayışına ve tarihçilere yönelik eleştiri ve küçümseme açıkça görülmektedir: “Şeytan dünyanın efendisidir ve başarıların ve ilerlemenin üstüdür; tüm tarihsel güçlerde asıl güç odur ve esas olarak da böyle kalacaktır.” Nietzsche’ye göre mutluluğu ve ilerlemeyi merkeze alan; olup bitenlere dair eleştiri denemesine girişmeyen bir anlayış, yanılmaya ve yanıltmaya mahkumdur. “Oluş ırmağında yitip gitme”, bu türden tarihçilerin kaçınılmaz sonlarıdır. Nietzsche, hayatın anlamlandırılabilmesi ve yaşamın savunulabilmesi için tarihsel deneyimin yeniden değerlendirilmesini gerektiğini vurgulamaktadır. Aksi takdirde tarih, sadece “ahlaksızlığın el kitabı” olarak değerlendirilebilecektir.

Walter Benjamin de Tarih Kavramı Üzerine’de mevcut tarih anlayışını eleştirmektedir. Bilhassa tarihin "geçmiş gerçekten olmuş olduğu gibi" tanımak istemesinin yaratacağı tehlikelere dikkat çekmektedir. Zira tarihin görevi geçmişte yaşananları olduğu gibi aktarmak değil, “tehlike ânında birden parlayıveren anıyı ele geçirmektir.” Filozofun vazifesi, hâkim sınıfın aleti durumuna düşen geleneği, konformizmin girdabından çekip almaktır. Nietzsche’de olduğu gibi Benjamin’de de tarihin yeniden değerlendirilmesi girişimi olduğu muhakkaktır. Fakat her iki düşünür arasındaki bu yakınlığa rağmen belirtilmeye değer mühim bir farklılık vardır. Nietzsche’nin tarih eleştirisi, vasat bireyler üreten bir sistemin karşısında Üstinsan merkezli bir perspektifin ürünüdür. Benjamin’in eleştirisinde ise hâkim anlayışlar ve ideolojiler sebebiyle yok sayılmış, budanmış hayatlar merkezdedir. Eş deyişle Benjamin’in perspektifi ezilenlerin perspektifidir:

“Ezilenlerin geleneği gösteriyor ki, içinde yaşadığımız "olağanüstü hal" istisna değil kuraldır. Buna denk düşen bir tarih anlayışına ulaşmak zorundayız.”

Benjamin’in bakış açısının merkezinde ezilenler; medeniyet, ilerleme ya da modernite gibi büyük kavramların ezdiği bir sınıf vardır. Tarihe ezilenlerin perspektifinden bakmak demek; tarihi zalimlerin bakış açısından yorumlayan, tarihi onların hizmetine sunan sürekliliği kırmak demektir. Zamanın sürekliliğinde bir çatlak açmak; kesinti ya da süreksizlik oluşturmaktır. Cengiz Çakmak’ın sarıh ifadesiyle, “egemen tarihçinin tarihini lağvedebilmektir.” Egemen sınıfın hakimiyeti altında ilerleyen tarihe bir set çekebilmektir:

“Bu yüzden tarihsel maddeci, kendini bundan olabildiğince uzak tutar. Kendine biçtiği görev, tarihin havını tersine taramaktır.”

Zalimlerin hükümlerini yeniden üreten tarihe karşı, tarihin havını tersine taramak, geçmişteki umut kıvılcıklarını güçlendirmek ya da akıntıya karşı kürek çekmek... Benjamin’in kendisine biçtiği görev budur. Bu metaforlar hem tarihsel hem de politik karaktere sahiptir. Tarihin zalimlerin perspektifinden yorumlanmasına karşı çıkma girişimi olarak tarihsel; tarihsel sürekliliği kesintiye uğratarak devrimi müjdelediği ölçüde de politiktir. Zira devrimci eylem, tarihin sürekliliğini parçalama bilincini de içinde barındırmaktadır:

“Geleneğin hem kendi varlığı hem de onu devralanlar tehlikeydedir. Her ikisi de aynı tehdit altındadır: Hâkim sınıfın aleti durumuna düşmek. Geleneği, onu hükmü altına almak

“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜC”: WALTER BENJAMIN VE FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ

üzere olan konformizmin elinden çekip almak, her dönemde yeni baştan girişilmesi gereken bir çabadır. Mesih sadece kurtarıcı olarak değil, aynı zamanda Deccal'e bo-yun eğdirmek üzere gelir.”

Walter Benjamin’e göre ilerleme kavramı ancak felaket fikriyle birlikte anlaşılabilir. Çünkü her şeyin olduğu gibi, böylece devam etmesi felakettir. Felaketten kurtuluş ise tarihin akışını kesintiye uğratabilecek stratejilerle mümkündür. Benjamin, Strindberg’in şu ifadesini alıntılıamaktadır: “Cehennem bizi bekleyen bir şey değildir; şimdi ve buradaki hayattır.”

Benjamin, modernite eleştirisini Balzac’tan yaptığı bir alıntıyla sürdürmektedir. Balzac, şöyle demektedir: “Hiçbir şey ölmüyor, her şey dönüşüyor.” Burada, hiçbir şeyin sürekliliğinin kesintiye uğramadığı, her şeyin bir halden başka bir hale hızla dönüştüğü bir çağ tasvir edilmektedir. Benjamin’e göre bu çağ, cehennem çağıdır. Bu çağda ölüme dair hiçbir şey bilinmek istenmemektedir. Hatta çağın modası, ölümlü sürekli dalga geçmektedir. Modern çağın ürettiği teknoloji, sürekli ve hızlı bir tempoyu beraberinde getirmektedir:

“(…) Trafığın ivmesi ve haberlerin iletilme temposu; her kesintiye, her ani sonu ortadan kaldırmayı amaçlar. Öyle ki ölüm, bir kesinti olarak, ancak haberin devamı olarak ortaya çıkmaktadır.”

Walter Benjamin’e göre cehennem’in özeti aynı şeyin sonsuz tekrarıdır. Bu sonsuz tekrarın kökeni ise Yunan mitolojisindedir. Bilhassa Sisifos ve Tantalos, aynı cezanın sonsuz tekrarına mahkûm edilirler. Sisifos, işlediği suçtan dolayı Yeraltı Dünyası’na fırlatılmış, burada sonsuza kadar büyük bir kayayı bir tepeye yuvarlama cezasına mahkûm edilmiştir. Yine Tantalos da günahları sebebiyle ebedi olarak açlık ve susuzluk cezasına çarptırılmıştır. Bu örneklerden hareketle, Benjamin, modern insanın maruz kaldığı cezaları tasvir etmiştir. Modernite, insanı ebedi olarak aynı mekanik hareketi tekrarlamaya zorlamaktadır. Farklı yolları, perspektifleri ve imkanları ona kapatmaktadır:

“Modern toplumun tamamı, yenilik ve moda olarak kamufle edilmiş, tekrara, her zaman aynı olana, bağlıdır: Emtia aleminde, ‘İnsanlık... lanetlenmiş olarak’ simgeleşmiştir.”

Benjamin’in tasvir ettiği hız ve teknoloji çağında ölüme yer yoktur; ölüm, hayatın değil sadece bir haberin konusudur. Modernitenin ürettiği şey, düşüncesizliktir. Bu düşüncesizliğin ayırt edici vasfı da hızdır. Sürekli artan teknoloji, beraberinde hızı da getirmektedir. Her şeyin sürekli bir hızla yenilenmesi, modernitede sürekli “aynı kalan” şeydir. Benjamin’e göre modernitenin bu vasfı, cehennem’in ebediliğine benzemektedir. Bu sebeple, “moderniteye dair her betimleme, aynı zamanda cehennemi betimlemektir.”

Benjamin’in mevcut tehlikeye bir müdahale girişimi olan devrimci eylemi, Nietzsche’de “yaratıcı bir eylem” olarak görülmektedir. Friedrich Nietzsche, tarih bilgisine olan rağbetinin temelinde eylem olduğunu belirtmektedir. Tarih, salt bilgi için değil, andaki etkinliğin artırılması için mühimdir. Nietzsche, Ceterum censeo diyerek vurguladığı tarih hakkındaki kesin kanaatini Goethe’den alıntılıadığı şu ifadeyle açığa çıkarmaktadır:

“Ayrıca, etkinliğimi artırmadan ya da dolaysızca hareketlendirmeden bana yalnızca bir şeyler öğreten her şeyden de nefret ederim.”

Çünkü Nietzsche’ye göre geçmişini bilmek demek, geçmişteki olayların nesnel yansımasına indirgenmiş felsefi bir bilinç demek değildir; geçmişini bilmek, aynı zamanda yaratıcı bir eylemdir. Yaratıcı eylemden, “inşa etme” bilincinden yoksun bir tarih anlayışı, kocaman bir enkazdan başka bir şey değildir. İnsanın yaratıcı içgüdüleri ve cesareti ise bu enkazın altında kalacaktır. Böyle bir tarih, insanı Üstinsan olma iradesinden alıkoyacaktır.

Nietzsche’nin tarih kavrayışıyla Üstinsan kavramı birbiriyle ilintilidir. Alman düşünür, modern insanı “son insan” ifadesiyle tanımlamaktadır. Son insan, sadece konforunu ve

“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜÇ”: WALTER BENJAMIN VE FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ

arzularını düşünen bir haz insanıdır. O, zevklerinden ve eğlencesinden başka bir değer tanımamaktadır. Böyle Söyledi Zerdüşt’te Nietzsche, son insanı “aşağılanası insan” olarak tanımlamaktadır. “Mutluluğu bulduk” diye hopyayıp zıplayan; “yoksul ve çorak topraklarda yetişen”; “rahatlık zehrini yüksek dozda alarak ölen” küçük insan, son insandır. İnsanın küçülmesinin tezahürü olan son insan, bir tür sürü insanıdır. En büyük değer gördükleri “mutluluğu” bulduklarına inandıkları için bu insanlar kendilerini aşma çabası içine de girmezler. Nietzsche’nin son insana karşı geliştirdiği “Üstinsan” fikri, kendi değerlerini yaratan, sürekli kendini aşma azmi taşıyan, bu sebeple de “yeryüzünün anlamı” olan insanı karakterize etmektedir. Bu bakımdan tarih bilinci, yaratıcı eylem iradesine sahip Üstinsan’ın temel özelliklerinden biri olarak anlam kazanmaktadır.

Benjamin, Yıkıcı Karakter adlı metninde modernitenin süreklilik fikrini eleştirmeye devam etmektedir. Bu metinde, süreklilik fikrinin pençesinde olan insanı étui-man (tünek insanı) olarak tasvir etmektedir. Zira bu insan bir tünekte gibidir, ona tüm farklı yollar ve perspektifler kapatılmıştır. Tünek insanının aradığı şey yeni yollar değil, sadece konfordur. Benjamin’in bu çaresiz ve mahpus insanın karşısında konumlandığı insan tipi de yıkıcı karaktere sahip insandır:

“Yıkıcı karakter kalıcı hiçbir şey görmez. Tam da bu sebeple her yerde yollar görür. Diğerlerinin duvarlarla veya dağlarla karşılaştıkları yerde o yine bir yol görür.”

Yıkıcı Karakter, modernitenin enkazını temizlemeyi vazife bellemiş insandır. Farklı yollar ve perspektifler gördüğü için yol üzerinde bulunan tüm enkazı temizlemek gerekmektedir. Ve bu yollarda hiçbir surette bir devamlılık yoktur. Hiçbir an yoktur ki, bir diğer anın habercisi olsun. Bu metinde Benjamin, modernitenin ve modernitede açığa çıkan ilerleme umudunun tam karşısında konumlanmaktadır. Yıkıcı karakter, modern olanın temsil ettiği toplumsal ya da kültürel tüm yapıların eleştirisini temsil etmektedir.

Michael Löwy, Walter Benjamin’in Tarih kavramını ele aldığı Fire Alarm adlı klasik çalışmasında, Benjamin’in “Tarih meleği” alegorisinin Charles Baudelaire’in, Şaşırtıcı Gravür adlı şiiriyle olan bağlantısının izini sürmektedir. Bu şiirde Baudelaire, tarih meleğinin bakışına benzer bir bakışa sahiptir:

“(…)

Dolanır sonsuz, soğuk ölüm toprağını,
Orada, ak ve donuk bir güneş altında,
Dünkü ve bugünkü bütün halklar yatmada.”

Şiirde bir hayalet dolaşmaktadır. Dolaştığı yerler, soğuk ve sonsuz bir ölüm toprağıdır. Bu toprakta, dünün ve bugünün tüm halkları yatmaktadır. Löwy’e göre Baudelaire’in hayaleti, Benjamin’de tarih meleğini dönüşmüştür. Enkaz üzerinde duran tarih meleği, geçmişi ve bugünü kurtarmanın bakışına sahiptir. Bu bir kurtarıcı bakıştır. Tarihin toprağına hapsedilen ezilen sınıf, ancak bu bakışla kurtulabilecektir.

SONUÇ

Friedrich Nietzsche ve Walter Benjamin’in tarih anlayışları, hem farklı düşünme biçimlerini temsil etmeleri hem de moderniteye yönelik eleştirilerinde kullandıkları yaratıcı yöntemler açısından karşılaştırmaya değer iki güçlü paradigma sunmaktadır. Nietzsche ve Benjamin’in tarih anlayışları bireysel ve toplumsal olarak geçmişle kurulan ilişkiyi sorgulamaya davet etmektedir. İki düşünür de egemen tarih kavrayışına yönelik radikal eleştiri geliştirmiştir. Tarih yazımının temel işlevi Nietzsche’de bireyin yaşam gücünü ve yaratıcı eylem kabiliyeti sağlamaktır. Tarih, yaşam için bir araçtır; bireyin kendini aşma ve güçlenme çabalarına hizmet

“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜÇ”: WALTER BENJAMIN VE FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ

etmelidir. Ona göre, tarih bireyin yaratıcı gücünü etkisizleştiren bir yük haline gelmemelidir. Tam tersine, bireye geleceğini inşa etme cesareti ve vizyonu sağlamalıdır.

Nietzsche’ye göre modern insan, tarihsel bilgiye aşırı derecede bağımlı olmuştur. Bu tarihsel bilgi bağımlılığının en vahim neticesi, insanın yaratıcı eylem kapasitesini zayıflatmasıdır. Tarihe bağımlı olunmamalıdır. Aksine, tarihsel bilgiyle sağlıklı bir mesafe kurmak ve bireyin eylem kapasitesini geliştiren bir eleştiriyi teşvik etmek gerekmektedir. Nietzsche, tarihe dair üç bakış açısını; antısal, antikacı ve eleştirel tarih türlerini değerlendirerek geçmişin şimdiki hayat ve gelecek üzerindeki etkisini gözler önüne sermiştir. Tarihin hiçbir zaman nesnel ya da objektif olamayacağını; her zaman belirli bir perspektifle yazıldığını belirtmiştir.

Walter Benjamin için tarih, geçmişte ezilenlerin acılarını görünür kılarak adaleti tesis etmektir. Onun tarih anlayışı, tarihsel maddecilik ve kolektif kurtuluş odaklıdır. Tarih, tarihin dışına itilen, tarihsizleştirilen ezilenlerin tekrar tarih sahnesine davet edilmesidir. Ayrıca tarih, tarihin devrimci perspektiften yeniden ele alınışıdır. Benjamin, tarihin egemenlerin hikâyesi olarak yazıldığını ve ezilenlerin hikayesinin yok edilmeye çalışıldığını vurgulamaktadır. Tarihinin misyonu, bu bastırılmış hikâyeleri gün yüzüne çıkarmak ve geçmişin şimdiki zaman üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Benjamin’in tarih anlayışı, ilerlemeci tarih anlayışına yönelik yıkıcı eleştiriler barındırmaktadır. Onun perspektifi moderniteyi sorgulamakta; aynı zamanda, geçmişte var olan her tarihsel momentte bir kurtuluş potansiyeli barındırdığı fikrini de içermektedir. Benjamin’e göre tarih, bir kurtuluş fırsatı yaratabilecek anlarla doludur. Bu bakımdan tarih, geçmişin yıkımlarıyla yüzleşme ve bu yıkımlardan ders çıkarma eylemidir.

Nietzsche için tarih, bugünkü yaşamı, yaşamsal güçleri, yaratıcı eylemi itibarsızlaştıran anlayışların dışında olmalıdır. Benjamin ise tarih anlayışını mevcut konformizmin karşısında konumlandırmaktadır. Tarih, ona göre, güç sahiplerinin ezilenler üzerinde kurduğu tahakkümün sona erdirilmesi için temel araçlardandır. Nietzsche’nin birey ve yaşam vurgusu, tarihe bireysel bir güçlenme aracı olarak yaklaşırken; Benjamin’in kolektif kurtuluş anlayışı, tarih yazımına ahlaki bir sorumluluk yüklemektedir. Hem Nietzsche hem de Benjamin, ilerlemeci tarih anlayışına karşıdır. Nietzsche’de bu karşıtlığın zemini, zamanın döngüsellığı iken Benjamin’de her anın kurtarıcı bir güç taşımasıdır. İki düşünürün tarih perspektifleri, modern tarih yazımının mevcut ve potansiyel krizlerini anlamak için birbiriyle bağlantılı bakış açıları sunmaktadır. Bu bakış açılarını anlamak hem tarih disiplini hem de geçmişle ilişki kurma biçimini yeniden değerlendirmek için son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

ADORNO, Theodor ve HORKHEIMER, Max, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, (Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2014.

BAUDELAIRE, Charles, **Kötülük Çiçekleri**, (Çev. Sait Maden), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

BLANQUI, Louis-Auguste, **Yıldızlardan Ebediyete**, (Çev. Cemal Yardımcı), Metis Yayınları, İstanbul 2015.

BENJAMIN, Walter, **Son Bakışta Aşk**, (Çev. Nurdan Gürbilek), Metis Yayınları, İstanbul 2012.

_____, **Selected Writings: Volume 1 (1913-1926)**, (Ed. Marcus Bullock and Michael W. Jennings), Belknap Press, Cambridge/ London 2002.

_____, **Selected Writing, Volume 2 (1931-1934)**, (Ed. M.W. Jennings, H. Eiland & G. Smith), The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2005.

**“EZİLEN SINIF” VE “YARATICI GÜÇ”: WALTER BENJAMİN VE FRIEDRICH
NIETZSCHE’NİN TARİH ELEŞTİRİLERİ**

- _____, **The Arcades Project**, (Trans. Howard Eiland and Kevin McLaughlins), Belknap Press, Cambridge/London 2002.
- GRIMAL, Pierre, **The Concise Dictionary of Classical Mythology**, (Ed. Stephen Kershaw), Basil Blackwell Inc., Oxford 1990.
- KARDEŞ, M. Ertan, **Dar Kapıdaki Mesih: Walter Benjamin ve Politik Felsefesi, İthaki Yayınları**, İstanbul 2017.
- LOWY, Michael, **Fire Alarm**, (Trans. Chris Turner), Verso, London/New York 2005.
- NIETZSCHE, Friedrich, **Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası**, (Çev. Mustafa Tüzel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- _____, **Ahlakın Soykütüğü**, (Çev. Zeynep Alangoya), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- _____, **Deccal**, (Çev. Oruç Aruoba), İthaki Yayınları, İstanbul 2008.
- _____, **Böyle Söyledi Zerdüşt**, (Çev. Mustafa Tüzel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- PONZI, Mauro, **Nietzsche’s Nihilism in Walter Benjamin**, Palgrave Macmillan, Switzerland 2017.

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 12, Ocak 2025, s. 56-77.

Ali YALÇIN*

**OSMANLI SUBAYI AHMET HAMDİ'YE GÖRE İNGİLİZ MİSYONERLERİNİN
ORTADOĞU'DAKİ FAALİYETLERİ: BİR SOSYO-KÜLTÜREL İNCELEME**

56

ÖZET

19. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın büyük güçleri, Ortadoğu'ya önemli bir ilgi göstermeye başlamıştır. Özellikle İngilizler, bu bölgedeki stratejik ve ekonomik çıkarlarını korumak adına misyoner faaliyetlerini bir araç olarak kullanmışlardır. Osmanlı Devletinde subay olarak görev yapan ve bölgedeki gelişmeleri yakından gözlemleyen Ahmet Hamdi, İngiliz misyonerlerinin bölgedeki faaliyetleri hakkında yararlı bilgiler edinmiş önemli bir figürdür. Ahmet Hamdi'nin gözlemleri, İngiliz misyonerlik hareketlerinin bölgedeki sosyal yapıyı nasıl etkilediğine yönelik önemli veriler sunmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, Osmanlı subayı Ahmet Hamdi'nin gözlemlerinden yola çıkarak, Osmanlı döneminde İngiliz misyonerlerinin Ortadoğu topraklarında yürüttüğü sosyo-kültürel faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Misyonerlik, genellikle dini yayma amacı taşıyan bir eylem olarak değerlendirilse de tarih boyunca kültürel, sosyal ve politik etkilere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle misyonerlerin sosyal ve kültürel alanlarda yürüttükleri faaliyetler, yerel kimliklerin zayıflamasına neden olmuştur. Nitekim İngiliz misyonerlerinin Osmanlı Devletindeki faaliyetleri içinde, İngiliz kültürünü yayma ve Batı'nın stratejik çıkarlarına hizmet etme amacını taşıdığı görülmektedir. Anglikan Kilisesine bağlı misyoner kuruluşlar, Osmanlı topraklarında geniş bir misyoner ağı kurarak, çeşitli konularda faaliyetler yürüterek yerel halklar üzerinde

* Dr., Bursa/Türkiye, Bağımsız Araştırmacı. aliylcnn77@gmail.com, ORCID. 0000-0001-8421-3924.

* Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

* Araştırma makalesi.

* Makale geliş: 10.11.2024- Makale kabul: 29.01.2025.

* Makale Atıf Bilgisi: Yalçın, A. (2025). Osmanlı Subayı Ahmet Hamdi'ye Göre İngiliz Misyonerlerinin Ortadoğu'daki Faaliyetleri: Bir Sosyo-Kültürel İnceleme, *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi (Etajournal)*. 7 (12), s. 56-77.

etkili olmuşlardır. Ahmet Hamdi, İngiliz misyonerlerinin yerel giysilerle dolaşması, bilimsel amaçlı araştırmalar yapması ve hatta bazı tarikatlara katılması gibi yöntemlerle Osmanlı toplumunun içine nüfuz ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca, bazı misyonerlerin kabileler arasındaki anlaşmazlıkları körükleme çabaları, Batılı devletlerin “*böl ve yönet*” politikalarının bir parçası olarak görülebilir. Araştırmanın bulguları genel itibariyle özetlendiğinde, misyonerlik faaliyetlerinin sadece dini değil, aynı zamanda politik, eğitim, kültürel ve sosyo-ekonomik bir dönüşüm aracı olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle Batılı devletlerin Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetleri, sadece bir dini yayma hareketinden ziyade aynı zamanda sömürgeci politikalarla örtüşen stratejik bir etki aracı olarak da değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ahmet Hamdi, Misyonerlik, İngiltere, Ortadoğu

THE ACTIVITIES OF BRITISH MISSIONARIES IN THE MIDDLE EAST ACCORDING TO OTTOMAN OFFICER AHMET HAMDİ: A SOCIO-CULTURAL STUDY

Since the 19th century, the great powers of Europe started to show a significant interest in the Middle East. Especially the British used missionary activities as a tool to protect their strategic and economic interests in the region. Ahmet Hamdi, one of the officers serving in the Ottoman Empire and closely observing the developments in the region, is an important figure who gained useful information about the activities of British missionaries in the region. Ahmet Hamdi observations provide important data on how British missionary activities affected the social structure in the region. Therefore, the aim of this study is to examine the socio-cultural activities of British missionaries in the Ottoman lands through the observations of Ottoman officer Ahmet Hamdi. Although missionary work is generally considered as an activity that aims to spread religion, it has also had cultural, social and political effects throughout history. Rather than forcing local populations to convert, missionary activities led to the introduction of Western cultures and values, influencing and in some cases assimilating social structures. Although the social and cultural impact of missionaries contributed to the educational, political, economic, health and linguistic spheres of the societies they visited, they also served to weaken local identities and serve Western domination. In particular, the activities of British missionaries in the Ottoman Empire aimed to spread British culture in these societies and serve the strategic interests of the West. Missionary organizations affiliated to the Church of England established a wide network of missionaries in the Ottoman lands and had an impact on local populations by conducting activities on various subjects. Ahmet Hamdi found that British missionaries penetrated the Ottoman society through methods such as walking around in local clothes and even joining some sects. Moreover, the efforts of some missionaries to foment conflicts between tribes can be interpreted as part of the “divide and rule” policies of Western states. Clearly, the results of the study reveal that missionary activities functioned not only as a religious but also as a political, cultural and socio-economic transformation tool. Therefore, the missionary activities of the Western states in the Ottoman territories are not only a religious propagation movement but also a strategic tool of influence overlapping with colonial policies.

Keywords: Ottoman Empire, Ahmet Hamdi, Missionary, England, Middle East

GİRİŞ

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları, Osmanlı Devletinin iç ve dış tehditlerle karşı karşıya olduğu bir döneme işaret etmektedir. Osmanlı Devleti, özellikle kendi sınırları içinde faaliyet gösteren Batılı güçlerin etkisi altında, siyasi, ekonomik ve kültürel birçok zorluk yaşamıştır. Bu bağlamda, Ortadoğu’da artan misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı Devleti’nin sosyo-kültürel ve politik yapısını tehdit eden unsurlardan biri olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti, bu faaliyetlerin yalnızca dini dönüşümü değil, aynı zamanda toplumsal düzeni sarsacak

ve yerel kültürel yapıyı bozacak varlığa sahip olduğunu düşünmüştür.¹ Dönemin büyük devletlerinden ve Büyük Britanya'nın önemli bir parçası olan İngiltere, dünya siyasetinde önemli bir şekilde rol oynamış ve son birkaç yüzyıl boyunca bu etkinliğiyle adından sıklıkla bahsettirmiş nadir ülkelerden biri olmuştur.² Bu ülke, zamanla İspanya, Portekiz, Fransa ve Hollanda gibi dönemin en aktif denizci ulusları arasındaki sömürge elde etme yarışına katılmış ve rotasını daha sonra Ortadoğu'ya çevirmiştir.³ 19. yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz misyonerleri, Ortadoğu'daki Hristiyan cemaatler üzerinden nüfuz alanları oluşturarak, dini ve kültürel farklılıkları derinleştirmiştir. Misyonerlik faaliyetleri, Batı kültürünü yerel toplumlara tanıtmayı amaçlarken, aynı zamanda İngiltere'nin siyasi ve askeri çıkarlarını koruma ve güçlendirme hedefi taşımıştır. Hatta bununla ilgili olarak Bertrand Russell, "*bizim ülkemizde dinimiz parlamentodan çıkan bir yasa ile düzenlenmektedir*"⁴ diyerek İngiliz siyasetinin dine ve dini anlayışa yaptığı müdahaleyi gözler önüne sererek dinin, İngiliz siyasi hayatında ve bazı amaçlara ulaşmasında o dönemlerde aktif bir şekilde rol oynadığını doğrulamaktadır.⁵

Birinci Dünya Savaşı, devletlerin ve orduların olduğu kadar gelecek için yapılan planların, kültürlerin, ekonomilerin, ajanların ve misyonerlerin de savaşıdır. Orduların açtıkları yaralar, verdikleri maddi ve manevi kayıplar, çok uzun yılları almayan bir süreçte telafi edilebilir, ancak misyonerler eliyle yapılan kültürel kimlik değişimlerinin telafisi, daha uzun bir süreci kapsamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden tam bir asır geçmesine rağmen, o günkü Osmanlı toprakları içerisinde bulunan Orta Doğu bölgesinde barış ve huzurun tesis edilememesinde, Batılı misyonerlerce atılan ayrılık tohumları, en az diğer unsurlar kadar etkili olmuştur.⁶ Bu araştırma, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yemen'de bulunan ve bir Osmanlı subayı olan Ahmet Hamdi'nin perspektifinden İngiliz misyonerlerinin Ortadoğu'daki sosyo-kültürel etkilerini incelemeye odaklanmıştır. Özellikle, misyonerlerin yerel halkın kimlik ve aidiyet duygularını nasıl değiştirdiklerine, kültürel çatışmaları nasıl körüklediklerine dikkat çekerken—aynı zamanda bölgedeki Osmanlı otoritesini anlama noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı subayı Ahmet Hamdi'nin gözlemleri, İngiliz misyonerlik faaliyetlerinin dönemin Ortadoğu toplumunun tarihi, kültürel ve toplumsal yapısını anlamada önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.⁷ Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Ortadoğu'daki misyoner faaliyetlerinin bölgenin sosyo-kültürel yapısındaki rolünü aydınlatmak ve bu sürecin İngiliz sömürgecilik politikalarıyla olan bağlantılarını anlamayı hedeflemiştir. O dönemin gözlemcileri olan Osmanlı subayları, misyonerlerin yerel halk üzerindeki etkilerini ilk elden deneyimlemiş ve buna göre çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Ahmet Hamdi, bu subaylardan biri olarak, İngiliz misyonerlerin eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler yoluyla yerel toplumları etkileme faaliyetlerini gözlemlemiş; bu faaliyetlerin Osmanlı yönetimi üzerindeki etkilerine ve halkın geleneksel yapısında yarattığı dönüşüme dair dikkat çekici yorumlarda bulunmuştur.⁸

¹ Salim Cöğçe, "XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fikir Hareketleri", *Erdem*, C. 12. S. 35, 2000, s. 329-355.

² Ratip Ayaz, *İngiliz Misyonerliğinin Kurumsal Yapısı ve Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri (1838-1918)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2017.

³ Uygur Kocabaşoğlu, "*İngiliz Sicimi*", (1. Baskı). İmge, Ankara, 1995.

⁴ Bernard Russell, "*Neden Hristiyan değilim?*" (Çev. Ender Gürol). İlke Basın Yayım. İstanbul, 1996.

⁵ Ayaz, *a.g.e.* s. 1-15.

⁶ Ayaz, *a.g.e.* s. 1-15.

⁷ Bora İyiat, "Ortadoğu'da İngiliz-Kürt İlişkilerinin Tarihsel Kökleri: Misyonerler ve Oryantalistler." *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2. S. 4, 2019, s. 37-46.

⁸ Ahmet Hamdi Bey, "*Bir Misyoner Nasıl Yetiştiriliyor? İslam Âlemi ve İngiliz Misyonerleri*", (Yay. Haz. Zafer Çınar), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010; Ali Birinci, "*Tarihin Alacakaranlığında*

Literatürde misyonerlikle alakalı çalışmaların içeriği genellikle din eksenli ve Amerikan misyonerliğine yönelik olması dikkat çekicidir.⁹ Bu bağlamda düşünüldüğünde Osmanlı'nın son dönemlerinde Ortadoğu coğrafyasında faaliyet gösteren misyoner gruplar içinde Amerikalı misyonerlerin varlığı bilinmekle beraber¹⁰, İngiliz misyonerlik faaliyetleri üzerinde yapılan çalışmaların azlığı da dikkat çekici olarak görülmektedir. Örneğin, YÖK'ün tez bölümünde İngiltere ile ilgili onlarca tez bulunurken doğrudan İngiliz misyonerliğini konu alan çalışmaların sayısı 8 iken; "misyoner" ismiyle taradığımızda ise ortaya çıkan 691 tezin çoğu Amerikan eksenli tezler olduğu görülmektedir.¹¹

Misyonerlik, özellikle Hristiyanlık başta olmak üzere bir dini veya düşünceyi yayma amacıyla yabancı toplumlara yönelik yapılan faaliyetlerdir. Sadece dini yayma çabası olarak görülmeyip, aynı zamanda kültürel, sosyal ve politik etkiler yaratarak tarihsel süreçte kolonizasyon ve küreselleşmenin önemli bir aracı haline gelmiştir.¹²

Misyonerlik, tarihsel olarak büyük dinlerin yayılma süreciyle ilişkilidir. İlk misyonerlik faaliyetleri, Hristiyanlık ve İslam'ın yükselişiyle belirginleşmiştir. Hristiyanlık, İsa'nın "uluslara gidin" emriyle yayılmaya başlamış, Orta Çağ'da Avrupa ve Bizans İmparatorluğu'nda devam etmiştir. 16. yüzyılda coğrafi keşiflerle misyonerlik küresel hale gelmiş, Protestan hareketle birlikte misyonerlik, kültürel etkileşim ve sömürgecilikle bağlantılı bir duruma dönüşmüştür. Modern dönemde misyonerlik, sosyal hizmetler aracılığıyla dini değerleri yaymayı amaçlamaktadır, ancak bazı eleştirmenler bunun kültürel emperyalizm olduğunu savunmaktadır.¹³

Misyonerlik, tarihsel olarak toplumlar üzerinde dinî, kültürel ve sosyal etkiler yaratmıştır. Özellikle Afrika, Orta Doğu, Asya ve Amerika'da misyonerlik ve sömürgecilik arasındaki bağ, Batı'nın bu bölgelere olan etkisini güçlendirmiştir. Modern dönemde insancıl bir

Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat-2", Dergâh Yayınları, İstanbul, 2022; Hünkâr Karaca Yalçın, "Türk Romanında Yemen İsyanları", **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C. 8, 2022, s. 716-734.

⁹Ahmet Beşe, Selahattin Tozlu, "İngiliz Kayıtlarında Aleviler ve Bektaşiler" **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, C. 59, 2011, s. 195-220; Resul Çatalbaş, "Anglikan (İngiliz) misyoner teşkilatlar", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S. 2, 2012, s. 121-138.

¹⁰Ömer Turan, Erol Ozan Yılmaz, "On dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs' ta Amerikan ve İngiliz Misyonerler", 2018; Gülbadi Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 10, 2001, s. 186-208.

¹¹Yüksek Öğretim Kurumu, "Misyoner",

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresine 09.11.2024 tarihinde erişim sağlandı.

¹²Cambridge Dictionary, "Missionary", 08.11.2024 access date. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/missionary>; **Türk Dil Kurumu [TDK]**, "Misyoner." 08.11.2024. tarihinde erişim sağlandı. <https://sozluk.gov.tr/?ara=misyoner>; Andrew Porter, "Religion Versus Empire? British Protestant Missionaries and Overseas Expansion, 1700-1914", Manchester University Press, 2004, s. 5-60.

¹³Benedict Anderson, "Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism", Verso, 2006; Eugene Stock, "The History of The Church Missionary Society: Its Environment, its men and its work", Vol. 2. Church Missionary Society, 1899; Uğur Topcu, **20. Yüzyılın Başında Protestan Misyonerler ve İslam Dünyası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2021; Porter, a.g.e. s. 5-7; Ercan Uyanık-Tansu Şana, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Katolik Cizvitler ile Protestan Misyonerler Arasında Osmanlı'da Suriye ve Lübnan Vilayetlerinde Yaşanan Eğitim Rekabeti", **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 54, 2022, s. 1382-1405; Nazan Kahraman, "Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Yönelik İlk Matbaası: Malta (1822-1833)", **Ankara Üniversitesi İlef Dergisi**, C. 7, S. 1, 2020, s. 95-136; Arzu Taşcan, "XIX. Yüzyılda Amerika, İngiltere ve Rusya'nın Avrupa Türkiye'sinde dinî görünümlü siyasî nüfuz mücadelesi", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 2, S. 5, 2015, s. 32-59; Carter Findley Vaughn. "Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History", Yale University Press, 2010, s. 1789-2007.

yaklaşım benimsenmiş olsa da misyonerlik, hala tartışmalı bir konu olup kültürel dönüşüm süreci olarak değerlendirilmektedir.¹⁴

1. Osmanlı Döneminde Misyonerlik ve İngilizlerin Rolü

Osmanlı Devleti döneminde misyonerlik faaliyetleri, Batılı ülkelerin Doğu'daki çıkarlarını destekleme ve yayma faaliyetlerinin bir parçası olarak öne çıkmıştır. Osmanlı topraklarında etkin olan bu faaliyetlerin en dikkat çekenlerinden biri de İngiliz misyonerlerin çalışmaları olmuştur. Bu faaliyetler, dini bir *misyon* çerçevesinde başlatılmış olsa da zamanla siyasi, eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda etkisini göstererek Batı'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzunu artırmıştır.¹⁵ Osmanlı döneminde misyonerlik faaliyetleri, özellikle 19. yüzyılda hız kazanarak Osmanlı topraklarında ciddi bir etkiye sahip olmuştur. Misyonerlik hareketlerinin arkasındaki başlıca güçler arasında İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa gibi Batılı devletler yer almaktaydı. Bu güçlerin Osmanlı topraklarına yönelik misyonerlik faaliyetlerinin arkasında hem dini, hem sosyal, hem de siyasi hedefleri bulunmaktaydı.¹⁶

Osmanlı Devleti, çok dinli ve çok kültürlü bir yapıya sahip olduğu için Batılı devletler tarafından misyonerlik faaliyetlerine elverişli bir bölge olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Hristiyan, Yahudi ve Müslüman toplumlar, bir arada yaşamakta olup Batı dünyasının gözünde bu toplumlar, Hristiyanlık dışındaki dinlerden "*kurtarılacak*" veya Hristiyanlıkla daha yakından tanıştırlacak gruplar olarak değerlendirilmiştir. Bu faaliyetler özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve Batı'nın Osmanlı üzerindeki etkisinin artmasıyla birlikte daha yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır.¹⁷

Misyonerlik faaliyetleri, özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devletinin zayıflamaya başlaması ve "*Doğu sorunu veya Şark sorunu*" olarak bilinen sürecin hız kazanması ile birlikte önem kazanmıştır. Osmanlı'da misyonerlerin hedef kitlesi genellikle Hristiyan azınlıklar olmuştur, çünkü Müslüman nüfus üzerinde doğrudan bir etki yaratmak oldukça zordu. Misyonerler, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler aracılığıyla Hristiyan cemaatler üzerindeki etkilerini artırmaya çalışmış ve bu kesimler arasında Batılı değerleri yaymaya yönelmişlerdir.¹⁸

İngiltere, 19. yüzyılda Osmanlı Devletinde etkin bir misyonerlik faaliyeti yürütmüş ve bu faaliyetleri dini bir görev olmanın ötesinde stratejik bir nüfuz alanı yaratma amacıyla da kullanmıştır. Özellikle Church Missionary Society (CMS) ve British and Foreign Bible Society (BFBS) gibi İngiliz misyoner kuruluşlar, Osmanlı Devletinde geniş bir misyonerlik ağı kurmuş ve bu ağ üzerinden İngiltere'nin politik çıkarlarına hizmet etmiştir. Nitekim Anglikan Kilisesi ve Kilise Misyoner Cemiyeti (Church Missionary Society (CMS)), isimli örgüt, Hristiyanlık inancını yaymak için eğitim ve sosyal hizmetler yoluyla yerel toplumlar arasında faaliyet göstermiştir. CMS, özellikle okullar kurarak Hristiyan azınlıkların eğitimine odaklanmış ve bu eğitim kurumları üzerinden İngiliz kültürünün etkisini yaymayı hedeflemiştir. British and Foreign Bible Society (BFBS) isimli örgüt ise İncil'in çeşitli dillere çevrilmesi ve Osmanlı topraklarında yayılması amacıyla kurulmuştur. Bu faaliyetler, özellikle yerel dil ve kültürlere

¹⁴ Jeremy Salt, "**Imperialism, Evangelism, and the Ottoman Armenians 1878-1896**", Routledge, 1993, p. 3-30.

¹⁵ Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 16, 1999, s. 169-183.

¹⁶ Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C. 19. S. 19, 2006, s. 79-122.

¹⁷ Celal Öney, "Misyoner Örgütlerin Rekabet Sahnesi Filistin", **Tarih Okulu Dergisi**, S, XV, 2013, s. 331-354.

¹⁸ Bruce Masters, "**Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism**", Cambridge University Press, 2001, p. 1-31.

duyarlılık göstererek Hristiyanlık inancının Osmanlı halkları arasında kabul görmesini sağlamayı amaçlamıştır.¹⁹

İngiliz misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki etkisi, eğitim ve sağlık alanlarındaki yatırımlarıyla da belirgin hale gelmiştir. Misyonerler, Osmanlı toplumunun modernleşme sürecine eğitimle katkıda bulunarak, bölgedeki Hristiyan toplumlar için okullar ve hastaneler açmışlardır. Bu okullar, Osmanlı elit kesimi için de bir cazibe merkezi haline gelmiş, böylece İngiliz kültürel değerleri Osmanlı entelektüelleri arasında yayılarak yerel kültüre nüfuz etmiştir.²⁰

İngiliz misyonerlik faaliyetleri, her ne kadar dini bir misyonla yürütülse de bu çalışmaların siyasi yönü göz ardı edilemez. İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki stratejik çıkarları, misyonerlerin bölgede desteklenmesine yol açmış ve misyonerlik faaliyetleri Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaların bir parçası haline gelmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti, Hristiyan azınlıkları koruma politikası, İngiltere'nin bu toplumlar üzerinden Osmanlı iç işlerine müdahale etme olanağı bulmasına olanak tanımıştır.²¹ Osmanlı Devleti bu süreçte misyonerlik faaliyetlerine karşı çeşitli tepkiler geliştirmiştir. Bu faaliyetler, Müslüman halk üzerinde doğrudan etkili olmaması sebebiyle Osmanlı yönetimi, misyonerlere karşı doğrudan bir engelleme politikasına başvurmamıştır. Ancak bu faaliyetlerin bağımsızlık ve reform taleplerini desteklediği düşünülen Hristiyan azınlıklar üzerindeki etkisi, Osmanlı yönetimini endişelendirmiş ve misyoner okulları üzerinde daha sıkı denetim uygulamaya yöneltmiştir. Özellikle Tanzimat ve Islahat fermanlarının ardından, Osmanlı hükümeti misyonerlik faaliyetlerini kontrol altına alma çabalarını artırmıştır.²² Dolayısıyla Osmanlı döneminde misyonerlik faaliyetleri, İngiltere gibi Batılı güçlerin dini görünüm altında yürüttüğü kültürel ve siyasi bir nüfuz politikası olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, Osmanlı'nın çöküş sürecinde Batılı güçlerin bölgedeki nüfuzlarını artırma çabalarının bir parçası olarak ele alınabilir. Nihayetinde İngiliz misyonerlerin faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma sürecinin, Osmanlı kültürü ve siyasetindeki değişimlerin önemli bir unsuru olmuştur. Ayrıca II. Abdülhamit döneminde bazı politikalarla misyonerlik faaliyetleri önlenmeye çalışılsa da bu önleyici tedbir çalışmaları, bürokratik çevreden topluma yeterince yansımamıştır.²³

2. Metodoloji

Bu araştırma doküman incelemesi temelli nitel bir araştırmadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Ortadoğu'da Yemen bölgesinde bir Osmanlı subayı olarak görev yapan Ahmed Hamdi'nin "*Bir Misyoner Nasıl Yetiştiriliyor? İslam Âlemi ve İngiliz Misyonerleri*" isimli eseri temel belge kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bu eser, günümüz Türkçesine çevrilen önemli eserlerden biridir. Ancak bu çalışma, bir kitap incelemesinden ziyade eserin içinde İngiliz misyonerlerinin Ortadoğu'da bu faaliyetleri yürütürken sosyo-kültürel olarak hangi sahada etkili

¹⁹ İhsan Süreyya Sırma, *Sömürü Ajanı İngiliz Misyonerleri*. Ankara, Beyan Yayınları, 2011; Dilek, Mehmet Sait, "İngiliz ve Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışındaki Rolü (1810-1878)", *Ermeni Araştırmaları*, S, 43, 2012, s. 89-112; Bernard Lewis, "*The Emergence of Modern Turkey*", Oxford University Press, 2002; Burak, Durdu Mehmet, "*Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*". Ankara, Babil, 2004, s. 101-241.

²⁰ Mustafa Öztürk, Sungur Doğançay. Bölüm 2. "İngilizlerin Kudüs'teki Misyonerlik Faaliyetleri", *Antik Çağdan Günümüze*, 2020, s. 19.

²¹ Serdar Sakin, H. Zeki Kapıcı, "İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919-1922)", *International Journal of History Studies*, C. 5, S. 5. 2013, s. 207-224.

²² Roderic H. Davison, "*Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*", Princeton University Press, 2015.

²³ Hatip Yıldız, "II. Abdülhamit Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Halid Bey'in Vilayette Misyonerliği Önleme Çabaları", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2010, s. 103-118.

oldukları, kullandıkları yöntemler, bağlantıları, misyoner yetiştirme yöntemleri gibi konuları hakkında detaylı bir betimleyici analize tabi tutulmuştur. Ayrıca araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini artırmak adına eserde yer alan bilgilerden alıntılarla ve yorumlarla desteklenmiştir.

3. Osmanlı Subayı Ahmet Hamdi'nin Eseri “Bir Misyoner Nasıl Yetiştiriliyor? İslam Âlemi ve İngiliz Misyonerleri”

Ahmet Hamdi'nin, kendi kimliği ve eseri hakkında bazı tartışmaların olduğu görülmektedir.²⁴ Ancak bazı yazarlar tarafından onun Meşrutiyet öncesi ve sonrasında Osmanlı Ordusu'nda önemli görevler üstlenerek çeşitli rütbelere kadar yükselen, uzun yıllar II. Abdülhamid'e ve daha sonra Vahîdüddîn'e yâverlik yapmış olan Ahmed Hamdi (1866-1935) olduğu ve isyan bastırma göreviyle 9'uncu Alay 1'inci Tabur Komutanı olarak Yemen'e gönderildiği 1911 yılında tuttuğu notlar, o devirdeki oryantalist misyonerlerin faaliyetlerinin boyutu hakkında önemli ipuçları verdiği, ayrıca “*Âlem-i İslâm ve İngiliz Misyoneri – İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor*” (İstanbul 1334) adlı eserinin nüshalarının içeriğinin aynı olduğu ve bir kurmaca olmadığı ilgili literatürle saptanmıştır²⁵ Ahmet Hamdi, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında özellikle Yemen ve Arabistan bölgesinde faaliyet gösteren İngiliz misyonerlerinin²⁶ Müslüman toplumlar üzerindeki etkisini ve bu faaliyetlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik tehditlerini ele almıştır. Osmanlı subayı Ahmet Hamdi'nin eseri, dönemin siyasi ve dini yapısına ışık tutan önemli bir belge niteliğindedir. Eser, Osmanlı Devletinde, Batı'nın ve özellikle İngilizlerin yayılcı politikalarını ifşa eden ve Osmanlı halkını bu faaliyetlere karşı uarmayı amaçlayan bir bakış açısına sahiptir.²⁷

“*İslam Âlemi ve İngiliz Misyonerleri*” adlı kitap, özellikle İngiliz misyonerlerin Müslüman yerel toplumlar üzerinde yürüttüğü propaganda faaliyetlerine ve Müslüman halkın inancını zayıflatmaya ve kendi emellerine ulaşmaya yönelik girişimlerine odaklanmaktadır. Ahmet Hamdi, bu çalışmada misyonerlik faaliyetlerinin tanımı, arka planını, yetiştirme tarzlarını, bağlantılarını, misyonerlerin stratejilerini ve bunların İslam toplumları üzerindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.²⁸ İngiliz misyonerlerinin Osmanlı topraklarında eğitim, sosyal, siyasi ve kültürel gibi alanlarda yaptıkları girişimler hakkında bilgiler veren yazar, bu faaliyetlerin aslında sadece din değiştirme olmadığı ve Batı'nın değerlerini ve sömürgeciliğini yaymayı amaçladığı çıkartılabilir.²⁹

Ahmet Hamdi, eserinde misyonerlik faaliyetlerine karşı Osmanlı toplumunu uarmayı amaçlamaktadır. Misyonerlerin Osmanlı Devletine yönelik bu kültürel saldırısına karşı uyanık olunması gerektiğini savunan yazar, Müslüman toplumların birliği ve dayanışmasının bu tür

²⁴ Harun Tuncer, **Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Faaliyetleri (1839–61)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 2019.

²⁵ Dayhan, Ahmet Tahir, “Yıkılış Döneminde Asya ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı Topraklarını Keşfeden Oryantalistler”, 38. İcanas (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiri Kitabı, Ankara, 2009, s. 63-95; Hüseyin Saraçoğlu, **Ahmed Hamdi (Zezâ) Paşa Yemen hatıratı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007; Mehmed Niyazi Özdemir, “**Yemen Ah Yemen**”, Ötüken Neşriyat AŞ, 2005. Hülya Toker, Nurcan Aslan, “**Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**” Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 43.

²⁶George Wyman Bury, “**İngiliz Ajanının Gözünden Yemen ve Yemen'de Türk İdaresi (Bahtsız Arabistan ve Yemen'de Türkler)**”, (Çev. İlker Can), İstanbul, Kayıt Yayınları, 2021.

²⁷ Ahmet Hamdi Bey, **a.g.e.** s. 1-13; Özdemir, **a.g.e.** s. 463.

²⁸Necdet Sevinç, “**Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri**”, Milenyum Yayınları, 3. Baskı, Şubat, 2002, s. 14-99.

²⁹Ahmet Hamdi Bey, **a.g.e.** s. 1-13.

girişimlere karşı en etkili koruma olduğunu öne sürer. Ona göre, Batı'nın kültürel etkisine karşı koymanın yolu, İslam toplumlarının kendi inançlarına ve kültürlerine daha sıkı sarılmalarından geçmektedir. Ahmet Hamdi, Osmanlı Devleti'nin kendi eğitim kurumlarını güçlendirmesi ve yerli halkın Batı'ya bağımlı olmadan ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir altyapı oluşturması gerektiğini de vurgulamaktadır. Dolayısıyla dönemin Osmanlı aydınlarının Batı'nın kültürel ve siyasi etkilerine karşı nasıl bir duruş sergilediklerini gösteren önemli bir çalışmadır. Çünkü Osmanlı devleti çeşitli eğitim kurumları ve medreseleri bu bölgede kurarak insanların bilinçlenmesini sağlamaya çalışmıştır.³⁰ Bu eser, Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetlerine karşı olan şüpheyi ve İngilizlerin Osmanlı toplumunu bölmeye yönelik girişimlerini belgeleyerek, bu faaliyetlerin daha geniş bir İngiliz emperyalizm projesinin parçası olarak değerlendirildiğini ortaya koyduğu söylenebilir. Ahmet Hamdi'nin eseri, sadece Osmanlı toplumu üzerinde değil, tüm İslam dünyasında Batı'nın misyonerlik faaliyetlerine karşı bir uyanışın ve farkındalığın oluşmasına katkıda bulunmayı hedeflemiştir.³¹

4. Ahmet Hamdi'ye Göre İngiliz Misyonerlerinin Orta Doğudaki Sosyo-Kültürel Faaliyetleri

Ahmet Hamdi, bu tür misyonerlik faaliyetlerine karşı İslam toplumlarının bir araya gelerek Batı'nın kültürel hegemonyasına direnmesi ve önlem alınması gerektiğini vurgulamıştır. Müslümanların kendi eğitim, sosyal, kültürel, sağlık ve ekonomik yapılarını güçlendirmeleri, bu tür girişimlere karşı en etkili koruma olarak söylenebilir. Bu bağlamda Ahmet Hamdi'nin eserinde konuyla ilgili alıntılara bakıldığında dikkat çekici tespitler yapılmıştır. Öncelikle kendisi, bu konuya nasıl yöneldiğini şu cümlelerle açıklamaktadır: “*Yemen 'de devlet hizmetinde bulunduğum yıllarda, San'a'da Hacı Halil ve Menaha'da da Abdullah Mansur isminde, Müslüman olmuş iki İngiliz'in bulunduğu ve bunların yerel halkla yakın bir ilişki içerisinde olduklarını duymuştum*”³²

Yemen'de bölgenin ileri gelen, tanınmış isimlerden biri olan Şeyh Kanes, bölgenin sosyolojik, coğrafi, tarihi ve siyasi yapısını iyi bilen ve bölgede faaliyet yürüten İngilizler hakkında malumatlar veren değerli bir şahsiyet olarak görülmektedir. Ayrıca Şeyh Kanes Yemenin bitki ve kuşları ile ilgili bilgileri toplayan ve bölgede faaliyet gösteren İngilizler hakkında şu önemli bilgileri vermektedir:

“Yemen'in bitki ve hayvanlarından bahseder misiniz?” dedim. Şeyh Kanes şöyle cevap verdi: Bizim ülkemizde, özellikle de, Tihame'de, yumurtadan çıkan piliç haftasında öter, altıncı ayunda yumurtlar. Başka türlerde, farklı renklerde kuşlar vardır. Fakat başka ülkelere seyahat etmediğim için bu ülkelerdeki kuşlar ile aralarında fark olup olmadığını bilmiyorum. Ancak, geceleri Menaha'da, kalıp vaktini Beyt-i Müddei' isimli köyde geçiren, Abdullah Mansur adında Müslüman olmuş bir İngiliz vardır. Bu şahıs, Londra Hayvan İlimleri Cemiyeti üyesi olup, avcılıkla uğraşmaktadır. O, bütün kuş türlerini ve aralarındaki farkları bilir. Kendisiyle görüşüp, bu konuda epeyce bilgi alabilirsiniz. Ancak, bir şey daha söylemek isterim; Menaha kasabasına bağlı olan, Harâz kazasının sınırları içinde kalan bölgede öyle kuşlar varmış ki, dünyanın hiçbir yerinde benzerlerine rastlamak mümkün değilmiş. Bu hayvancıkları avlamak için ömrünü kazamızda geçiren Abdullah Mansur'un hareketlerinden, sözlerinden, çok para harcamak

³⁰ Yücel Gelişli, “On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge” **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 25. S. 2, 2005, s. 83-113; Erkan Cevizliler, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletindeki İngiliz Okulları Üzerine Bir İnceleme”, **Pursuit of History**, C. 12. 2014, s. 119-155.

³¹ Yahya Yeşilyurt, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2011.

³² Ahmet Hamdi Bey, **a.g.e.** s. 11.

suretiyle, bu bölgedeki insanların kalplerini kazanma konusundaki becerisinden ve benzer davranışlarından ötürü kendisinden şüpheleniyorum”³³

“Yerel idare bu adam hakkında gerekli takibat ve soruşturmayı yapıyordur. Ama kesin olarak bildiğim ve anladığım bir şey varsa, o da Abdullah Mansur'un çok zengin olduğudur. Para harcarken sağına soluna bakmaz. Yemen'de dinini dinara satan çok adam var. Bu yüzden, bazı vatandaşlarımız kendisine çokça bağlıdırlar. Harâz, çok önemli bir kavşak noktasıdır. Cebel ve Tihame'ye karşı önemli bir manevra merkezidir. Yani, bu iki şehrin kontrolünde ana üs konumundadır. Harâz bu iki şehre karşı sallanabilecek [Tihame ve Cebel], iki tarafı keskin bir kılıca benzer. Buradan her iki tarafa da asker sevk edilebilir. Menahe, San'a ve Hadîde gibi memur sayısı fazla olan bir şehir değildir. Abdullah Mansur serbestçe bezini dokuyor. Allah sonunu hayır etsin”³⁴

Ahmet Hamdi'nin vermiş olduğu bu bilgiler incelendiğinde, anlatımında dikkat çeken temel nokta, İngiliz vatandaşı Abdullah Mansur'un yerel toplumlarla kurduğu ilişkilerdir. Bu kişi, Londra Hayvan İlimleri Cemiyeti üyesi olarak tanımlanmakla birlikte, avcılık faaliyetleri ile öne çıkmaktadır. Ancak bu "avcılık" ifadesinin, biyolojik araştırmaların ötesinde bir anlam taşıdığı, daha geniş bir kültürel misyonun parçası olduğu anlaşılabilir. Abdullah Mansur, bölgedeki insanları etkilemek ve onların kalplerini kazanmak için büyük miktarda para harcamaktadır. Bu durum, misyonerlerin sadece dini değil, aynı zamanda ekonomik güç ve hediyeleşme gibi sosyal stratejiler kullanarak yerel nüfus üzerinde bir egemenlik kurma çabalarını yansıtmaktadır. Ahmet Hamdi'nin bir açıklamasında, "dinini dinara satan çok adam var" ifadesi, ekonomik stratejilerin misyonerlik faaliyetlerinde ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifade, maddi imkânların kullanılarak yerel halkın dini ve kültürel değerlerinin manipüle edilmesi olarak değerlendirilebilir. Harâz bölgesi, hem coğrafi stratejik konumu hem de kültürel yapısı nedeniyle bu tür faaliyetler için önemli bir merkez olarak gösterilmektedir. Harâz, iki önemli şehir olan Tihame ve Cebel'in kontrol noktası olarak tanımlanmıştır ve dolayısıyla bu bölgeyi kontrol altına almak, tüm Yemen üzerindeki kontrolü genişletme amacı taşımaktadır. Misyonerlerin bilimsel ve akademik unvanlar taşıyarak bölgeye girmesi, Batı'nın Orta Doğu'daki sömürgeci ve hegemonik politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Abdullah Mansur'un, Londra Hayvan İlimleri Cemiyeti üyesi olması, onun bilimsel araştırma kılıfı altında bölgeye nüfuz ettiğini göstermektedir. Burada bilim, yalnızca araştırma amacı taşımaktan öte, siyasi ve kültürel bir araç olarak kullanılmaktadır. Abdullah Mansur'un, yerel halk ile kurduğu bağlar ve yerel yönetimler tarafından sorgulanmaması, misyonerlerin bölgeye nüfuz etme stratejilerinin başarılı olduğunu göstermektedir. Ahmet Hamdi, eserinde şöyle bir açıklama daha belirtmiştir: "Konu, böylesine belirgin, herkesin malumu, hatta Yemen'li bir köylünün bile net bir şekilde kavrayabileceği bir haldeyken, bizim devletimizin görevlileri hâlâ derin bir uykudaydılar"³⁵ Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi yerel idarelerin, Abdullah Mansur hakkında tam şüphelenmediğini belirtmekle birlikte, bu tür faaliyetlere karşı etkisiz kaldığı ima edilmektedir. Bu durum, yerel idarelerin ya misyonerlik faaliyetlerine karşı yeterince duyarlı olmadığını ya da ekonomik ve siyasi baskılar nedeniyle bu tür girişimlere karşı kayıtsız kaldığını düşündürmektedir.

Abdullah Mansur ismiyle bilinen İngiliz misyoner hakkında Yemen ve Arabistan bölgesinde yaşayan bölgenin ileri gelenlerinden olan Şeyh Nasır Paşa ile Şeyh Naci'den nakledilen bilgilere göre,

³³ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 13.

³⁴ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 13-14.

³⁵ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 14.

“Bu iki şahıstan biri olan mühtedi Abdullah Mansur hakkında bilgi istedim. Bu konuda Şeyh Naci bana şunları anlattı: Abdullah Mansur, “Bery Ailesi'ne” mensup bir İngiliz'dir. Londra Hayvan İlimleri Cemiyeti üyesidir. Şark Okulu'nda öğrenimini tamamladıktan sonra, uzun yıllar Arabistan'da kalmış olduğu için çok iyi Arapça bilir ve konuşur. Yaklaşık yedi yıl Aden şehrinde kalmış, cinsine ender rastlanan pek çok kuş toplamıştır. Fakat bu avlar sırasında daha neler yaptığını bilmiyorum. Yine de duyduğum kadarıyla, çok iyi harita yaparmış ve gittiği her yerde araziyi incelemiş. Hatta, para vermek suretiyle, kuyular kazdırıp, içlerinden çıkardığı taşları mikroskopla inceler, inceleme sonuçlarını, cebinde bulundurduğu defterine yazar, taşlardan bazılarını alıp saklarmış. Küçük kıtada bazı aletler kullanır, yanında çok sayıda fotoğraf makineleri bulundurur, bazı bölgelerin fotoğraflarını çekmiş. Ben kendisiyle defalarca görüştim. Dindar bir kişilik sergilemeye çalışmasına rağmen, laf arasında Bektaşilik ile Protestanlık arasında çok az fark olduğunu söylemekten çekinmiyor. Bu adam, namazını vaktinde kıldığını, orucunu tuttuğunu, “emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker”e tâbi olduğunu ileri sürer, Pazartesi ve Perşembe günleri oruçlu olduğunu söyleyerek, belirtilen günlerde evinden dışarı çıkmaz, hareminden başka hiç kimseyi kabul etmez. Diğer günler serbesttir. Bana göre, Abdullah Mansur, Peygamber efendimizin, “Bir adama günah olarak, her yaptığını ve işittiğini söylemesi yeter” (Müslüm, el-Câmi'us-Sahîh, I, 10, no:5) hadisinden hareketle, böyle sözler söylüyor”³⁶

“Abdullah Mansur, vaktinin çoğunu Beyt-i Müddei' köyündeki evinde geçirmektedir. Abdullah Mansur, bir İngiliz olduğu halde, aralarında yaşadığı Araplar gibi yer, içer, giyinir ve yatıp kalkar. Asla içki içmez, aynı Araplar gibidir. Fakirlere sadaka verir, ihtiyacı olana yardım eder, dostlarına ikramda asla kusur etmez. Son derece içten pazarlıklı birisidir. İngiltere'de bu tip insanlara “Misyoner” diyorlarmış. Ben, bu cahil halimle, yabaniliğimle bile anlıyorum ki, bu adam gizemli birisidir. Elbette, devlet görevlileri bu şahsın kim olduğunu çok iyi biliyorlardı. Çünkü “Subaşı olursa uyanık; su, başından olmaz bulanık” derler”³⁷

“Şeyh Naci ile görüştüğüm gün, Menaha Kaymakamı Mehmed Bey'i de gördüm ve ondan da bu misyoner hakkında bana bilgi vermesini rica ettim. Mehmed Bey de bu şahısla ilgili şunları söyledi: Menaha'da ve Beyt-i Müddei' köyünde yaşayan mühtedi bir İngiliz vardır. Kendisiyle birkaç defa görüştim. Av meraklısı olduğu için, avı çok olan Harâz kazasında vakit geçiriyor. İlim ve fenle uğraşanların zihninde siyasete yer yoktur. Bu yüzden, onun siyasi açıdan tehlikeli bir insan olduğunu sanmıyorum. Hayvan İlimleri Cemiyeti üyesi olduğu için, ömrünü bu uğraşa, ilmini tamamlamak ve artırmak için gerekli olan türleri toplamaya adanmış ve bu amaçla faaliyet göstermiştir”³⁸

“Mehmed Bey, “Hacı Ali isminde, bundan daha hilekâr, daha bilgili ve zeki birisi daha var. Bu şahıs bir buçuk yıldır, Yemen vilayetinin merkezi olan San'a'da, vali ve kumandanların göztünü önünde oturuyor. İmamla haberleşiyor, cami, mescid, meclis, çadır gibi yerlerde yapılan sohbet toplantılarına katılıyor. Hükümet bu duruma aldırış bile etmiyor. Tek bir polisi olan Menaha'da ben ne yapabilirim? Nereden memur bulayım? Hadi bulsam bile, maaşını nasıl ödeyeyim. Bu konuda idareden bir talepte bulunamam. Canı ne isterse yapsın. Şayet bir gün bu şahıstan bir kötülük meydana gelirse, o zaman üstlerime bildiririm, ne yapacağımı sorarım ve ne söylerlerse onu yaparım” dedi.”³⁹

Ahmet Hamdi'nin yerel kabilelerden elde ettiği bu bilgiler genel olarak incelendiğinde, Abdullah Mansur'un Müslüman bir mühtedi olarak tasvir edilmesi dikkat çekicidir. Misyonerlik faaliyetleri açısından değerlendirildiğinde, Abdullah Mansur'un sosyo-kültürel uyum stratejisi izlediği anlaşılmaktadır. Orta Doğu'daki misyonerler, yerel halk ile yakın ilişkiler kurarak ve onların yaşam biçimlerini benimseyerek misyonerlik faaliyetlerini daha etkili bir şekilde yürütmüşlerdir. Abdullah Mansur'un Arapçayı çok iyi konuşması, bölge halkının kıyafetlerini

³⁶ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 14-15.

³⁷ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 15.

³⁸ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 16.

³⁹ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 16.

giymesi ve İslami ibadetleri yerine getirdiğini iddia etmesi, misyonerlerin yerel kültüre uyum sağlama çabasının bir yansımasıdır. Bu strateji, misyonerlerin yerel halk tarafından yabancı olarak görülmemelerini sağlamış, böylece onların güvenini kazanmalarına ve faaliyetlerini gizlilik içinde sürdürmelerine olanak tanımıştır. Abdullah Mansur'un Londra Hayvan İlimleri Cemiyeti'ne üye olması ve Arap Yarımadası'nda kuş toplama faaliyetleri gerçekleştirmesi, misyonerlerin sadece dini değil, aynı zamanda bilimsel bir kimlik altında da faaliyet gösterdiklerine işaret etmektedir. Bu bilimsel kimlik, misyonerlere resmi izinler ve kolaylıklar sağlamış, böylece onlar için geniş bir hareket alanı yaratmıştır. Mansur'un harita yapma, jeolojik incelemeler yapma ve fotoğraflama faaliyetleri, bölgenin coğrafi ve doğal kaynaklarının tespitine yönelik çalışmalar yaptığı söylenebilir. Bu tür faaliyetler, genellikle sömürgeci güçler tarafından bölgede ekonomik ve stratejik avantaj sağlama amacıyla desteklenmiştir. Misyonerlerin bilimsel çalışmaları, aynı zamanda yerel halkın gözünde onları "*tarafsız bilim insanı*" olarak göstermiş ve siyasi emelleri örtbas etmeye hizmet etmiştir. Ahmet Hamdi'nin anlatımında, Abdullah Mansur'un İslami ritüellere bağlı olduğunu iddia etmesi ve dindar bir kişilik sergilemesi, dinler arası benzerlik söylemi üzerinden misyonerlik stratejisini yansıtmaktadır. Mansur'un Bektaşilik ile Protestanlık arasında benzerlik kurması, yerel halkın dinsel inançlarını hedef alan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu tür söylemler, yerel halkın Hristiyanlığa daha yakın hissetmesi amacıyla geliştirilmiştir ve misyonerlerin, İslam ile Hristiyanlık arasındaki benzerlikleri vurgulayarak, din değiştirme sürecini kolaylaştırmayı amaçladığını göstermektedir. Mehmed Bey'in, misyonerlerin bilimsel faaliyetlerini tehlikesiz ve zararsız olarak nitelendirmesi, yerel yöneticilerin misyonerlik faaliyetlerine karşı bir kayıtsızlık sergilediğini göstermektedir. Bu durum, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde zayıflayan merkezi otoritenin ve sınırlı devlet kaynaklarının bir göstergesidir. Misyonerlerin geniş bir özgürlük alanı bulmaları, aynı zamanda dönemin siyasi kargaşasından ve yerel yönetimlerin yetersizliklerinden de faydalandıklarını göstermektedir. Bu bakış açısı, İngiliz misyonerlerinin Orta Doğu'daki faaliyetlerinin genellikle sömürgeci politikalarla ilişkili olduğu yönündeki genel kanının bir parçasıdır. Ahmet Hamdi eserinde Abdullah Mansur adlı misyoner hakkında bir başka şu önemli bilgileri belirtmiştir:

“Ertesi gün, öğleye bir saat kala, Şeyh Naci, yanında Abdullah Mansur olduğu halde, misafiri olduğum, Heciyle Nahiyesi Müdürü Mehmed Ali Rıza Efendi'nin evine geldiler. Onları gayet iyi karşıladım. Övgü dolu sözlerden sonra, Abdullah Mansur'a, avcılıkla meşgul olduğunu duyduğumu söyledim. Abdullah Mansur, Fransızca olarak, şu cevabı verdi: “Hayvan İlimleri Cemiyeti üyesiyim ve kuşlar bölümünde çalışıyorum. Bütün hayatımı ve servetimi, uzman olduğum bu ilim dalının ilerlemesine adadım. Babamdan kalan bütün servetimi bu iş için harcıyorum. Harâz, kuşların toplandığı, yuva yaptığı ve çoğaldığı bir yerdir. Bu kazanın yeşil vadilerinde rastladığım rengârenk kuşları, dağlık bölgelerden yakaladığım kahraman tavırlı kuşları dünyanın hiçbir yerinde görmedim. Burada, değişik türlere mensup pek çok kuşlar görüyorum. Harâz'dan Cebel'e doğru ilerledikçe, ılıman veya sert iklimli ülkelere özgü kuşlar, Hâze bölgesinde, Tahame'de ve sahilde sıcak ülkelere özgü kuşlar vardır. Kuşların efendisi olarak bilinen ve kutan adı verilen kuşun farklı renklerini buldum. Kuşların yediği böceklerin her çeşidini yakaladım. Çeşit çeşit göçmen kuşlar avladım. Özellikle, puhular pek korkunç görünüyorlar, hüdühüdlerin çok sevimli tüyleri var. Şakraklarla sakalar sabahları beni çok eğlendirirler. Yürüyen kuşlar arasında karatavuk da vardır. Yırtıcı kuşlar, Harâz'ın Şibam ve Kâhil dağlarında kümeler halinde gezerler. Mesâr dağındaki ala kargalar gözlerimi kamaştırır. Şerb vadisinde sürüyle ağaçkakan topladım. Benî Ahmed'deki yaban arısı kuşlarının bağırıp, çağırmaları insanın kulak zarlarını tırmalıyor. Gezdiğim bölgelerde körü körüne dolaşmam, genel durumu hakkında da bilgi toplarım. Mesela, Ouz Kitası hakkında yazdığım Land of Ouz adlı eser, oldukça faydalıdır. Size bir nüshasını takdim ederim. Benim adım Abdullah Mansur

olup, İngilizce ismim ise, G. Wyman Bury'dir⁴⁰. Doğu dilleri arasında en zengin dil olan Arapça'yı öğrendim. Çünkü bu dil bana, doğru yolu gösterdi, Rabbim'in rızasını öğrenmemi sağladı, hidayet erişti, Allah'ın birliğine inandım, ahiretimi kazandım. Bundan sonra, Arap milleti içinde yaşamaya, vird ve Allah zikri ile ruhumu teslim etmeye ahdettim. İşte, gördüğünüz gibi şu anda burada yaşıyorum. Londra'da akrabalarım ve nişanım var. Sömürge ticareti ve sanayi ile uğraşan Henry Kimbert ve Sosyolog Charles Bush benim sevdiğim dostlarımdır. Onlarla haberleşmek için, üç ayda bir Hadide'ye iner ve konsolosumuz Richardson'a misafir olurum"⁴¹

Ahmet Hamdi'nin eserinde tespit edilen bu bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, Abdullah Mansur olarak bilinen İngiliz misyoner G. Wyman Bury'nin, Orta Doğu'da yürüttüğü faaliyetler hakkında tespit edilen bu bilgiler yorumlamaya dikkate değerdir. Ahmet Hamdi'nin anlatımında yer alan Abdullah Mansur figürü, İngiliz misyonerlik stratejilerinin bölgedeki sosyo-kültürel boyutlarını açığa çıkarmaktadır. Abdullah Mansur'un Hayvan İlimleri Cemiyeti (Zoological Society of London) üyesi olması ve kuşlar üzerine uzmanlaşması, misyonerlerin bilimsel bir kimlik altında gerçekleştirdiği sosyo-kültürel faaliyetleri örneklemektedir. Misyonerin, bölgedeki kuş çeşitliliğine ilişkin detaylı betimlemeler yapması ve türlerin yayılım alanlarını coğrafi olarak tanımlaması, bilimsel çalışmalarının derinliğini ve kapsamını göstermektedir. Mansur'un doğa tarihi ve kuş çeşitliliği üzerine yoğunlaşması, bölgenin doğal kaynaklarının ve biyolojik zenginliklerinin tespiti açısından stratejik bir faaliyet olarak değerlendirilebilir. Misyonerin "*Land of ouz*" adlı eseri, yalnızca doğa gözlemlerini değil, aynı zamanda bölgenin genel sosyo-ekonomik durumu hakkında da bilgi sağlamaktadır. Bu durum, misyonerlerin araştırmalarının sömürgeci güçler için istihbarat değeri taşıyan bir bilgi kaynağı haline geldiğini ortaya koymaktadır. Ahmet Hamdi'nin gözlemleri doğrultusunda, Mansur'un İslam'a yönelik olumlu bir dil kullanması ve Müslüman bir kimlik benimsemesi, yerel halkın güvenini kazanma amacına yönelik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Mansur'un, Arap kültürünü ve İslami ritüelleri benimsemesi, misyonerlerin kültürel bütünleşme stratejisinin bir parçasıdır. Bu strateji, misyonerlerin yerel toplumlar içinde asimile olmasına ve dini propaganda faaliyetlerini daha etkili bir şekilde yürütmesine imkân tanımıştır. Ayrıca Abdullah Mansur'un Londra'daki bağlantıları ve dost çevresi, misyonerlerin Orta Doğu'daki faaliyetlerinin yalnızca bireysel çabalardan ibaret olmadığını, aynı zamanda daha geniş bir sömürgeci ağın parçası olduğunu göstermektedir. Mansur'un, Henry Kimbert ve Charles Bush gibi İngiliz sanayici ve sosyologlarla dostluk ilişkileri kurması, misyonerlik faaliyetlerinin arkasında Batılı ekonomik ve siyasi çıkarların bulunduğu işaret etmektedir. Bu tür bağlantılar, misyonerin faaliyetlerinin yalnızca dini değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik ve istihbarat boyutları olduğunu da ortaya koymaktadır.

Ahmet Hamdi'nin eserinde yerel halk eşrafından biri olan Şeyh Naci'den Abdullah Mansur ve onun için çalışan Mehmet Ali ismindeki bir şahıs hakkında detaylı malumatlar vermektedir. Ona göre bir gün "*Şeyh Naci ve sözü edilen Mehmed Ali yanıma geldiler. Yemen halkını söyletmek için nargile ikram etmek, kahve kabuğu içirmek ve bahşiş verileceğini hissettirmek lazımdır. Bu hususları tam olarak yerine getirmekle beraber, gülümseyerek, Mehmed Ali'ye nereli olduğunu sordum. Ta'iz sancağının Katabe kazası sınırlarında bulunan Teneb köyüne mensup ve Dâli' sultanına tâbi olduğunu söyledi. Daha sonra, beş yıldır Abdullah Mansur'un hizmetinde çalıştığını, Şafii mezhebinden olduğunu ve Zeydileri sevmediğini ekledi. Ona, Abdullah Mansur'un ne işle meşgul olduğunu sordum. "Öğrenmek ve anlamak; hatta iş görmek için, gezmek, dolaşmak ve her bucağa girmeye çalışmak gerekiyor.*

⁴⁰ Bury, a.g.e. s. 232

⁴¹ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 16-17.

Şeyh Abdullah Mansur da bunu yapıyor. Daha sonra da, uzun uzun mektuplarla, gördüğü şeyleri mensup olduğu yere bildiriyor. Elbette, benim gibi cahil bir bedevi onun niyetinin ne olduğunu anlayamayacağı için, benden hiç şüphelenmiyor. Bu konuda size bütün söyleyebileceklerim bunlarla sınırlıdır. Ancak size, Abdullah Mansur'un kabileler arasında ve Lehc arazisinde çektiği resimleri ve bazı başka resimleri verebilirim. Bu resimler sizi pek çok konuda aydınlatabilir” dedi. Gerçekten, Abdullah Mansur bir bukalemun gibi renkten renge, şekilden şekle giren birisi olduğunu belirtmesi, bir misyonerin amacına ulaşmasında uyguladığı ilginç taktiklerdir. Daha sonra sözlerine şöyle devam etmektedir: “*Manahe*’de gördüğüm zaman sakallı ve sarıktı. Daha sonra, *Hadide*’de gördüğümde ise, Avrupalı kıyafet giymiş ve değişik bir külah takmıştı. Bazen Arap gibi görünmek, bazen de her anlamıyla bir İngiliz olmak epey bir aktörlük yeteneği gerektirir. İnsanlar hedeflerine ulaşabilmek için her şekle giriyorlar. Hâlbuki İngiliz ve Arap ırkları arasında hiçbir yakınlık ve benzerlik yoktur. Dilleri birbirine zerre kadar benzemez” şeklinde dikkat çekici bilgiler sunmuştur. Bu bulgular irdelendiğinde, Abdullah Mansur’un kültürel uyum yeteneği ve farklı kimlikler sergileyebilmesi dikkat çekicidir. Ahmet Hamdi’nin gözlemediği bu uyum yeteneği, misyonerlerin bölgeye yönelik uzun vadeli planlarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Misyonerler, yerel halk arasında güven inşa etmek ve bilgi toplamak amacıyla, buldukları kültüre uyum sağlamaya özen göstermektedir. Ahmet Hamdi’nin aktardığına göre, Abdullah Mansur’un bazen Arap gibi giyinip sakal bırakması, bazen de Avrupalı kıyafetlerle dolaşması, misyonerin farklı sosyal çevrelere hitap etme stratejisi olarak değerlendirilebilir. Edward Said’in Oryantalizm teorisi bağlamında ele alındığında⁴², bu tür kimlik değişimleri, Batılı güçlerin Doğu üzerinde kurduğu hâkimiyetin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Misyoner, Doğu’yu kendi çıkarları doğrultusunda tanımlamak ve yeniden şekillendirmek için yerel kodları manipüle etmektedir. İngiliz misyonerlerin, bölgedeki sosyo-kültürel ve politik yapıyı analiz etmek, kabilelerin siyasi durumunu ve ekonomik varlığını raporlamak amacıyla yerel halkın arasına karıştıkları anlaşılmaktadır. Bu tür faaliyetler, doğrudan sömürgeci emellerle ilişkilendirilebilir. Mansur’un fotoğraflar çekmesi, coğrafi ve sosyal incelemeler yapması, İngiliz misyonerlerinin bölgedeki stratejik bilgileri kayıt altına alma çabasının bir parçasıdır. Bu durum, misyonerin bilimsel çalışmalarının ötesinde bir istihbarat misyonu taşıdığını ortaya koymaktadır. Ahmet Hamdi’nin gözlemleri, misyonerlerin bilimsel faaliyetlerinin aslında sömürgeci bir bilgi toplama aracı olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Misyonerlerin bölgedeki mezhepsel farklılıkları nasıl kullanmaya çalıştığını göstermektedir. Abdullah Mansur’un hizmetindeki kişilerin bu tür ayrımcı söylemler kullanması, misyonerin bölgedeki etnik ve dini çatışmaları derinleştirerek, kendi çıkarları doğrultusunda faydalanma çabası olarak da yorumlanabilir. Dolayısıyla İngiliz misyonerlik faaliyetlerinin, bölgedeki farklı dini gruplar arasındaki gerilimleri arttırarak, bölgenin siyasi istikrarını zayıflatma amacı güttüğüne dair bazı ipuçları sunmaktadır.

Ahmet Hamdi, kendi döneminde bazı eski Osmanlı subaylarının anılarından da bazı kesitler sunmuş ve özellikle Bahriye [Denizcilik] kaymakamlarından Rizeli Kaptan Mustafa Bey, İngiliz misyonerleri hakkında detaylı bilgiler edinmiş ve bunlardan bazılarını nakletmiştir. Özellikle Osmanlı Sultanı Abdülmecid Han zamanında İngiltere gitmiş burada dönemin hem Misyon Cemiyeti üyeleriyle tanışmış hem de dönemin Misyonerlerinin nasıl yetiştiği, okudukları okullar, giriş sınavları, terbiyeleri, dünyanın her tarafına nasıl gönderildikleri, nasıl geçimini sağladıkları, bağlantı kurma biçimleri ve iletişime geçme teknikleri gibi konulardan

⁴² Edward W. Said, “**Orientalism**”. Pantheon Books, 1978, s. 31-67.

detaylı malumatlar vermesi, İngilizlerin misyonerlikte ne kadar sistemli ve planlı çalıştıklarının en önemli kanıtıdır. Hatta bununla ilgili olarak şu bilgileri dikkat çekicidir:

“Misyonerler çocuk yaşta hizmete alınırlar. İleride görevlendirilecekleri işe göre, ilmî, ahlaki ve fikrî eğitim alırlar. Mesela, İngiliz Misyoner Cemiyeti'nin bu konuda izlemiş olduğu yol şu şekildedir. Cemiyet, her yıl, ihtiyaca göre, okullarda eğitim gören çocukların en zekilerinden, babalarının da iznini almak suretiyle, otuz-kırk tanesini seçer. Seçilen bu öğrenciler devlet güvencesi altına alınır. Öğrenciler, yeteneklerine göre, üçer-beşer ayrılarak, dünya üzerinde, İngiliz devleti için önem arz eden bölgelere gönderilirler. Mesela, ikisini Türkiye'ye, üçünü Nûbî'ye ve Sudan'a, dördünü Hindistan'a, üçünü Tibet'e, beşini Rusya'ya vs. yerlere yerleştirirler. Bu çocuklar, gittikleri ülkelerdeki İngiliz elçilik ve konsolosluklarına emanet edilirler. Cemiyetin, bütün İngiliz elçilik ve konsolosluklarına kesin talimatı vardır. İşte bu talimata göre çocuklar büyütülür, okutulur, eğitilir ve yetiştirilir. Ben ve arkadaşım Herbert, on yaşımıza geldiğimizde, cemiyet tarafından İstanbul'a gönderilmiştik. Doğruca elçiliğimize gittik. Elçi, beni, elçilikte hizmetçilik yapan ve Cihangir'de oturan Ali Ağa'ya teslim etti. Ali Ağa, bu çocuğun adı İbrahim'dir ve senin oğlundur, herkese öyle söyleyeceksin. Sana her ay on lira vereceğiz, bu parayla, çocuğu mahallenizin mektebinde okutacaksın ve tıpkı efendi soyundan gelmiş çocuğun gibi yedirecek, içirecek ve giydireceksin. Âdet ve geleneklerinize göre yetiştireceksin, ayda bir geceleri elçiliğe getirip bana göstereceksin” diye tembihte bulundu. Kavvâs Ali Ağa, beni kolumdan tutarak evine götürdü. Karısı Gülsüm Hanım'a “İşte sana evlat getirdim, bunu büyüteceksin” diyerek, beni ona teslim etti. Burada benim için, don, mîntan ve entari yaptılar, beni güzelce giydirdiler, ayağıma iki takunya geçirdiler ve bir gün elime on paralık kâğıt helvası sıkıştırıp mahalle çocuklarının arasına salıverdiler. Başlarda birkaç ay sıkıntı çektim. Türkçe bilmediğim için kimse beni önemsemiyor, dilsiz olduğumu düşünüyorlardı. Benimle alay ediyorlardı. Fakat evde sürekli Türkçe konuşulduğu için ve mahalle mektebinde de yine, Türkçe'den başka dil konuşan olmadığı için, yavaş yavaş, kulak dolgunluğuyla Türkçe'yi öğrenmeye başladım”⁴³

Ahmet Hamdi'nin aktardığı bu bilgiler detaylı bir şekilde incelenip yorumlandığında, İngiliz Misyoner Cemiyeti'nin Ortadoğu'daki sosyo-kültürel faaliyetlerinin bir parçası olarak, genç yaşta hizmete alınan misyoner adaylarının eğitimi ve görevlendirilme süreçleri hakkında önemli bilgiler saptanmıştır. Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere misyonerlerin yalnızca dini propaganda değil, aynı zamanda kültürel asimilasyon, istihbarat toplama ve siyasi nüfuz kurma gibi amaçlarla hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Misyonerlerin çocuk yaşta eğitim almaya başlamaları, İngiliz sömürge politikasının uzun vadeli stratejiler geliştirdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çocukların, eğitimleri sırasında farklı ülkelere gönderilmeleri ve İngiliz elçilikleri ve konsolosluklarına emanet edilmeleri, İngiliz misyonerlerin devletle koordinasyon içinde çalıştığını ve bu faaliyetlerin devlet destekli bir stratejinin parçası olduğunu göstermektedir. Bu tür organizasyonlar, İngiliz misyonerlik faaliyetlerinin yalnızca dini bir amaç gütmeyeceğini, aynı zamanda sömürge politikaları ve emperyalist çıkarlar doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu strateji, misyonerlerin, yerel halk arasında şüphe uyandırmadan bilgi toplama ve analiz etme amacını taşımaktadır. Bu durum, misyonerlerin kültürel kamuflej taktikleri uyguladığını ve kimliklerini gizleyerek yerel halkın arasına karıştıklarını göstermektedir. Sonuç itibarıyla misyonerlerin kimlik gizleme, kültürel asimilasyon ve ideolojik eğitim stratejileri, İngiliz sömürge politikasının bir parçası olarak, Orta Doğu'daki sosyo-kültürel ve siyasi yapıyı manipüle etmeye yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Ahmet Hamdi'nin eserinde, bir İngiliz misyonerin başka bir kılığa girerek daha doğrusu din değiştirerek bir Müslüman ismini alması ve hatta Türkiye'de Bektaşî tarikatına girmesi ve bununla ilgili tarikata kabul edilme ayinine ait bir olayı çok akıcı bir üslupla şöyle anlatmaktadır:

⁴³ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 21.

“İki üç günlük süre zarfında, adet gereği hazırlıklar yapıldı, hediyeler hazırlandı, paralar toplandı ve Pîr evine gidildi. Burada ayinler icra edildi. Böylece, Herbert yahut Müslüman adıyla Mehmed Ali, Bektaşî tarikatına intisab etti. İlerleyen dönemde, bu tarikat içinde, halifelğe kadar yükseldi. Herbert kısa süre önce buradaydı. Hatta geminiz Plymouth'a geldiğiniz sırada, sizi ziyarete onunla birlikte gelmiştik. Ancak, geçtiğimiz hafta iş gereği Londra'ya gitti. Onunla inşallah Londra'da görüşürüz. Misyonerler bu anlattığım şekilde yetiştiriliyor. Hindistan'da, Çin'de, Belucistan'da, hatta o çetin Afganistan'da, Afrika, Amerika, Avustralya'da ve bu ülkelerin en ücra köşelerinde, adalarda kısacası dünyanın her yerinde, bizim gibi yetiştirilmiş, oraların inançlarını, örf ve adetlerini, kurallarını görüp, öğrenmiş hatta uzmanlaşmış şahıslar var. Bunların bir araya gelmesiyle Misyon Cemiyeti oluşuyor. Misyon Cemiyeti'nin görevi dışarıdan, Protestanlığı yaymakmış gibi görünür. Ancak, asıl gizli görevi, İngiliz siyasetini ve çıkarlarını korumak için araştırmalarda bulunmak ve İngiliz propagandası yapmaktır”⁴⁴

Bu bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, İngiliz misyonerlerinin Orta Doğu'da ve diğer coğrafyalarda dini tarikatlar ve kültürel yapı üzerinden yürüttükleri stratejilerin detaylarını ortaya koymaktadır. Bu açıklamalarda anlatıldığı gibi misyonerlerin yalnızca dini propaganda yapmadığını, aynı zamanda İngiliz çıkarlarını koruma ve yayma amacı taşıyan gizli bir stratejinin parçası olduklarını göstermektedir. Misyonerlerin, yerel kültürel ve dini yapılarla etkileşim kurarak, kendilerini bu yapılara dâhil ettikleri ve hatta liderlik pozisyonlarına yükseldikleri anlaşılmaktadır. Misyonerlerin yalnızca Ortadoğu'da değil, Hindistan, Çin, Belucistan, Afganistan, Afrika, Amerika ve Avustralya gibi farklı coğrafyalarda da benzer faaliyetler yürüttükleri belirtilmektedir. Ahmet Hamdi'ye göre bu durum, İngiliz Misyoner Cemiyeti'nin küresel bir yapı olduğunu ve misyonerlerin gönderildikleri her coğrafyada yerel inançlar, örf ve adetler konusunda uzmanlaştığını göstermektedir. Bu uzmanlık, misyonerlerin hem yerel halkla güçlü bir bağ kurmasına hem de sosyo-kültürel yapı üzerinde nüfuz sahibi olmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca konuya devam ederek “Dinler bile, insanlara güzel ahlaki, doğru yolu gösterdikleri ve öğrettikleri halde, menfaat aracı haline geliyorlar”⁴⁵ şeklinde vermiş olduğu bilgilere dayanarak dinin, bazı emellere ulaşmak için bir araç olarak kullanılabileceğinden bahsetmiştir. Bu durum günümüz toplumlarında da aynen geçerli bir sosyo-kültürel unsurdur. Hatta misyonerliği ve propagandasını yapabilmek için o ülkenin dilini ve dinini bilmenin amaçlara ulaşmak için son derece önemli bir araç olduğu söylenebilir.

İngilizler, dönemin Ortadoğu coğrafyasındaki mezhepsel, inanç ve bazı mistik inançlardan kaynaklanan görüş ve ayrılıklardan faydalanarak daha doğrusu bölgenin sosyolojik ve kültürel yapısını çok iyi analiz ederek buradaki yanlış uygulamaları kendi lehine göre olumlu halde yürüten ve doğru ve gerçekçi bilgilere sahip insanların toplumu aydınlatmaması için misyonerleri aracılığıyla bir çıkar çatışması meydana getirebilecek kadar bazı propagandalar yürüttükleri gayet açıktır. Hatta bununla ilgili olarak Ahmet Hamdi kitabında, İngiliz misyonerin hangi görevleri olduğu ve nasıl çalıştıkları ile ilgili olarak şu ilginç bilgileri vermektedir:

“Kısacası, dünyanın her tarafına gönderilmiş olan misyonerler üç ayda bir Misyon Cemiyeti'ne rapor gönderirler. Bu raporlar, ilgili birimlere havale edilerek, incelenir. Daha sonra, rapor sahiplerine, yapılması gerekenleri içeren cevaplar yazılır. Raporların incelenmesiyle elde edilen sonuçlar, Protestan Dairesi'ne arz edilir. Orada izlenmesi gereken yol tayin edilir. Protestan Dairesi'nin başkanı, aynı zamanda Misyon Cemiyeti'nin de başkanıdır. Katolikler ve Ortodokslar, her ne kadar Hristiyan dinine mensup olsalar da, İngilizler, Hristiyanlığın Protestanlar tarafından temsil edilmesini istiyorlar”⁴⁶

⁴⁴ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 25.

⁴⁵ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 31.

⁴⁶ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 34.

Ahmet Hamdi'nin aktardığı bu bilgilere göre misyonerler, raporlar şeklinde ilgili sahiplerine gereken talimatlar vermekte ve stratejik planlamalar yapmaktadır. Ahmet Hamdi'nin aktardığı bilgiler değerlendirildiğinde, İngiliz misyoner faaliyetlerinin sistematik bir planlama ve güçlü bir örgütsel yapı üzerine inşa edildiği görülmektedir. Ayrıca olayların raporlanması, Protestan Dairesi'nin stratejik rolü ve Protestanlık vurgusu, misyonerlik çalışmalarının yalnızca dini bir yayılma stratejisi olmadığını, aynı zamanda politik ve kültürel bir egemenlik aracı olarak da kullanıldığını göstermektedir. Nitekim İngiliz Misyon Cemiyeti ve misyonerlerinin İngiliz hükümetiyle çok yakın ilişkileri olduğu belirtilmektedir: örneğin, "*Misyon Cemiyeti gece-gündüz bu tarz işlerle uğraşır ve İngiltere hükümetinin ilgili birimleriyle yakın ilişki içerisinde*" dedi⁴⁷ Ayrıca misyonerlerin ne tür insanlarla bağlantı kurduğunu da çok açık bir şekilde belirtilmiştir: "*Misyonerler, rütbe, makam, gençlik, yaşlılık, zenginlik, yoksulluk, güzellik ya da çirkinlik gibi durumları pek önemsemezler. Onlar, bir insanın kişiliğine ve zihni yapısına bakarlar. Mustafa Efendi, şu anda yaradılış itibarıyla kendisiyle aynı seviyede olan adamlar arasındadır*"⁴⁸

Osmanlı subayı Ahmet Hamdi, İngiliz misyonerlerinin Ortadoğu'daki milletlerin sosyo-kültürel analizini çok iyi yaptıklarını ve hatta hem Kuran'daki ayetlerle hem de geçmişteki sahip oldukları önemli tarihsel, siyasi ve toplumsal bilgilerle amaçlarına ulaşmaya çalıştıkları çok açık bir şekilde görülmektedir. Hatta konuyla alakalı olarak Türkler üzerinde şu ilginç ve bir o kadar da önemli bilgiler vermektedir:

*"Siyaset dolabını istenildiği gibi çevirmek için iki yol vardır. Bunlardan birisi misyonerlik, diğeri farmasonluktur. Ayrıca dervişliği de hesaba katmak gerekir. Siz Türkler Avrupa'ya yeni görmeye ve tanımaya başladınız. Avrupa'nın iki penceresi vardır: Birincisi ve pek büyük olanı, sefahat, sefalet ve israf penceresidir. Sakın Avrupa'ya bu pencereden bakmayın. Pişman ve perişan olursunuz. Diğer pencere ise, ilim, ticaret, ziraat ve sanayi penceresidir. Ancak, bu pencere çok küçüktür. Onu bulmak için iyice aramak gerekir. Bu pencereyi bulmaya ve Avrupa'ya buradan bakmaya çalışınız. Avrupa zihniyetini iyi tanırırsanız mutlu olursunuz. Avrupa'nın huylarını ve âdetlerini incelemenin, tetkik etmeden kabul ederseniz yanarsınız. Çünkü sizi ahlaksızlaştırır. Ahlakı bozulmuş bir milletin ise geleceği yoktur. Avrupa âdetlerinin iyi taraflarını, size faydalı kısımlarını; âdetlerinizi ve ırkınızın yapısını bozmasını şartıyla kopya ediniz ki Avrupalılarla uyuşasınız. İç işlerinizin idaresi ve hareket tarzınıza gelince: İftihar ettiğiniz, övündüğünüz tarihiniz sizin ne şekilde yolsuz hareketlere kalkıştığınızı, karanlık yollara saptığınızı gösteriyor"*⁴⁹

Ahmet Hamdi, "*siyaset dolabını istenildiği gibi çevirmek*" ifadesiyle, İngilizlerin misyonerlik faaliyetlerini siyasi nüfuz aracı olarak kullandığını belirtmektedir. Misyonerlik, doğrudan dini bir yayılma faaliyetinden öte, Ortadoğu'da Batı kültürünü ve yaşam tarzını yaygınlaştırarak bölgenin sosyal yapısını kendi menfaatleri doğrultusunda dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, misyonerlerin faaliyetleri, bölgedeki yerel kültürleri ve toplumsal normları zayıflatmak ve Batı değerleriyle uyumlu hale getirmek için kullanılan bir stratejik araç olarak değerlendirilebilir. Ahmet Hamdi'nin "*iki yol*" ifadesiyle kastettiği misyonerlik ve farmasonluk, İngiltere'nin bölgedeki etki gücünü artırmak ve kontrolü sağlamak için kullandığı yöntemlerdir. Batı'nın yüzeysel ve yozlaşmış kültürünün bir yansımasıdır. İngiliz misyonerleri, bu pencereyi kullanarak yerel toplumların ahlaki yapısını zayıflatmayı ve Batı kültürünü cazip hale getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca misyonerlik aracılığıyla Batı kültürünü ve değerlerini yayarak yerel toplumların ahlaki yapısını ve kültürel dokusunu zayıflatmayı amaçlayan bir araç olarak kullanılmaktadır. Ahmet Hamdi'nin açıklamalarından anlaşıldığı üzere, bu faaliyetlerin uzun vadede yerel kültürler üzerinde yıkıcı etkiler yaratabileceği ve Batı kültürünün benimsenmesinin ciddi riskler barındırdığı konusunda uyarılar içermektedir.

⁴⁷ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 36.

⁴⁸ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 36.

⁴⁹ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 38.

Ahmet Hamdi'nin eserinde misyonerlerle yakın bir ilişkisi olan Mustafa Efendi'nin dönemin Misyon okulundan Mr. John ile misyonerliğin yetiştirme sanatı diyebileceğimiz bazı anılarını şurada belirtmekte yarar vardır:

“Bizim misyonerlik sanatına dair size detaylı bilgi vereyim, daha faydalı olur.” diyerek sözüne devamla: “Londra’da bir de Misyon Okulu vardır; ülke dışında eğitim görenler, Londra’ya dönüşlerinde bu okula devam ederek sınav olurlar; kazanırlarsa misyoner olurlar, kazanmazlarsa tekrar okurlar ve misyoner çıkarlar. Misyoner okulunun en önemli dersi, Hristiyanlık Felsefesidir. Bu derste zayıf olanların misyonerlikteki dereceleri aşağı olur. Misyoner olmak için birçok şart vardır; Bu şartların en mühimi, Londra’daki Misyon Cemiyeti Okulu’nda tahsil görmek ve pekiyi derecede diploma almaktır. Amerikalı pek çok misyoner olduğu gibi İsveç, Norveç, Alman ve Danimarkalı misyonerler de vardır. Protestanlığın yayılmış olduğu her milletten misyoner olabilir. Amerikan misyonerleri Doğu’da ve İngiliz misyonerleri Uzak Doğu’da faaliyettedirler. Protestan olan her memlekette misyoner şirketleri mevcuttur. Her şirketin tüzüğü ve bir idare şekli vardır. İngiliz misyonerleri dört sınıftır. Birinci sınıfı ve en büyükleri mürşitlerdir; bunlara profesör diyorlar. İkinci tabakası; misyonerlerdir. Üçüncü takımı ise misyoner muavinlerdir. Dördüncü kısmı da gönüllü öğrenci misyoner cemiyetidir. Bu şirkete Students Volunteer Missionary Society diyorlar. Bir de, ayrıca misyoner kadın cemiyeti veya şirketi vardır ki bu şirket asıl İngiliz Misyon Şirketi’nin bir şubesidir. Her sınıfın dereceleri vardır. Bu dereceleri aşamayanlar bir üst sınıfa geçemezler. Misyonerlikte kademle beraber hizmetin en iyisi, fedakârlık ve görevde başarılı olmak göz önünde bulundurularak terfiler gerçekleştirilir ve sınıflar da buna göre ayrılır. Misyonerlerin her sınıfının maaşları ve ayrıca da özel ödenekleri vardır. Bankalarda her misyonerin kendi adına havale edilen paraları mevcuttur. İstedikleri kadar alabilirler. Fakat bu parayı amaçları doğrultusunda sarf ederler. Şimdiye kadar bir misyonerin bu paralarla kötü bir işe bulaştığı işitilmemiştir. Vazife uğrunda hayatını kaybeden misyonerlerin ailelerini İngiltere hükümeti ölünceye kadar mesut ve bahtiyar olarak yaşatmaya ve çocuklarını okutup iş ve güç sahibi etmeye mecburdur. Bir misyoner, kendisine verilen görevde amacına ulaşmaktan başka hiçbir düşüncesi yoktur. Misyonerlerin bir kısmı farmasondurlar”⁵⁰

Misyonerlik faaliyetlerinin sadece İngilizler tarafından değil, Amerikalı, İsveçli, Norveçli, Alman ve Danimarkalı misyonerler tarafından da yürütüldüğünü belirten Ahmet Hamdi, bu faaliyetlerin uluslararası boyutunu gözler önüne sermektedir. Bu durum, Protestanlığın yayılmış olduğu her milletin misyonerlik faaliyetlerine katılabileceğini ve misyonerlerin küresel bir ağ oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle, Amerikan misyonerlerinin Doğu’da, İngiliz misyonerlerinin ise Uzak Doğu’da faaliyet göstermesi, misyonerlik faaliyetlerinin bölgesel olarak farklı stratejiler benimsediğini ve belirli coğrafi hedefler doğrultusunda yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Bu küresel ağ, Protestan misyonerlik faaliyetlerinin geniş bir coğrafyada etkili olmasını ve Batı’nın kültürel egemenliği altında yayılımını kolaylaştırmaktadır. Misyonerlerin terfi ve maaş sistemlerinin performans ve hizmetin kalitesine dayalı olarak yapılandırılması, bu sistemin ne kadar disiplinli olduğunu ortaya koymaktadır. Ahmet Hamdi, misyonerlerin finansal olarak da iyi desteklendiğini ve bankalarda kişisel hesaplarının bulunduğunu belirtmektedir. Bu durum, misyonerlerin maddi kaygılar taşımadan görevlerini yerine getirebilmelerine olanak tanıdığı anlaşılmaktadır.

Bir Osmanlı subayı Ahmet Hamdi, bu misyonerlik faaliyetlerine karşı İslam âlemini bir merkez etrafında birleştirmek gerektiğini, Osmanlı halkının Müslüman kesimi, karakterini, örf ve adetlerini bozmamak üzere *“ilerlemeyi batıdan, kuvveti doğu ve güneyden almalıdır”* sözü ile İslamiyet, daima birliği, kardeşliği ve yükselmeyi emreder, miskinliği, gruplaşmayı, düşmanlığı reddeder. Bundan dolayı ötekinin berikinin sözde var olup icraatta var olmayan

⁵⁰ Ahmet Hamdi Bey, a.g.e. s. 53.

yükselmeyi ve kardeşliğini değil, İslamiyet'in emrettiği yükselme, kardeşlik, eşitlik, adalet, hürriyet ve ilerlemeyi meydana getirmemiz gerektiğini ifade etmiştir.⁵¹

SONUÇ

Bu araştırmanın sonuçları genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, Ahmet Hamdi'nin gözlemleri, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde Yemen'de gerçekleşen İngiliz misyonerlik faaliyetlerinin çok boyutlu stratejik bir girişimin parçası olduğunu göstermektedir. Batı'nın Ortadoğu üzerindeki etkisini artırma çabaları, dini yayılcılıkla sınırlı kalmamış; bilimsel, kültürel ve ekonomik araçlarla daha geniş bir etki alanı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ahmet Hamdi, İslam toplumlarının Batı'nın kültürel egemenliğine direnebilmesi için yapısal güçlenmeyi önemli görmüş ve İngiliz misyonerlerinin Ortadoğu'daki faaliyetlerini, sömürgeci politikaların bir parçası olarak değerlendirmiştir. Misyonerlerin yerel dini ve kültürel yapılarla kurdukları etkileşimler, yalnızca dini bir yayılma çabasından ziyade, Batı'nın siyasi ve ekonomik çıkarlarını koruma ve pekiştirme hedefini taşıdığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, misyonerlik faaliyetleri, Edward Said'in Oryantalizm kuramında ele alındığı gibi Doğu'nun Batı tarafından tanımlanması ve yeniden şekillendirilmesi sürecinin bir aracı olarak işlev gördüğünü belirtmesi⁵² bu araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Bu araştırmanın dikkat çekici bir başka sonucu da misyonerlerin bilimsel ve kültürel araçlarla yerel halkın güvenini kazanarak Batılı güçlerin bölgedeki hâkimiyetini güçlendirdiğini ve misyonerliğin çok boyutlu bir sömürge politikası aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

İngiliz misyonerlerinin 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ve Arap yarımadasında yürüttüğü faaliyetlerin sosyo-kültürel, dini, siyasi ve ekonomik boyutları olduğu bilinmektedir.⁵³ Bu dönemde misyonerlik, yalnızca dini bir yayılma aracı olarak değil, aynı zamanda Batı'nın sömürgeci stratejilerini destekleyen çok boyutlu bir faaliyet alanı olarak işlev gördüğü Ahmet Hamdi'nin eseriyle kanıtlanmaktadır. İngiliz misyonerlerin özellikle Yemen'de yerel halkın güvenini kazanmak için sergilediği taktikler, uyum stratejileri ve yerel liderlerle kurdukları ilişkiler üzerinden bölgenin kültürel kodlarını manipüle ettikleri belirlenmiştir.

Misyonerler, bilimsel çalışma ve eğitim faaliyetleri gibi görünümle Ortadoğu bölgesinde stratejik bilgileri toplarken, aslında Batı'nın Ortadoğu'daki sömürgeci stratejilerine hizmet eden bir rol üstlenmişlerdir. Literatürden de anlaşıldığı üzere misyonerlerin Osmanlı döneminde Ortadoğu topraklarındaki bilimsel çalışmaları, Batı'nın sömürgeci politikalarının bir uzantısı olarak değerlendirilmiş olması⁵⁴ bu araştırmanın sonuçlarını desteklemektedir. Örneğin, Paul Gifford'un misyonerlik ve ekonomik eğilimler üzerine yaptığı çalışmalar, misyonerlerin yerel ekonomiye müdahale ederek kendi politik nüfuz alanlarını genişlettiklerini göstermektedir.⁵⁵ Bu stratejiler, bölge insanı üzerinde bir söylem ve kültürel nüfuz aracı

⁵¹ Ahmet Hamdi Bey, **a.g.e.** s. 61-62.

⁵² Said, **a.g.e.** s. 4-18.

⁵³ Kemal H Karpat, **"The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State"**. Oxford University Press, 2001, p. 241.

⁵⁴ Jean Comaroff, "Of Revelation and Revolution: Christianity, Colonialism and Consciousness in South Africa". **Canadian Journal of African Studies**, Vol. 27, 1993: s. 498-498; Sâmîha Ayverdi, "Misyonerlik Karşısında Türkiye", İstanbul, 1969; İrtem, Süleyman Kani, **"Şark meselesi: Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi"**. (Der. Osman S. Kocahanoğlu). Temel Yayınları, 1999; Tuncer, **a.g.e.** 2019.

⁵⁵ Paul Gifford. **African Christianity: its Public Role**. Indiana University Press, 1998, p. 306-340.

geliştirme taktikleri olduğu söylenebilir⁵⁶ Bu araştırmanın sonucundan da anlaşıldığı üzere Abdullah Mansur'un Yemen'de İslami kimliğe bürünmesi ve bazı misyonerlerin Osmanlı coğrafyasındaki bazı tarikatlara katılması, misyonerlerin toplumsal ve dini yapıların içine gizlice sızarak onları etkileme çabaları, kullanılan bazı stratejiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Misyonerlerin, bölgeye dair edindikleri bilgileri raporlayarak merkezlerine göndermeleri, sadece sosyo-kültürel uyum sağlama çabalarıyla sınırlı değildi. Aynı zamanda bu bilgiler, misyonerlerin istihbarat toplama, İngiliz devletiyle içli dışlı görüntü verme, nüfuzlarını artırma ve Batı'nın çıkarları doğrultusunda bölgeyi dönüştürme gibi daha derin hedeflere hizmet ettiği de kanıtlar niteliktedir.⁵⁷

Sömürgeci güçlerin Ortadoğu'da yerel etnik ve dini farklılıkları kendi çıkarları doğrultusunda değiştirdiklerine dair birçok çalışma bulunmaktadır.⁵⁸ Bu bağlamda, misyonerlerin bu farklılıkları kullanarak bölgedeki kontrolü ele geçirme stratejisi, sömürgeci güçlerin temel yaklaşımlarından biri olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde bölgedeki siyasi ve askeri zayıflığından da yararlanarak Batılı misyonerlerin faaliyetlerini geniş bir özgürlük alanı içinde gerçekleştirmelerine imkân sağlamıştır. Ahmet Hamdi'nin aktarımları, İngiliz misyonerlerinin yerel kültürel kodlara nasıl ustaca adapte olduklarını ortaya koymuş ve misyonerlerin yerel kıyafetler giymesi, yerel dili kullanması ve hatta yerel dini yapıların içine sızması, son derece dikkat çekici sonuçlardan biri olduğu söylenebilir. Literatürde de bu stratejiler, misyonerlerin sadece dini amaçlarla değil, aynı zamanda Batı'nın siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim çıkarlarına hizmet eden çok yönlü bir faaliyet yürüttüğünü göstermektedir.⁵⁹ Bu durum, misyonerlik faaliyetlerinin sosyo-kültürel bağlamdaki etkilerini derinlemesine inceleyen modern araştırmalarla da uyumludur.⁶⁰

Sonuç itibarıyla Ahmet Hamdi'nin eserinde ulaşılan sonuçlara göre misyonerlik faaliyetlerinin, Doğu toplumlarının kültürel ve sosyal yapıları üzerinde uzun vadeli etkiler bıraktığı ve bu etkilerin sömürgeci politikalarla yakından ilişkili olduğu, tarihsel kayıtlarda ve akademik literatürdeki bilgilerle de örtüştüğü belirlenmiştir.

⁵⁶ Said, **a.g.e.** s. 1-10.

⁵⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s. 1-156.

⁵⁸ Humphrey J. Fisher, "Conversion Reconsidered: Some Historical Aspects of Religious Conversion in Black Africa", **Africa**, 43,1, 1973, s. 27-40; Heather J. Sharkey, **American Evangelicals in Egypt: Missionary Encounters in an Age of Empire**, Princeton University Press, 2008; Albert Hourani. **A History of the Arab Peoples**, Faber and Faber, 2013.

⁵⁹ Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler," **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 14, Ankara, 2002; Eugene Stock, "The history of the Church Missionary Society: its environment, its men and its work". Vol. 2. Church Missionary Society, 1899; Porter, **a.g.e.** s. 5-12; Talal Asad, ed. "Anthropology and The Colonial Encounter", Vol. 6. London, Ithaca press, 1973.

⁶⁰ Sungur Doğançay, İngiltere'nin Şarkî Ürdün'deki Misyonerlik Çalışmaları, **Sosyal Bilimler Akademi Dergisi**, C. 3, S. 2, 2020, s. 124-138; Resul Çatalbaş. "Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 25, 2011, s. 167-180.

KAYNAKÇA

- Ahmet Hamdi Bey, **Bir Misyoner Nasıl Yetiştiriliyor? İslam Âlemi ve İngiliz Misyonerleri**. (Yay. Haz. Zafer Çınar), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 1-150.
- ALAN, Gülbadi. "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi" **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10. 2001, s. 186-208.
- ANDERSON, Benedict. **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**. Verso, 2006.
- ANDERSON, Matthew S. **The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations**. Macmillan, 1966.
- AYAZ, Ratip, **İngiliz Misyonerliğinin Kurumsal Yapısı ve Osmanlı Coğrafyasındaki Faaliyetleri (1838-1918)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, 2017.
- AYDIN, Mithat, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C. 19, S. 19, 2006, s. 79-122.
- AYVERDİ, Sâmîha, **Misyonerlik Karşısında Türkiye**, İstanbul 1969.
- BEŞE, Ahmet, TOZLU, Selahattin, "İngiliz Kayıtlarında Aleviler ve Bektaşiler", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, C. 59, 2011, s. 195-220.
- BİRİNCİ, Ali, **Tarihin Alacakaranlığında Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat-2**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2022.
- BURAK, Durdu Mehmet. **Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Babil, Ankara, 2004.
- BURY, George Wyman, **İngiliz Ajanının Gözünden Yemen ve Yemen'de Türk İdaresi (Bahtsız Arabistan ve Yemen'de Türkler)**, (Çev. İlker Can), Kayıt Yayınları, İstanbul, 2021.
- Cambridge Dictionary, "Missionary" E. Tarihi: 08.11.2024, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/missionary>
- CEVİZLİLER, Erkan. "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletindeki İngiliz Okulları Üzerine Bir İnceleme" **Pursuit of History**, C. 12, 2014.
- COMAROFF, Jean, COMAROFF, John, "Of revelation and revolution: Christianity, colonialism and consciousness in South Africa", **Canadian Journal of African Studies**, C. 27, 1993, s. 498-498.
- CÖHÇE, Salim. "XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fikir Hareketleri", **Erdem**, C. 12, S. 35. 2000, s. 329-355.
- ÇATALBAŞ, Resul, "Anglikan (İngiliz) Misyoner Teşkilatlar", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S. 2, 2012, s. 121-138.
- ÇATALBAŞ, Resul, "Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri" **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011, s. 167-180.
- DAVİSON, Roderic H. **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, Princeton University Press, 2015.
- DAYHAN, Ahmet Tahir, "Yıkılış Döneminde Asya ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı Topraklarını "Keşfeden" Oryantalistler", **38. İcanas (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiri Kitabı**, Ankara 2009, s. 63-95.
- DİLEK, Mehmet Sait, "İngiliz ve Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışındaki Rolü (1810-1878)", **Ermeni Araştırmaları**, C. 43, 2012, s. 89-112.

- DOĞANÇAY, Sungur, "İngiltere'nin Şarkî Ürdün'deki Misyonerlik Çalışmaları", **Sosyal Bilimler Akademi Dergisi**, C. 3, S. 2, 2020, s. 124-138.
- EDWARD W. Said, **Orientalism**, Pantheon Books, 1978.
- FİNDLEY, Carter-Vaughn, **Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789-2007**, Yale University Press, 2010.
- FİŞHER, Humphrey J, "Conversion reconsidered: some historical aspects of religious conversion in Black Africa", **Africa**, C. 43. 1973, s. 27-40.
- GELİŞLİ, Yücel, "On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medreselerin Açılma Gerekçelerine İlişkin İki Belge", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 2, 2005, s. 83-113.
- GİFFORD, Paul, **African Christianity: Its Public Role**. Indiana University Press, 1998.
- HOURANİ, Albert, "A History of the Arab Peoples" Faber and Faber, 2013.
- İRTEM, Süleyman Kani, "Şark meselesi: Osmanlı'nın sömürgeleşme Tarihi", (Der. Osman S. Kocahanoğlu), Temel Yayınları, 1999.
- İYİAT, Bora, "Ortadoğu'da İngiliz-Kürt İlişkilerinin Tarihsel Kökleri: Misyonerler Ve Oryantalistler." **Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 2, S. 4. 2019, s. 37-46.
- KAHRAMAN, Nazan. "Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Yönelik İlk Matbaası: Malta (1822-1833)" **Ankara Üniversitesi İlef Dergisi**, C. 7, S. 1, 2020, s. 95-136.
- KARPAT, Kemal H. **The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State**, Oxford University Press, 2001.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **İngiliz Sicimi**, (1. Baskı), Ankara, İmge, 1995.
- LEWIS, Bernard, **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford University Press, 2002.
- MASTERS, Bruce, **Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism**, Cambridge University Press, 2001.
- ÖNEY, Celal, "Misyoner Örgütlerin Rekabet Sahnesi Filistin", **Tarih Okulu Dergisi**, S, XV, 2013, s. 1-18.
- ÖZDEMİR, Mehmed Niyazi, **Yemen Ah Yemen**, Ötüken, İstanbul 2005.
- ÖZTÜRK, Mustafa, Sungur DOĞANÇAY, "Bölüm 2 İngilizlerin Kudüs'teki Misyonerlik Faaliyetleri", **Antik Çağdan Günümüze**, 2020, s. 19.
- PORTER, Andrew, "Religion versus empire? British Protestant missionaries and overseas expansion, 1700-1914" Manchester University Press, 2004.
- RUSSELL, Bertnard, **Neden Hristiyan değilim?**, (Çev. Ender Gürol), Ankara, İlke Basın Yayım, 1996.
- SAKİN, Serdar, H. Zeki KAPCI, "İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919-1922)" **International Journal of History Studies**, C. 5, S. 5, 2013, s. 207-224.
- SALT, Jeremy, "Imperialism, Evangelism, and the Ottoman Armenians 1878-1896" Routledge, 1993.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin, **Ahmed Hamdi (Zezâ) Paşa Yemen hatıratı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2007.
- SEZER, Ayten, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S, 16, 1999, s. 169-183.
- SHARKEY, Heather J, **American Evangelicals in Egypt: Missionary Encounters in an Age of Empire**, Princeton University Press, 2008.
- SIRMA, İ. Süreyya, **Sömürü Ajamı İngiliz Misyonerleri**, Ankara, Beyan Yayınları, 2011.

- STOCK, Eugene, The History of the Church Missionary Society: its environment, its men and its work. Vol. 2. **Church Missionary Society**, 1899.
- ŞİŞMAN, Adnan, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C, 14, Ankara, 2002, s. 173-180.
- TALAL, Asad, ed. **Anthropology & the Colonial Encounter**. Vol. 6. London: Ithaca press, 1973.
- TAŞCAN, Arzu, "XIX. Yüzyılda Amerika, İngiltere ve Rusya'nın Avrupa Türkiye'sinde "Dini Görünümlü Siyasî Nüfuz Mücadelesi", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C, 2, S, 5, 2015, s. 32-59.
- TOKER, Hülya, ASLAN Nurcan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 43-49.
- TOPCU, Uğur, **20. Yüzyılın Başında Protestan Misyonerler ve İslam Dünyası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2021.
- TUNCER, Harun, **Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Faaliyetleri (1839-61)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 2019.
- TURAN, Ömer, Erol Ozan YILMAZ, "On dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs' ta Amerikan ve İngiliz Misyonerler" 2018. <https://hdl.handle.net/11511/58813>, s. 1-12.
- TÜRK DİL KURUMU [TDK], "Misyoner", <https://sozluk.gov.tr/?ara=misyoner> .
- UYANIK, Ercan- ŞANA, Tansu, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Katolik Cizvitler ile Protestan Misyonerler Arasında Osmanlı'da Suriye ve Lübnan Vilayetlerinde Yaşanan Eğitim Rekabeti" **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 54, 2022, s. 1382-1405.
- YALÇIN, Hünkâr Karaca, "Türk Romanında Yemen İsyancıları", **Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C, 8, 2022, s. 716-734.
- YILDIZ, Hatip, "II. Abdülhamit Döneminde Diyarbakir Vilayetinde Açılan Yetimhaneler ve Vali Mehmed Halid Bey'in Vilayette Misyonerliği Önleme Çabaları" **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 14, 2010, s. 103-118.
- YÜKSEK ÖĞRETİM KURUMU, "Misyoner", <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Turkey: A Modern History**, I. B, Tauris, 2004.

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 12, Ocak 2025, s. 78-96.

Emrah ÇELİK*

**KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN *MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-
AHYÂR* İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ****

78

ÖZET

Türkiye Selçukluları tarihi hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî (öl. 733/1332-33) tarafından kaleme alınan *Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyereu'l-ahyâr* isimli eserin vermiş olduğu siyasî ve kronolojik malûmatın yanında teşkilât ve müesseseler tarihi açısından da tetkik edilmesi büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol tahakkümü altına girmiş olduğu bir dönemde yazılan eser, hem bu dönemde var olan kaynakların az olması hem de Anadolu'da hüküm süren Moğol tâbiyeti hakkında doğrudan bilgi veren en önemli kaynaklardan biri olmasından dolayı çok mühimdir. Bu doğrultuda divân teşkilâtı içerisinde önemli bir mevkide bir maliye bürokrati olarak vazife yapan müellifin mezkûr eseriyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışı sürecindeki dönem hakkında bilgiler elde ederken, Aksarâyî'nin eser içerisindeki bakış açısı, zihniyeti ve olayları yorumlama şekliyle hakkında kısıtlı bilgiler edinebildiğimiz Orta Çağ devlet ve saray

* Bilim Uzmanı, Millî Eğitim Bakanlığı, Şehit Murat Kocatürk Anadolu İmam Hatip Lisesi, Tarih Öğretmeni, İstanbul/Türkiye, emrahcl2121@gmail.com, ORCID: 0009-0008-1947-6144.

* Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

* Araştırma makalesi.

* Makale geliş: 11.11.2024- Makale kabul: 14.01.2025.

** Bu çalışma, "Aksarâyî'nin *Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyereu'l-ahyâr* Adlı Eserinde Kullanılan Siyasî-İdarî-İktisadî-Askerî İstihlak ve Unvanların Tespit, Tahlil ve Değerlendirmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Makale atf bilgisi: Çelik, E. (2025). Kerîmuddin Aksarâyî'nin *Musâmeretu'l-Ahbâr ve Musâyereu'l-Ahyâr* İsimli Eseri Özelinde Kavram Dünyasının İncelenmesi, *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi (Etajournal)*. 7 (12), 78-96.

KERÎMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN *MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR* İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

teşkilâtları üzerine aydınlatıcı malûmatlar bulabilmekteyiz. Bu bilgiler Orta Çağ Türk ve İslâm devletlerinin hem siyasî tarihlerinin daha sarîh bir şekilde ortaya konması hem de bu devletlerin içinde buldukları zihniyet ve medeniyet dünyalarını açıklamaya yardımcı olacaktır. Çalışma bu düşünceyle ortaya çıkmış olup bir Orta Çağ kaynağının hükümdar, devlet adamları, devlet, saray, maliye ve ordu teşkilâtları merkezinde zikredilen istilâh ve ünvanların belirlenmesiyle beraber değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kerîmuddin Aksarâyî, *Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr*, Türkiye Selçukluları, İlhanlılar, Anadolu.

ANALYSING THE CONCEPT WORLD OF KARÎM AL-DÎN AKSARÂYÎ'S WORK TITLED *MUSÂMARAT AL-AHBÂR WA MUSÂYARAT AL-AHYÂR*

In addition to the political and chronological information given by Karîm al-dîn Mahmûd b. Muhammad-i Aksarâyî (d. 733/1332-33), the work *Musâmarat al-ahbâr wa musâyarat al-ahyâr*, which is one of the most important sources providing information about the history of the Turkey Seljuks, is of great importance to be examined in terms of the history of organisations and institutions. The work, which was written in a period when the State of Turkey Seljuk was under Mongol domination, is very important both because of the scarcity of sources available in this period and because it is one of the most important sources that provide direct information about the Mongol subordination ruling in Anatolia. In this respect, the aforementioned work of the author, who served as a finance bureaucrat in an important position within the dîvân organisation, provides information about the period during the collapse of the State of Turkey Seljuk, while Aksarâyî's point of view, mentality and interpretation of events in the work provide us with enlightening information on medieval state and palace organisations, about which we have limited information. This information will help to reveal the political histories of medieval Turkish and Islamic states more clearly and to explain the mentality and civilisation worlds in which these states existed. This study has emerged with this idea in mind and an evaluation of a Medieval source will be made together with the determination of the terms and titles mentioned in the centre of the ruler, statesmen, state, palace, finance and army organisations.

Keywords: Karîm al-dîn Aksarâyî, *Musâmarat al-ahbâr wa musâyarat al-ahyâr*, Turkey Seljuks, Ilkhanids, Anatolia.

GİRİŞ

Türkiye Selçuklu döneminden bugüne oldukça az tarih kaynağı ulaşmıştır. XIII-XIV. yüzyıllar arasında Anadolu tarih yazıcılığına batığımızda da az sayıda eserin telif edildiğini görmekteyiz. Zira bu dönemde yalnızca 14 tarih kitabı kaleme alındığını, bunlardan sadece dokuz yazma nüshaları günümüze ulaşmıştır.¹ Bu durum mevcut döneme dair araştırmaları zorlaştırmakta ve birçok konunun karanlıkta kalmasına neden olmaktadır. Gayrimüslim tarihçiler ve edebî eserler bir kenara bırakılırsa İbn Bîbî'nin *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye* isimli eseri ve muhtasarı, Kerîmuddin Aksarâyî'nin *Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr*, anonim *Selçuknâme* ve Niğdeli Kadı Ahmed'in *el-Veledu's-şefîk ve'l-hâfidu'l-halîk* adlı kitaplar doğrudan Türkiye Selçuklu Devleti tarihine dair malumat içeren en önemli kaynaklardır. Bilhassa İbn Bîbî ve Kerîmuddin Aksarâyî'ye ait eserler, Türkiye Selçuklu Devletine dair ayrıntılı bilgi vermek suretiyle Sultan II. Kılıç Arslan² (1155-1192) döneminin

¹ Osman G. Özgüdenli, "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan: 75. Doğum Yılı, 50. Akademik Yılı, ed. Emine Uyumaz vd., Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 278-279.

² Hakkında bkz. Yusuf Budak, II. Kılıç Arslan ve Dönemi (1155-1192), Kitabevi, İstanbul 2024; Osman Turan, "Kılıç Arslan II.", İslam Ansiklopedisi, C. 6, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1967, s. 688-703;

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

son dönemlerinde devletin yıkılışına kadarki süreci aydınlatması açısından önemlidir. Dolayısıyla bu çalışma ile Kerîmuddin Aksarâyî'nin hayatı ve *Musâmeretu'l-ahbâr*'ının muhtevası ve Selçuklu tarihi açısından değerini tam manası ile değerlendirilip incelenmesi amaçlanmaktadır.³

Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî'nin hayatına dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Niğdeli Kadı Ahmed'in küçük bir kaydı⁴ dışında dönemin tarihî kaynakları ve edebî eserlerinde müellifin hayatına dair bilgi yer almamaktadır. 675/1276-77 yılında dîvânda görev yapmış olmasına rağmen dönemin kaynak eserlerinde onun ile ilgili pek fazla bilginin bulunmaması dikkat çekicidir. Devlet kademesinde görev yapan bir ismin tarihî kaynaklarda zikredilmemiş olmasının muhakkak ki bir sebebi olmalıdır. Fakat mevcut bilgilerimiz bunu aydınlatmaya yetmemekle birlikte Müellif ile ilgili kısıtlı tüm malumat ise eseri *Musâmeretu'l-ahbâr*'dan sağlanmaktadır.

Öncelikle “Aksarâyî” nisbesinden dolayı müellifin Aksaraylı olduğu anlaşılmaktadır. Babasının adı Muhammed'dir. Ancak bunun dışında ailesine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Doğum tarihi de net olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Selçuklu sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246)'in⁵ vefatından sonra vuku bulan hadiseleri Türkiye Selçuklu dîvânında görev yaptığı sırada bizzat gözlemleyerek kaleme alması⁶ dikkate alındığında bu tarihte yani 643/1246'da 20-25 yaşlarında olduğu kabul edilirse 1221-1226 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir.⁷

İyi bir eğitim aldığı, özellikle İslâmî ilimler ile Arap ve Fars edebiyatına vâkıf olduğu anlaşılmaktadır.⁸ Eserinde verdiği ayet ve hadisler, Arapça şiir ve sözler, onun bu dile hâkimiyetini göstermektedir. Ayrıca eserinde yer yer verdiği mesnevî ve kasidelerden de orta dereceli bir şair olduğu anlaşılmaktadır.⁹

Abdülkerim Özaydın, “Kılıcarslan II”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 399-403.

³ Müellifin hayatı ve eseri şimdiye kadar şu çalışmalarda incelenmiştir: Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, tsh. ve neşr. Osman Turan, **Müsâmeretü'l-ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi**, TTK, Ankara 1944 [Aksarâyî/Turan], neşredenin girişi, s. 28-57; Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, Türkçe terc. Mürsel Öztürk, **Müsâmeretü'l-ahbâr**, TTK, Ankara 2000 [Aksarâyî/Öztürk], giriş, s. XIII-XX; Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR Yayınları, İstanbul 1998, s. 281-282; Fazlı Konuş, **Selçuklular Bibliyografyası**, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s. 86-87; Mehmed Fuad Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, **Belleten**, C. VII, S. 27, 1943, s. 389-391; Aydın Taneri, “Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. IV, S. 6-7, 1966, s. 127-171; Özgüdenli, “XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı”, s. 267-270; İsmail Aka, “Aksarâyî, Kerîmüddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 293; Ahmet Küçük, “İbn Bibî ve Aksarâyî Tarihleri Üzerinden Türkiye Selçukluları Döneminde Tarih Algısı ve Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Düşünceler”, **I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu (23-25 Ekim 2014 Zonguldak/Türkiye) Bildiriler Kitabı**, ed. Nurettin Hatunoğlu-Canan Kuş Büyüktaş, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2015, s. 345-351.

⁴ Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, neşredenin girişi, s. 33.

⁵ Hakkında bkz. Osman Turan, “Keyhusrev II”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1967, s. 620-629; Ali Sevim, “Keyhusrev II”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 348-350.

⁶ Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 26 vd.

⁷ Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, giriş, s. XIII.

⁸ Aka, **a.g.m.**, s. 293.

⁹ Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, giriş, s. XIII.

KERÎMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

Aksarâyî, en az 47 sene 1276-1323 yılları arasında devlet hizmetinde görev yapmıştır. Anadolu'da Selçuklu ve İlhanlı devletlerinin hizmetlerinde görev alması ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılış döneminde meydana gelen birçok olaya da bizzat şahitlik etmiştir. Malî işlerle ilgili divânlarda görev yaptığı da anlaşılmaktadır. Bununla beraber onun, bu sırada üst düzey bir görevli olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰

Kerîmuddîn Aksarâyî, İlhanlı hükümdarlarından Abaka (1265-1282) ve Argun (1284-1291) dönemlerinde Anadolu'daki İlhanlı hazinesine ait "incü ve iktâların idaresi", nâiblik, Dânişmendli ilinin yönetimi gibi vazifelerde bulunan Mucîreddin Emîrşâh'ın ölümüne kadar (701/1301-1302) uzun süre onun maiyetinde bulunmuştur. Bu görevin ardından Müellif İlhanlı hükümdarı Gâzân Han (1295-1304) tarafından Anadolu'daki vakıfların nazırlığına getirilmiş ve bir müddet Aksaray Kalesinin muhafızlığı yapmıştır. Müellif, 733/1332-33 yılında vefat etmiştir.¹¹

Kerîmuddîn Aksarâyî kaleme almış olduğu tarih kitabı ile meşhur olsa da aslında tarihçi olmaktan ziyade, divânda görev yaptığı sırada gördüklerini aktaran, her türlü sırrı açıklayan ve başından geçen hadiseleri nakleden bir hatırat müellifi hüviyetindedir.¹²

1. Musâmeretu'l-Ahbâr ve Musâyeretu'l-Ahyâr İsimli Eseri

Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr veya *Tezkire-i Aksarâyî* isimli eser, İbn Bîbî'nin *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fî umûri'l-'Alâ'iyye* adlı eserle beraber Türkiye Selçuklu Devleti tarihi açısından en önemli kaynak niteliğindedir. Nitekim çağdaşı İbn Bîbî'nin eserinin sona erdiği 679/1280 yılından 723/1323 yılına kadarki Anadolu'da meydana gelen olayları ihtiva etmesi bakımından mezkûr döneme dair ana kaynak durumundadır. Ayrıca *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye*'de yer alan bilgilerin kontrolü için de oldukça önem arz etmektedir.¹³

Müellif Farsça kaleme aldığı *Musâmeretu'l-ahbâr*'ı 723/1323 yılında tamamlamış, İlhanlıların Anadolu valisi olan Timurtaş Noyan'a ithaf etmiştir.¹⁴ Timurtaş Noyan, İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahadır Han (1317-1335) tarafından Anadolu'ya tayin edilmiş olup aynı zaman da Emîr Çoban Noyan'ın oğludur.¹⁵

Musâmeretu'l-ahbâr içerik bakımından bir umumî tarih kitabı gibi gözükmemektedir. Fakat müellifin kendi gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı son bölüm hariç, ilk üç bölüm orijinalikten uzak ve kaynak değeri bakımından zayıftır. Eser dört bölümden (*asl*) meydana gelmektedir. Bu bölümlerin içeriği ise şu şekildedir: Birinci bölümde Selevkos (*Râmî*), Hicrî (*Arabî*), Yazdicerd (*Farsî*) ve Celâlî (*Melikî*) takvimleri niteliği ve faydalarını konu almaktadır. Eserin en az hacimli olan bu bölümü iki buçuk sayfaya tekabül etmektedir.¹⁶ İkinci bölümde ise Hz. Peygamber döneminden başlayıp Hulefâ-yi Râşidîn, Emevî ve Abbâsîlerden Bağdâd'ın 1258 yılında Moğollar tarafından ele geçirilmesine kadar bahsedilmektedir. Muhtasar İslâm

¹⁰ Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, giriş, s. XIII; Özgüdenli, "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", s. 268.

¹¹ Şeşen, **a.g.e.**, s. 281; Osman G. Özgüdenli, **Moğol İnanında Gelenek ve Değişim: Gâzân Han ve Reformları (1295-1305)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 29; Özgüdenli, "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", s. 268.

¹² Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 26; Özgüdenli, "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", s. 268.

¹³ Özgüdenli, "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", s. 269.

¹⁴ Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 1-4.

¹⁵ Abdülkadir Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 219.

¹⁶ Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, neşreden giriş, s. 32; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, giriş, s. XVI-XVII, 5.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

tarihi şeklinde ele alınan mezkûr konular eserde 62 sayfalık yer tutmaktadır.¹⁷ Üçüncü bölümde Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Irak Selçuklu Devleti'nin yıkılışına (1194) kadarki dönem ile Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in dönemine kadar gelen Türkiye Selçuklu Devleti'nin tarihini içermektedir. Bu bölümde de konular özet olarak aktarılmış ve eserin 24 sayfalık bir kısmına tekabül etmektedir.¹⁸ Burada dikkat çeken bir husus ise müellifin özet mahiyetinde de olsa Selçukluların erken dönemlerine dair bilgi vermesidir.¹⁹ Zira çağdaşı İbn Bîbî, özellikle Türkiye Selçukluların erken tarihine dair bilgi bulamadığını ve mevcut bilgilerin de farklı rivayetlerden oluştuğunu belirterek eserinde yer vermediğini aktarmaktadır. Bu bağlamda İbn Bîbî eserine Hükümdar II. Kılıç Arslan'ın oğlu I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196, 1205-1211)'i²⁰ veliaht olarak tayin etmesi ve kısa bir süre sonra da ölümüyle (588/1192) başlamıştır.²¹ Dördüncü bölümde ise Türkiye Selçuklu Devletinde Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in vefatının (643/1246) ardından meydana gelen hadiseler detaylı incelenmektedir. XIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarından XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar yaklaşık 75 yıllık bir zaman dilimi bu bölümde aktarılmaktadır. Müellif, bu bölümü dîvânlarda görev yapmasından dolayı gözlemlerine dayanarak kaleme almıştır. Son bölüm, ilk üç bölüme göre daha geniş olup kitabın beşte dördünü oluşturmaktadır. Ayrıca söz konusu bölüm, eserin kaynak değeri açısından da en önemli kısımdır. Müellif, eserin girişinde bölümleri aktarırken son bölüm için şu sözleri sarf etmiştir: "Hakanların, sultanların, memleket emîrlerinin, vezîrlerin, makam sahiplerinin hayatları; zamanın olayları, Türklerin Rûm'da ortaya çıkmaları ve yazarın dîvânlarda bulunduğu sırada şahit olduğu olayların anlatılması hakkındadır".²² Eserin beşte dördününe tekabül eden son bölümün hacmi dikkate alındığında *Musâmeretu'l-ahbâr*'ı bir Selçuknâme olarak kabul etmek mümkündür.²³

Aksarâyî eserinde ağırlıklı olarak Selçuklu devlet merkezi ve çevresinde meydana gelen olayları vermektedir. Kendisinin de kâtib olarak bürokraside yer alması, özellikle XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında Selçuklu ve İlhanlı üst bürokrasisinde yer alan tayin, atama, azil ve değişiklikleri titiz bir şekilde takip etmesini sağlamıştır. Ayrıca bu konuyla ilgili detaylı bilgiler de vermiştir. Selçuklu saray ve çevresini dikkate alarak eseri kaleme alan İbn Bîbî'ye nazaran Aksarâyî ise dikkatini Tebrîz'e yöneltmiş, Anadolu'nun İlhanlı hâkimiyetinde bir eyalete dönüşmesi müellifin ilgisini İlhanlılara doğru çevirmesine neden olmuştur.²⁴

Eserin günümüze ulaşan iki yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Cemâziülevvel 734/Ocak 1334 tarihinde Aksaray'da Muhammed b. Ali adlı müstensih tarafından istinsah edilen nüsha Ayasofya, nr. 3143'de; 18 Şevvâl 745/22 Şubat 1345 tarihinde Aksaray'da yine Muhammed b. Ali el-Kâtib tarafından istinsah edilen nüsha Yeni Cami, nr.

¹⁷ Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, neşreden giriş, s. 32; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, giriş, s. XVII, 5.

¹⁸ Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, neşreden giriş, s. 32; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, giriş, s. XVII, 5.

¹⁹ Bkz. Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 6-22.

²⁰ Hakkında bkz. Tuncer Baykara, **I. Gıyâseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit**, TTK, Ankara 1997; Selim Kaya, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)**, TTK, Ankara 2006; Ali Sevim, "Keyhüsrev I", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 347-349.

²¹ İbn Bîbî, **el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye: Selçuknâme**, C. II (Türkçe terc. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2014, s. 38.

²² Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, neşreden giriş, s. 32; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, giriş, s. XVII, 5.

²³ Erdoğan Merçil, "Selçuknâme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 398.

²⁴ Özgüdenli, "XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Tarih Yazıcılığı", s. 269-270.

827'de bulunmaktadır.²⁵ Ayasofya nüshası esas alınıp Yeni Cami nüshası da karşılaştırılmak suretiyle eser, Osman Turan tarafından neşredilmiştir.²⁶

Eserin tamamı M. Nuri Gencosman tarafından Türkçeye çevrilmiş *Selçukî Devletleri Tarihi* adıyla yayımlanmıştır.²⁷ Osman Turan da eserin mevcut her iki nüshasından yararlanarak tenkitli neşrini hazırlamış ve *Müsâmeretü'l-ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi* adıyla yayımlamıştır (Ankara 1944). Son olarak Mürsel Öztürk, Osman Turan tarafından hazırlanan neşri esas alarak eseri Türkçeye tercüme etmiştir: *Müsâmeretü'l-ahbâr*, TTK, Ankara 2000. Son tercümenin ikinci baskısı TTK tarafından 2023 yılında aynı isimle yayımlanmıştır. Ayrıca Aydın Taneri tarafından *Musâmeretu'l-ahbâr* esas alınarak Türkiye Selçuklu Devleti teşkilâtı ayrıntılı olarak incelenmiştir.²⁸

2. Musâmeretu'l-Ahbâr ve Musâyeretu'l-Ahyâr İsimli Eserde Geçen Siyasî, İdarî, İktisadî ve Askerî İstılâh ile Ünvanların Değerlendirilmesi

Eser içerik olarak özellikle siyasî ve idarî, iktisadî ve askerî istılâhlar ile bu görevlerde bulunan devlet adamlarının kullandığı ünvanlar incelendiğinde hem eserin müellifi olan Aksarâyî'nin hem de bu döneme dair kavram dünyasına ait önemli bulgular elde edilmektedir.

Müellifin eserinde geçen muhtelif siyasî ve idarî istılâhlar incelendiğinde *ashâb-ı dîvân*,²⁹ *dîvân-ı resâil*,³⁰ *erbâb-ı istifâ*,³¹ *işrâf-ı memalik*,³² *mansıb-ı istifâ*,³³

²⁵ Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3143; Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 827; Aksarâyî/Turan, neşredenin girişi, s. 31. Nüshaların detaylı tanıtımı için bkz. aynı eser, neşredenin girişi, s. 51-53; Felix Tauer-İrec Afşâr, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları", İlavelerle Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli-Abdulkadir Erdoğan, **Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, İstanbul 2006, s. 441.

²⁶ Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, tsh. ve neşr. Osman Turan, **Musâmeretu'l-ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi**, Ankara 1944.

²⁷ Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, Türkçe terc. M. Nuri Gencosman, **Selçukî Devletleri Tarihi**, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943.

²⁸ "Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilâtı Bakımından Değeri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. IV, S. 6-7, 1966, s. 127-171.

²⁹ Arapça "arkadaşlar, efendiler, sahipler" anlamlarına gelen *ashâb* ile Farsça "dîvân, vezîrlük binası, mahkeme" gibi anlamları bulunan *dîvân* kelimelerinden meydana gelen bu terkip için bkz. Francis Joseph Steingass, **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, London 1963, s. 555; Mehmet Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul 2016, s. 678; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 182, 229; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 145, 184.

³⁰ Farsça *dîvân* ile Arapça risâle, mektup gibi anlamlara gelen *resâil*'in birleşimiyle meydana gelen bir terkip olan *dîvân-ı resâil* için bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 678-708; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 91; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 70. Bu müessese hakkında bilgi için ayrıca bkz. Mehmet Aykaç, **Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar**, Ankara 1997, s. 41-45; Erdoğan Merçil, **Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyâlet Dîvânları)**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 24-26.

³¹ Arapça "sahip, başkan, lider, reis" gibi anlamlara gelen *erbâb* ile yine Arapça "alma, alınma, ödetilme, tamamını isteme" gibi anlamlara gelen *istifâ*'nın birleşiminden meydana gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 138; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 248; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 200.

³² Arapça "bilgi sahibi olma, yükselme, yücelme, yüksekten bakma" gibi anlamlara gelen *işrâf* için bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 64; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89, 93, 140, 279, 286, 290; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 67, 71, 110, 226, 232, 235. Ayrıca bkz. Merçil, **Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı**, s. 154.

³³ Arapça "alma, alınma, ödetilme, tamamını isteme" gibi anlamlara gelen *istifâ* ile "tayin edilecek yer", "makam" manasına gelen *mansıb* kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 138; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 73, 149; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 55, 118.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

mevkib-i saltanat,³⁴ *münhî*,³⁵ *münşî*,³⁶ *niyâbet-i saltanat*³⁷ gibi kavramların zikredildiği görülmektedir. Hükümdarlık ve saltanat alâmetlerinden '*alem*,³⁸ *bârgâh*,³⁹ *bayrak*,⁴⁰ *berât*,⁴¹ *bezm*,⁴² *derafş*,⁴³ *fermân*,⁴⁴ *taht*,⁴⁵ *serîr*,⁴⁶ *tâc*,⁴⁷ *sikke*,⁴⁸ *çetr*,⁴⁹ *hil'at*,⁵⁰ *hutbe*,⁵¹

Ayrıca bkz. Abbas Sabbağ - Nahide Bozkurt, "Mütevfi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 147.

³⁴ Arapça "alay, muhafız alayı, atlı veya yaya büyük bir müfreze grubu, maiyet, geçit töreni anlamına gelen *mevkib* ile yine Arapça "krallık, bolluk ve gösteriş içerisinde geçen hayat" anlamına gelen *saltanat* kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 693, 1347; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 101, 102, 178; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 77, 79, 143.

³⁵ Arapça "haberci" anlamına gelen *münhî* için bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 1336; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 87; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 65.

³⁶ Arapça "edebî kurallara göre yazı yazan, yazar, kâtib, yazıcı anlamlarına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1424; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 34, 181, 154; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 26, 123, 144; İsmail Durmuş, "İnşâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 334.

³⁷ Arapça bir terkiş olan *niyâbet-i saltanat* "bir devlette bir memleketi hükümdar adına yöneten kişi, padişah olmak için gereken yaşa gelmemiş şehzâde adına ülkeyi yöneten kişi" anlamlarına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1482; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 63, 65, 74, 89 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 47, 108, 171, 48 vd. Ayrıca bkz. Sadi S. Kucur, "Nâib-i Saltanat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 313.

³⁸ Arapça "ilm" kökünden gelmekte olup sözlük anlamı olarak "belli eden, bildiren; iz, alâmet, işaret, nişan; sancak, bayrak, sınır taşı" gibi manaları bulunmaktadır. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 75; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 38, 100, 106, 164, 173 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 29, 77, 81, 131, 141 vd. Ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri**, TTK, Ankara 2007, s. 123; Sargon Erdem, "Alem", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 352-354.

³⁹ Farsça bir kelime olan *bârgâh* "huzurunda, yanında" gibi anlamına gelen *bâr* kelimesi ile "yer, mekân" anlamına gelen *gâh* kelimesinin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 268, 1150; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 17, 69, 79, 193, 195; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 12, 52, 59, 154, 157; Merçil, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri**, s. 205-217.

⁴⁰ Türkçe "Ucuna ipek parçası takılmış mızrak" anlamına gelmektedir. Bkz. Kaşgarlı Mahmûd, **Divanü Lûgat-it-Türk**, II, Türkçe terc. Besim Atalay, Ankara 1986, s. 205; Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI. Yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)**, İstanbul 1981, s. 94; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 178, 279; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 143, 227.

⁴¹ Arapça "dokunulmazlık veya muafiyet veren bir yazı, mektup, havale, kredi mektubu, ilham" gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 269; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 224, 243, 313; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 180, 196, 253; Mübahat S. Kütükoğlu, "Berat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 472.

⁴² Farsça "ziyafet, meclis, içki meclisi, eğlence, toplantı" gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 184; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 12, 229; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 17, 184.

⁴³ Farsça "bayrak, sancak" anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe sözlük**, s. 642; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 192; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 154.

⁴⁴ Farsça "buyruk, emir, yetki, komut, kraliyet patenti" gibi anlamları bulunmaktadır. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1032; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 37, 43, 63, 71, 81 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 28, 33, 47, 53, 61.

⁴⁵ Hükümdarların payitahtta bulunan heybetli ve değerli mücevherlerden yapılmış sembol anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 437; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 12, 15, 24, 25, 26 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 7, 11, 19, 20, 22, Merçil, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri**, s. 73-83.

⁴⁶ Arapça taht anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 842; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 15, 62, 65, 66, 78 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 11, 46, 49, 49, 58 vd.

⁴⁷ Farsça "hükümdarların taktıkları başlık" anlamına gelmektedir. Steingass, **a.g.e.**, s. 273; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 167, 186, 187, 277; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 135, 149, 150, 225. Merçil, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri**, s. 83.

⁴⁸ Arapça madeni para anlamına gelmektedir. Bkz. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 20, 37, 124, 257, 265; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 14, 28, 97, 207, 214; Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, II, Ankara 2017, s. 27.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

teşrif,⁵² tevki,⁵³ nevbet,⁵⁴ enguşter,⁵⁵ hâtem,⁵⁶ moncuk,⁵⁷ nigin,⁵⁸ râyet,⁵⁹ serâperde,⁶⁰ dihliz,⁶¹ sûradık⁶² da zikredilen diğer kavramlar arasında yer almaktadır.

Dîvân'da maliye bürokrati olarak görev yapan ve eser içerisinde hem hayatına dair hem de aldığı görevler hakkında bilgiler edindiğimiz müellifin *Musâmeretu'l-ahbâr*'da bu doğrultuda bir kavram dünyası ortaya koyduğu ve eserin bakış açısının da bu minvalde oluştuğu görülmektedir. Buradan hareketle Aksarâyî'nin maliye teşkilâtı içerisindeki görevinden dolayı aktarmış olduğu olayların iktisadî boyutları ve iktisadî ıstılâhların yoğunluğu üzerine daha fazla bilgi edinebildiğimiz kastedilmektedir. İktisadî ıstılâhların tetkik edilmesiyle bunların çoğunlukla vergi isimlerinden meydana geldiği görülmektedir. Tespit edilen mâlî ıstılâhlar olarak *avâriz*,⁶³ *bâc*,⁶⁴ *bâliş*,⁶⁵

⁴⁹ Sanskritçe “çadır” anlamına gelen *çetr* hükümdarın seferi sırasında başı üzerinde tutulmuştur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 551; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 31, 202, 272; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 24, 162, 220. Ayrıca bkz. Seyfüllah Tüzmek, **İbn Bîbî'nin el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye Adlı Eserinde Kullanılan Siyâsî-İdarî-Askerî İstılâh ve Ünvanların Tespit, Tahlil ve Değerlendirmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 21.

⁵⁰ Arapça “kaftan ve kuşaktan oluşan halife ya da padişah tarafından şereflendirme amacıyla verilen elbise” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 609; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 13, 63, 135; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 8, 47, 106.

⁵¹ “Bir topluluğa karşı etkili konuşmaya verilen ad” anlamına gelir. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 17, 20, 37 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 12, 14, 28, Merçil, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri**, s. 44.

⁵² Arapça “şereflendirme, *hil'at* verme kabul töreni, merasim” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 303; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 11, 14, 21 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 7, 9, 15 vd.

⁵³ Arapça “kraliyet mührü ile imzalama, fermân, tuğra, hükümdarın adını ve ünvanlarını içeren devlet işlerinde kullanılan belgelerin tasdiki” için kullanılmıştır. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 336; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 88, 95, 114, 138; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 66, 73, 88, 108.

⁵⁴ Arapça “kez, kere, zaman, devir, fırsat, topluluk, felâket” gibi anlamlarına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1523; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 24, 26, 37; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 19, 20, 28; Tüzmek, **a.g.e.**, s. 71.

⁵⁵ Farsça “yüzük” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 220; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 81; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 61.

⁵⁶ Arapça “yüzük, mühür” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 589; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 123, 189, 263, 321; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 96, 152, 212, 259.

⁵⁷ Türkçe “boncuk” anlamına gelir. Bkz. Aptullah Battal, **İbni-Mühennâ Lûgati**, TDK, İstanbul 1934, s. 51; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 102, 273; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 79, 220.

⁵⁸ Farsça “yüzük, şah mührü” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1517; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 44, 187; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 34, 150.

⁵⁹ Arapça “sancak, bayrak” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 578; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 103, 148, 176; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 79, 117, 140.

⁶⁰ Farsça “otağ, saray perdesi” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 799; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 73, 251, 286, 296; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 55, 202, 232, 239.

⁶¹ Farsça “koridor, hol” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 674; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 69, 286; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 52, 232.

⁶² Arapça “otağ, padişah çadırı” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 799; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 178, 195, 232; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 143, 156, 187.

⁶³ Arapça “ek vergi ya da olağanüstü vergiler” anlamına gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 872; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 220; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 177, Merçil, **Selçuklularda Vergiler**, s. 114-116.

⁶⁴ Farsça bir kelime olan *bâc* “hisse ve pay” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Arapça-Türkçe Sözlük**, s. 370; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 152; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 120.

⁶⁵ Farsça “altın ve gümüş için ölçü birimi” anlamına gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 150; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 62; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 46.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR
İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

cizye,⁶⁶ *çâv*,⁶⁷ *dalây*,⁶⁸ *dâng*,⁶⁹ *defîne*,⁷⁰ *defter*,⁷¹ *dînâr*,⁷² *direm*,⁷³ *ecnâs*,⁷⁴ *emvâl*,⁷⁵ *harâc*,⁷⁶ *hatâ-bahâ*,⁷⁷ *hums*,⁷⁸ *hûn-bahâ*,⁷⁹ *incü*,⁸⁰ *mâl-i bâliş*,⁸¹ *mâl-i bozorg*,⁸² *mâl-i hâs*,⁸³ *mâl-i Rum*,⁸⁴ *mâl-i yâm*,⁸⁵ *mukarrerat*,⁸⁶ *na'l-bahâ*,⁸⁷ *nukûd*,⁸⁸ *öşr*,⁸⁹ *rusûm*,⁹⁰

⁶⁶ Arapça “kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek” anlamına gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 150; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 20, 153; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 15, 121.

⁶⁷ Çince bir tabir olan *çâv* Çağatay Türkçesinde “kâğıt para” anlamına gelmektedir. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 550; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 234, 239; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 188, 192.

⁶⁸ Türkçe-Moğolca “okyanus, deniz, engin çöl” gibi anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 508; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 180, 228; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 144, 183.

⁶⁹ Farsça “herhangi bir şeyin altında biri, ağırlık birimi, pay” gibi anlamlara gelen *dâng* Aksarâyî tarafından bir kez zikredilmiştir. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 226; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 182.

⁷⁰ Arapça “gözü, hazine” anlamına gelmektedir. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 656; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 125, 218, 297, 308; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 97, 175, 240, 249.

⁷¹ Yunanca “yazihane, büro, kitap, tomar” gibi anlamlara gelmektedir. Kanar, **Büyük Arapça-Türkçe Sözlük**, s. 877; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 21, 37, 167, 216, 231, 275; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 16, 28, 134, 173, 185, 223.

⁷² Arapça “madeni altın para anlamına gelmektedir. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 677; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 17, 20 27-28 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 12, 15, 21, 28 vd.

⁷³ Yunanca *drahmi* olan *dirhem*, önce Farsçaya ardından Arapçaya geçen bu tabir “ağırlık veya para birimi, madeni para, gümüş para” anlamlarına gelmektedir. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 643; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 5, 19, 28, 92, 114-115 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 2, 14, 21, 70, 88, 115 vd.

⁷⁴ Arapça “mal, eşya” gibi anlamına gelmektedir. Steingass, **a.g.e.**, s. 18; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 62, 145; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 46, 115.

⁷⁵ Arapça “mallar, menkul kıymetler, mülk, zenginlik” gibi anlamına gelmektedir. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 199. Bazı örnekler için bkz. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 19, 148, 151, 220, 231, 241, 243, 248; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 14, 114, 117, 120, 186, 194, 195, 200.

⁷⁶ Arapça “vergi” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 599; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 20, 22, 152, 218, 244; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 15, 17, 120, 175, 197.

⁷⁷ Arapça “kusur, gaf, kasıtsız olarak işlenen suç anlamında *hatâ* ile “kıymet, değer, fiyat, ederi” anlamına gelen Farsça *bahâ* tabirinin birleşiminden meydana gelmiştir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 300; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 82; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 62.

⁷⁸ Arapça “beşte bir, mallarının beşte birini vergi olarak almak” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 585; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 27, 152, 307; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 21, 120, 248.

⁷⁹ Farsça “kan” anlamında ki *hûn* ile “para, eder” anlamına gelen *bahâ* sözcüklerinden oluşan bu terkip, “kan parası, kan tazminatı” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 622; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 305; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 247.

⁸⁰ Çince kökenli bir tabir olan *incü*, İlhahlılarda özel mülk ve mülk üzerindeki malları anlamına gelmektedir. Bkz. Osman G. Özgüdenli, “İncü”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 281; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 134, 180, 228, 305; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 105, 144, 183, 247.

⁸¹ Arapça “mülk, para” anlamına gelen *mâl* ile Farsça “yastık, minder, altın ve gümüş için ölçü birimi” anlamına gelen *bâliş* sözcüklerinin birleşiminden oluşur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 256; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 65, 73, 82, 134; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 49, 55, 62, 105.

⁸² Arapça “mülk, para” anlamına gelen *mâl* ve Farsça “büyük, geniş, ferah, iri, ileri gelen” anlamına gelen *bozorg*’un birleşimiyle meydana gelmiştir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 278; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 68.

⁸³ Arapça “mülk, para” anlamına *mâl* ve yine Arapça “seçkin, özel, özgü” gibi anlamlara gelen *hâs* sözcüklerinin birleşiminden meydana gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 590; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 231; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 186.

⁸⁴ Anadolu topraklarından alınan vergiyi tanımlamak amacıyla zikredilir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 596; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 62, 67, 73, 236, 243; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 46, 50, 55, 189, 196.

⁸⁵ *Yâm*, Moğollarda haberleşme teşkilâtına verilen addır. *Mâl-i yâm* ise “posta vergisi” anlamına gelmektedir. Bkz. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 68.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

tagâr,⁹¹ *tekâlif*,⁹² *temlik*,⁹³ *ulûfe*,⁹⁴ *yûvît*,⁹⁵ *zevâ'idin*⁹⁶ zikredildiği görülmektedir. Türkiye Selçuklularının ve bilhassa İlhanlı kontrolüne geçtiği dönemdeki siyasî ve iktisadî vaziyetinin açıklanabilmesi için alınan vergilere ait kavram ve açıklamaların tahlil ve değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda eserde devletin almış olduğu vergilerin isim ve çeşitleri ile ilgili elde ettiğimiz malûmatın çalışma açısından ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Alınan vergiler ile ilgili kavramların ardından maliye teşkilâtına ait kavramlar, devlet görevlilerin aldıkları ücret ve maaşlar, merkez ve taşra teşkilâtlarındaki iktisadî yapı içerisindeki kavramlar iktisadî istilâhları oluşturmuştur. Toplanan vergilerin fazlalığı zikredilen vergi isimlerinin yoğunluğundan da anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu Devletinin İlhanlıların kontrolüne girdiği bir dönemde alınan vergiler, maliye teşkilâtı, devlet görevlilerine tahsis edilen ücret ve maaşlar devletin iktisadî yapısını göstermektedir. Türkiye Selçukluları toprak ve arazi hukukuna ait kavramlar ve İlhanlı tâbiyetinin ortaya çıkarmış olduğu iktisadî durumu ifade eden istilâhlar da yer almaktadır. Farklı dillerden meydana getirilmiş iktisadî istilâhların varlığı, Yakınoğu devlet teşkilâtlarının birbirlerinden etkileşimi ve müesseselerinin benzer bir yapıya sahip olması ile ilgilidir.

Askerî istilâhlar incelendiğinde en fazla silah isimlerinin yer aldığı görülmektedir. Bunun dışında yine ordu teşkilâtlanması ile ilgili kavramlar da geçmektedir. Tespit edilen başlıca askerî istilâhlar *'arrâde*,⁹⁷ *'asâkir*,⁹⁸ *bârû*,⁹⁹ *berg*,¹⁰⁰ *bölük*,¹⁰¹ *cenah*,¹⁰² *dir*,¹⁰³ *dûrbâş*,¹⁰⁴ *fevc*,¹⁰⁵

⁸⁶ Türkiye Selçukluları döneminde gelir ya da gümrük vergisine verilen isimdir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 138; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89, 100, 111, 145 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 68, 77, 85, 114 vd.; Merçil, **Selçuklularda Vergiler**, s. 87-90.

⁸⁷ Yağma ve yıkımdan kaçınmak için yabancı birliklere verilen para anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 300, 1504; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 68.

⁸⁸ Arapça "paralar, nakitler, para meblağları" anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1513; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 38, 62, 103, 112, 145 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 29, 46, 80, 86, 115 vd.

⁸⁹ Arapça *'aşâr* (*'uşûr*), "onda bir" anlamına gelmektedir. Bkz. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 152, 220, 307; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 120, 177, 248.

⁹⁰ Arapça "yasa, merasim, âdetler, kural ve vergi" gibi anlamına gelmektedir. Bkz. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 13, 37, 73, 218, 229, 233 241, 259, 260; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 8, 28, 155, 175, 184, 188, 194, 209, 210.

⁹¹ Türkçe "atın her iki yanına bir süvari tarafından asılan erzak çantası, büyük toprak leğen, erzak ödeneği veya maaş, on kilogramlık bir ağırlık birimi" gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 311; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 41, 43, 68, 145, 244, 250; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 31, 33, 51, 115, 196, 201.

⁹² Arapça "yük, görev, vazife, iş" gibi anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 471; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89, 220, 220, 290; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 68, 176, 177, 235.

⁹³ Arapça "mülk sahibi, mülk bağışlama, usta veya şef atama, kral yapma, sahiplik gibi anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 478; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 83; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 63.

⁹⁴ Arapça "yem, harçlık, aylık, maaş, emekli maaşı" gibi anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 797; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 68, 191; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 51, 153.

⁹⁵ III. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde vilâyetlerden alınan vergilerden biridir. Bkz. Merçil, **Selçuklularda Vergiler**, s. 86; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 68.

⁹⁶ Arapça "ek şeyler, fazlalıklar" anlamına gelir. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 757; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89, 210; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 68, 168.

⁹⁷ Arapça "tekerlekli silah arabası, mancınık ve el arabası için kullanılan bir araç, muhasara aleti veya hafif ve küçük mancınık" olarak tanımlanır. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 960; Erkan Göksu, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, TTK, Ankara 2018, s. 348; İbrahim Duman, **Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Âletleri**, Selenge, İstanbul 2020, s. 169-170; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 196, 299; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 157, 242.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR
İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

gilâf,¹⁰⁶ *gurz*,¹⁰⁷ *hencer*,¹⁰⁸ *haşem*,¹⁰⁹ *havâşî*,¹¹⁰ *hayl*,¹¹¹ *hayme*,¹¹² *karavul*,¹¹³ *kemân*,¹¹⁴ *kezik*,¹¹⁵ *kûs*,¹¹⁶ *mancınık*,¹¹⁷ *mefârîde*,¹¹⁸ *migfer*,¹¹⁹ *mû'ekkil*,¹²⁰ *moncûk*,¹²¹ *neffâte*,¹²² *nefir*,¹²³ *neyze*,¹²⁴

⁹⁸ Arapça asker kelimesinin çoğulu olan *asâkir* “ordu, askerler, polis gücü” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 965-966; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 5, 48, 90; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 3, 38, 69. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 757; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 5, 48, 90, 105, 121, 325; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 3, 38, 69, 81, 94, 263.

⁹⁹ Farsça “kale burcu, sur, hisar, siper, tahkimat” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 249; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 19, 327; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 14, 264.

¹⁰⁰ Farsça “silahlı, silah taşıyan” manasına gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 134; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 83, 134; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 63, 105.

¹⁰¹ Türkçe “kısım, grup, nahiye, köy” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 292; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 154, 217, 226, 247, 257; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 122, 174, 182, 199, 207.

¹⁰² Arapça “kanat, askerî kanat, siyasî kanat, taraf, ileri muhafız” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 532; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 23, 42, 125, 240, 272; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 17, 33, 97, 193, 220.

¹⁰³ Arapça “demirden ya da deriden yapılan zırh” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul 2009, s. 873; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 201, 262; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 161, 211.

¹⁰⁴ Farsça “sopa, asâ, baston sırk veya cop, savaş baltası” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 670; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 66, 148; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 49, 117.

¹⁰⁵ Arapça “bölük, takım, kara kuvvetinden oluşan ordu, hazineye eşlik eden eyâlet birlikleri” gibi anlamlara gelmektedir. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1048, Bkz. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 11,16, 75, 125, 127 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 7, 11, 56, 97, 99 vd.

¹⁰⁶ Arapça bir tabir olan *gilâf* kın, kılıf, bir kılıç veya bıçağın kılıfı anlamına gelmektedir Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1003; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 163; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 130.

¹⁰⁷ Farsça “altın, gümüş veya demirden yapılmış topuz, sopa savaş baltası” anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1159; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 77, 177, 249, 273, 275, 277, 280, 317; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 58, 141, 200, 221, 222, 224, 227, 256.

¹⁰⁸ Arapça “hançer, keskin” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 612; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 164, 202, 206, 274; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 131, 165, 162, 222.

¹⁰⁹ Arapça “maiyetteki uşak, görevli ve hizmetkâr” anlamına gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 21; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 182, 204, 215, 268, 279; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 146, 164, 173, 216, 227.

¹¹⁰ Arapça “görevli, takipçi, hizmetliler, uşaklar” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 586; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 44, 62, 63, 70, 76 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 34, 46, 47, 53 vd.

¹¹¹ Arapça “süvari grubu, ordu, asker, ordugâh” gibi anlamlara da gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 626; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 204, 214, 246, 260, 272, 268; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 163, 164, 198, 210, 216, 220.

¹¹² Arapça “çadır” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 626; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 70, 86, 106, 193, 286, 310; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 53, 65, 82, 154, 232, 251.

¹¹³ Türkçe “karakol, nöbetçi, nöbetçi asker” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Osman Nedim Tuna, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, **Türkiyat Mecmuası**, S. XVII, 1972, s. 227-228; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 125, 127; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 97, 98.

¹¹⁴ Farsça “yay, okçu yayı, çember gibi bükülmüş” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1132; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 78, 116, 123, 139, 162 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 59, 89, 95, 109 vd.

¹¹⁵ Türkçe veya Moğolca “nöbet veya nöbetçi” (nevbet, nevbetçi) gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1165; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 68; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 51.

¹¹⁶ Farsça “davul, savaş davulu” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1141; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 102, 173, 187, 273; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 79, 139, 150, 273.

¹¹⁷ Arapça “büyük sapan, vinç, ağırlıkları kaldıran makine” gibi anlamları bulunur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1421; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 122, 124, 196, 295, 299; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 95, 97, 157, 238, 242.

¹¹⁸ “Gulâmlardan müteşekkil seçkin hâssa kuvveti” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Arapça-Türkçe Sözlük**, s. 1377; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 126; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 98.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

nûk,¹²⁵ *peykân*,¹²⁶ *pîşkâr*,¹²⁷ *rumh*,¹²⁸ *sancak*,¹²⁹ *sade*,¹³⁰ *serhengî*,¹³¹ *seyf*,¹³² *sinân*,¹³³ *suvarî*,¹³⁴ *şemşîr*,¹³⁵ *telâye*,¹³⁶ *tiğ*,¹³⁷ *tîr*,¹³⁸ *tîrkeş*,¹³⁹ *yesâr*,¹⁴⁰ *yezek*,¹⁴¹ *zirih*¹⁴² bunlardan bazılarıdır. Askerî

¹¹⁹ Arapça “savaşlarda yüzü korumak için giyilen kask görevi gören başlık, çelik başlık” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1375; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 26, 201, 273; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 20, 161, 221.

¹²⁰ Arapça “atanmış vasi, komiser, müfettiş, mahkûmun koruyucusu, bekçi, gardiyan” anlamlarına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1443; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 19, 23, 108, 164.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 17, 24, 83, 131.

¹²¹ Türkçede “boncuk” olarak kullandığımız bir tabirdir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1124; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 102, 273; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 79, 220.

¹²² Arapça “yağlı paçavra, petrol türevlerinden yapılan bir tür havai fişek” anlamına gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 1416; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 299; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 242.

¹²³ Arapça “feryat, ses, boru, düşman saldırısını şehir halkına bildirme” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1509; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 194, 260, 303; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 155, 209, 245.

¹²⁴ Farsça “kargı, mızrak, süngü, zıpkın” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1533; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 202, 235, 273, 275; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 162, 189, 221, 222.

¹²⁵ Farsça “gaga, sivri uç, zirve, doruk, temren” gibi anlamları bulunur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1527; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 275; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 222

¹²⁶ Farsça “mızrak veya ok ucu, ok, cirit, mızrak, temren” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 402; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 273, 166; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 133, 221.

¹²⁷ Farsça “ön, evvel, yön” gibi anlama gelen *pîş* ile “iş hüner, çalışma kazanç, alışveriş” anlamlarına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 395, 1094; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 125, 197, 258, 279; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 98, 158, 208, 227.

¹²⁸ Arapça “mızrak, süngü, delme” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 719; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 187, 195, 275; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 150, 157, 222.

¹²⁹ Türkçe “bayrak” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Türkçe-Farsça Sözlük**, s. 834; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 173, 178, 279; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 139, 143, 227.

¹³⁰ Farsça “yüzyıl, asır, yüzüncü yıl dönümü, aevli bir ateş” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 911; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 114, 166; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 88, 133.

¹³¹ Farsça “general, komutan, savaşçı, albay ve çâvus” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 815.

¹³² Arapça “kılıç, pala, tezhip bıçağı” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 716; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 141, 162, 201; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 111, 129, 161.

¹³³ Arapça “mızrak, mızrak başı, ok veya iğnenin ucu temren, süngü” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 833; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 114, 139, 175, 177, 187, 188, 202, 273, 275; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 88, 109, 140, 142, 150, 151, 162, 221, 222.

¹³⁴ Farsça “binici, atlı asker, gemi kaptanı” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 782; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 104, 274; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 80, 221.

¹³⁵ Farsça “kılıç, bıçak, pala, sabahın veya güneşin ışığı” anlamlarına gelir Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 885; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 27, 43, 56, 58, 99 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 21, 33, 41, 43, 76 vd.

¹³⁶ Arapça “öncü, keşif kolu” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 770; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 173; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 138.

¹³⁷ Farsça “kılıç, ustura, jilet, tıraş bıçağı, diken, ok” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 491; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 163, 167, 191, 195, 202; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 130, 134, 153, 156, 162.

¹³⁸ Farsça bir istilâh olan *tîr* “ok, mermi, kurşun, fişek direk, çubuk” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 490; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 18, 114, 131, 139; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 13, 88, 102, 109, 139.

¹³⁹ Farsça “okluk” anlamında gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 490; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 139; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁴⁰ Arapça “sol, sol kanat, uğursuz, güçlülük, zenginlik” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1588; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 113, 126, 127, 194, 224; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 87, 98, 99, 155, 180.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

İstîlâhlarda en çok silah isimlerinin zikredilmesi yine Orta Çağ Türk-İslâm devletlerinin birer devamı olarak göze çarparken, zikredilen silahlar, ordu yapısı, savaş düzeni ve askerî birlikler ile ilgili örnekler de yer almaktadır. Silah isimleri, ordu teşkilatlanması gibi konularda kullanıldığı tespit edilen askerî istîlâhların savaş düzeni, askerî birliklerin ifade edilmesi gibi durumlarda da tespit edildiğini belirtebiliriz.

Eserde zikredilen ünvanlara bakıldığında ise çoğunlukla ünvanın anlamı içerisinde değil, ünvanı taşıyan kişi ya da devlet görevlisinin dâhil olduğu olayların anlatımı sırasında zikredildikleri görülmektedir. Eserde tespit edilen başlıca ünvanlar 'âriz,¹⁴³ atabeg,¹⁴⁴ bâcdâr,¹⁴⁵ beg,¹⁴⁶ beglerbegi,¹⁴⁷ bitikçi,¹⁴⁸ çâvuş,¹⁴⁹ debîr,¹⁵⁰ ecen,¹⁵¹ emîr-i âhur,¹⁵² emîr-i bozorg,¹⁵³ emîr-i dâd,¹⁵⁴ emîr-i hezâre,¹⁵⁵ emîr-i leşker,¹⁵⁶ emîr-i

¹⁴¹ Türkçe "koruyan, gece bekçisi veya nöbetçi komutanı" anlamına gelir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 1530; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 201; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁴² Farsça "askerin kuşanılan zırh anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 749; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 59, 275; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 43, 222.

¹⁴³ Arapça "ordu komutanı, arz eden, şikâyetçi, sergilemek, satışı sunmak, takas, dilekçe vermek, bir orduyu gözden geçirmek" gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 950; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 17, 312; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 12, 253.

¹⁴⁴ Türkçe "öğretmen, başbakan veya vezîr, bir emîrin fâhrî ünvanı" gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 68; Kaşgarlı Mahmûd, **a.g.e.**, I, s. 32, 86. *Beg* ünvanı için bkz. Abdulkadir Donuk, **Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler**, İstanbul 1988, s. 5-8; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 24-25, 32, 40; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 18, 20, 24.

¹⁴⁵ Farsça *bâc* vergisini toplayan kişi anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 241, 629; Merçil, **Selçuklularda Vergiler**, s. 16; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 222; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁴⁶ Türkçe "bey, koca, evli erkek, efendi" gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 288, Donuk, **a.g.e.**, s. 5-8; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 11, 15, 37, 197, 225; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 10, 15, 47, 245, 277.

¹⁴⁷ Türkçe bir ünvan olan *beglerbegi* hükümdardan sonra gelen, ordunun idaresinden de sorumlu önemli askerî yetkilere sahip devlet adamıdır. Bkz. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 69-74; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 37, 40, 42, 50; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 28, 31-32, 39, 49.

¹⁴⁸ Türkçe "kâtip ve muharrir" anlamına gelir Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 155; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 291; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 236.

¹⁴⁹ Türkçe "öncü, kervanbaşı ve perdedâr" gibi anlamları bulunur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 550; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁵⁰ Farsça "kâtip, saray kâtibi, elçilik memuru" gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 635; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 270, 303; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 218, 245.

¹⁵¹ Moğolca "hükümdar, malik" gibi anlamlara gelir. Bkz. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 138; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 108.

¹⁵² "Hükümdarın atlarından sorumlu görevli" anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 25; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 42, 70, 74, 75; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 32, 52, 56, 57.

¹⁵³ Arapça *emîr* ile Farsça "büyük, ileri gelen geniş, ferah gibi anlamlara gelen *bozorg* kelimelerinden birleşimiyle oluşan bu ünvardır. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 278; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 132; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁵⁴ Arapça *emîr* ile Farsça "kanun, adalet" anlamındaki *dâd* kelimelerinden birleşimiyle oluşur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 201, 627; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 41, 61, 88, 102; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 31, 45, 66, 78.

¹⁵⁵ Arapça *emîr* ile Farsça "bin kişilik askerî birlik" anlamına gelen *hezâre* kelimelerinin birleşmesiyle oluşur. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 97; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 79, 168, 202; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 59, 136, 162.

¹⁵⁶ Arapça *emîr* ile Farsça "ordu; asker" anlamındaki *leşker* kelimelerinin birleşmesiyle oluşur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1200; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 191; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 153.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

mutlak,¹⁵⁷ *emîru's-sayd*,¹⁵⁸ *emîr-i tümen*,¹⁵⁹ *emîru'l-mü'minîn*,¹⁶⁰ *emîru'l-umerâ*,¹⁶¹ *hâcib*,¹⁶² *hâkân*,¹⁶³ *îcî*,¹⁶⁴ *ilçî*,¹⁶⁵ *ilig*,¹⁶⁶ *kâdiyu'l-asâkir*,¹⁶⁷ *kâim-i makâm*,¹⁶⁸ *kârdâr*,¹⁶⁹ *kondistabl*,¹⁷⁰ *kûtvál*,¹⁷¹ *lâlâ*,¹⁷² *melik*,¹⁷³ *melikü's-sevâhil*,¹⁷⁴ *muhassıl*,¹⁷⁵ *mutasarrıf*,¹⁷⁶

¹⁵⁷ Arapça *emîr* ile yine Arapça olup kesin, kayıtsız şartsız gibi anlamlara gelen *mutlak* kelimelerinin birleşiminden oluşur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1355; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 209; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 168.

¹⁵⁸ Arapça *emîr* ile yine Arapça olup “av” anlamına gelen *saydın* birleşmesiyle oluşur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 923; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 126; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁵⁹ Arapça “lider, reis” anlamında *emîr* ve Türkçe-Moğolca “on bin, askerî tümen” anlamındaki *tûmânın* birleşiminden oluşur. Bkz. Kanar, **Büyük Arapça-Türkçe Sözlük**, s. 304-488; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 47, 61, 136, 163 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 37, 45, 64, 107.

¹⁶⁰ Arapça “müminlerin emîri” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Arapça-Türkçe Sözlük**, s. 304; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 48, 59, 84, 326; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 38, 44, 64, 263.

¹⁶¹ Arapça “emretmek, buyurmak” anlamındaki *emr* ve “kumandan, vali, lider, başkan, reis” gibi anlamlara gelip yine Arapça olup “emîrler, beyler, komutanlar” anlamındaki *umerâ* kelimelerinin birleşiminden meydana gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Arapça-Türkçe Sözlük**, s. 304; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 271; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 219.

¹⁶² Arapça “vekil, devlet bakanı” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 567; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 32, 41, 42, 193, 262; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 24, 31, 33, 155, 211.

¹⁶³ Türkçe “hanların bağlı olduğu devlet başkanı” anlamına gelir. Bkz. Aydın Taneri, “Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 517; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 41; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 31; Donuk, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁶⁴ Türkçe “ağabey” anlamına gelir. Bkz. Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 85; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁶⁵ Türkçe bir tabir olan *ilçî* “elçi, sefir, tam yetkili” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 236; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 85, 94, 128, 156 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 65, 72, 99, 124 vd.

¹⁶⁶ Türkçede “devlet” manasına gelen *il* ile *lig* ekinden türeyen *illig/ilig* kelimesi, sözlükte “devletli” anlamındadır. Bkz. Kaşgarlı Mahmûd, **a.g.e.**, I, s. 48; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 11; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁶⁷ Arapça “kadı, yargıç, hâkim” anlamında ki *kâdi* ile Arapça “askerler, ordu” anlamına gelen *âsâkirin* birleşiminden oluşur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1056, 966; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 122; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁶⁸ Arapça “ayakta, daimî, kalıcı, dik, sağlam” anlamına gelen *kâim* ile yine Arapça “yer, rütbe, makam” anlamında ki *makâmın* birleşmesiyle oluşur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 858, 1105; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 222, 312; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 179, 252.

¹⁶⁹ Farsça “vali, vekil, maslahatgüzarlık” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1097; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 46, 89, 99, 105, 108, 253; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 36, 67, 76, 83, 81, 204.

¹⁷⁰ Latince “ahır kontu” anlamına gelir. Bkz. Erdoğan Merçil, **Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilâtı**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 84; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 50, 65; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 40, 49.

¹⁷¹ Hintçe “kale görevlisi, vali, kale muhafızı ve yargıç” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1140; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 14, 18, 107, 254; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 9, 13, 82, 204.

¹⁷² Farsça “hükümdar çocuklarının eğitimiyle emanet edilen baş görevli, hizmetkâr” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1191; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 39; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁷³ Arapça “sahip olmak, hüküm sürme, krallık, egemenlik, güç hâkimiyet” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1407; M. Hanefi Palabıyık, **Valilikten İmparatorluğa Gazneli Devlet ve Saray Teşkilatı**, Ankara 2002, s. 124; Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, III, Ankara 2016, s. 75; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 16; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁷⁴ Arapça “sahip olmak, hüküm sürme, krallık, egemenlik” anlamında ki *melik* ile yine Arapça sahil kelimesinin çoğulu *sevâhilden* meydana gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1117; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 74, 122; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 56, 95.

¹⁷⁵ Arapça “toplanan, bir araya getirilen, tahsildâr ve yurt dışına gönderilen öğrenci” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1276; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 85, 258, 262, 283, 309; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 68, 208, 211, 230, 250.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

mu'temed,¹⁷⁷ *müstevfî*,¹⁷⁸ *müşrif*,¹⁷⁹ *nâib*,¹⁸⁰ *nâzir-ı memâlik*,¹⁸¹ *noyan*,¹⁸² *pervâne*,¹⁸³ *reisu'l-mâl*,¹⁸⁴ *silâhdâr*,¹⁸⁵ *sipehdâr*,¹⁸⁶ *sipehsâlâr*,¹⁸⁷ *sultan*,¹⁸⁸ *şahne*,¹⁸⁹ *taştı*,¹⁹⁰ *tîr-endâz*,¹⁹¹ *tuğrâ'î*,¹⁹² *ustâdu'd-dâr*,¹⁹³ *vezîr*,¹⁹⁴ ve *yargucı*¹⁹⁵dir. Bu ünvanlar içerisinde

¹⁷⁶ Arapça “bir şeyde eli olan, yetki sahibi olan, hâkim, vali, sancak beyi, sancak yöneticisi” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1243; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 154, 181, 210, 232, 259, 300; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 122, 145, 168, 186, 209, 243.

¹⁷⁷ Arapça “güvenilir, sadık, itimat edilir, sayman” anlamlarına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1362; Osman G. Özgüdenli, “Büyük Selçuklu Devlet Teşkilâtına Dair Yeni Bir Kaynak (Metin, Tercüme ve Değerlendirme)”, **XVIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 1-5 Ekim 2018)**, haz. Semiha Nurdan – Muhammed Özler, II, Ankara 2022, s. 146; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 37, 125, 308; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 28, 98, 249.

¹⁷⁸ Selçuklu devletinde malî işlerle ilgilenen *divân-ı istifâdan* sorumlu olan görevlidir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1328; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 72, 97, 99, 102 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 54, 74, 76, 78 vd.

¹⁷⁹ Arapça “yüksek mevki, yüksek yer, gözlemci, müfettiş, vakıf malını koruyan” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1340; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 41, 92, 98, 307; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 31, 71, 75, 248.

¹⁸⁰ Arapça “vekil, mübaşir, reis, subay, sekreter, yazman” anlamlarına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1482, 1522; Casim Avcı, “Nâib”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 311; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 89, 219, 239, 254, 224, 268; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 67, 176, 193, 180, 204, 216.

¹⁸¹ Arapça “bakan, âşik, mübaşir, mübaşir, adlî mahkemelerde tüm görevlilerden üstün olan bir memur, casus, nezaretçi” gibi anlamlara gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 1472; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 93; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁸² Moğolca bir ünvanıdır. Bkz. Ferdinand D. Lessing, **Moğolca - Türkçe Sözlük**, I, çev. Günay Karaağaç, Ankara 2003, s. 921; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 38, 245, 247, 315, 318; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 29, 198, 199, 255, 257; Bertold Spuler, **İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, TTK, Ankara 2011, s. 300.

¹⁸³ Farsça “delil, öncü, komutan, padişah fermânı, ruhsat, ulak” anlamların yanında ıstılâhî anlamda ise bazı belge türleri ile bunları hazırlayan görevlidir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 355; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 41, 89, 140, 149, 209; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 31, 67, 110, 118, 168.

¹⁸⁴ Arapça “baş, önder, lider” anlamında ki *reis* ile “servet, para” anlamında ki *mâl* sözcüklerden meydana gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 697; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 131, 221, 244; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 103, 178, 196.

¹⁸⁵ Arapça “silah sorumlusu, silah koruma görevlisi, kılıç taşıyıcısı” anlamı bulunur. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 825; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 12; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁸⁶ Farsça “başkomutan, general” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 783; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 71, 82, 101, 111 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 53, 62, 78, 85 vd.

¹⁸⁷ Farsça “ordu komutanı” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 783; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 101, 154; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 78, 122.

¹⁸⁸ Arapça “hükümdar, imparator, kral, mutlak güç, hâkimiyet” anlamına gelmektedir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 827; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 9, 22, 29, 31, 36 vd.; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 6, 16, 22, 23, 27 vd.

¹⁸⁹ Arapça “vali, vekil, temsilci, vergi toplayıcının hizmetkârı” anlamına gelir. Bkz. Steingass, **a.g.e.**, s. 736; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 43; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 33; Mehmet Altay Köymen, “Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. II, S. 2, 1964, s. 374.

¹⁹⁰ Selçuklu sarayında hükümdarın elini yıkamak için kullandığı büyük leğenlerden sorumlu, ayrıca yine hükümdarın kılıç, elbise, çizme, oda takımları, yastık, seccadesinin de muhafaza edildiği *taşthânenin* başında bulunan görevlidir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 938; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 42, 70; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 32, 52.

¹⁹¹ Farsça “ok atıcısı” anlamına gelir. Bkz. Kanar, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, s. 490; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 18; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁹² Türkçe mektup ve berâtlara sultanın *tuğrâsının* çekildiği *divân-ı tuğrânın* başında bulunan görevliye verilen isimdir. Bkz. Kaşgarlı Mahmûd, **a.g.e.**, I, s. 462; Aksarâyî/Turan, **a.g.e.**, s. 62, 126, 218, 249; Aksarâyî/Öztürk, **a.g.e.**, s. 47, 98, 175, 200.

KERÎMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN *MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR* İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

en sık *sultân* kavramının geçtiği, bunun yanında *emîr* terkihiyle kurulan, yer aldığı müessesenin başı, reisini ifade eden tabirlerin sıkça kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Musâmeretu'l-ahbâr'da geçen birçok ünvanın Orta Çağ Türk-İslâm devletlerinde de kullanıldığı, bunların o döneme ait Türk devlet teşkilâtına dair ünvanlar ve Büyük Selçuklulardan intikal etmiş olan müesseselere ait görevlileri ifade etmek için zikredildiği görülmektedir. Ayrıca edebî anlatımı güçlendirmek amacıyla bizzat müellif tarafından yazılan şiirlerin de bulunduğu, bu şiirlerin yoğun olarak geçmesi bazen aktarılan hadiselerin bağlamından kopmasına neden olmaktadır.

Eserde geçen ünvanlar hükümdarın saltanat, güç ve kudretini ifade eden tabirler, devlet ve saray teşkilâtlarında yer alan görevlilerin temsil ettikleri makamlar, ordu içerisindeki askerî rütbe ve konumları belirten kavramlar ve bazı meslek gruplarını işaret eden kelimelerden oluşmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol tahakkümünde bulunduğu bir dönemde müellifin eseri bir İlhanlı yöneticisine takdim edilmek üzere kaleme alması ile bu doğrultuda kullanılmış olan ünvan ve kavramları içermektedir. Müellif İlhanlı tâbiyetindeki bir ülkenin maliye bürokrati olarak eserinde zikrettiği ünvanları titizlikle kullanmış, İlhanlı hükümdar ve yöneticileri hakkında kudret ve övgü dolu ünvanları eser boyunca sıklıkla öne çıkarmıştır.

Yine eser içerisindeki mezkûr siyasî, idarî, iktisadî ve askerî ünvanlara genel olarak bakıldığında burada klasik bir Orta Çağ devletinde yer alan ünvanların varlığının söz konusu olduğu, Türk ve İslâm devleti tarihini içermesi bakımından geleneksel Türk devlet teşkilâtına ait ünvanların kullanıldığı, Büyük Selçuklulardan intikal ettiği görülen müessese ve yapıların görevlilerini ifade eden kavramların bulunduğu gibi bir değerlendirme yapabilmekteyiz. Bu bağlamda eserin Yakınoğu devlet geleneğini yaşayan ve bu doğrultuda teşkilâtlanan bir devletin yapısını ortaya koyduğu görülmektedir. Bununla birlikte daha önce de değinilen bir hususiyet olarak Moğol tahakkümü altındaki bir dönemde kaleme alınmış olması dolayısıyla eser içerisinde Moğol devlet teşkilâtı içerisinde var olan ünvanlar da bulunmaktadır

SONUÇ

Selçuklu divânında görev yaptığı sırada eserini kaleme alan Aksarâyî, *Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr* isimli eseriyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin 679/1280 yılından 723/1323 yılına kadarki tarihini detaylı bir şekilde anlatarak bu dönemin aydınlatılmasına olanak sağlamıştır. Çağdaşı İbn Bibî'nin *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fî umûri'l-'Alâ'iyye* isimli eserinden sonra Türkiye Selçuklu Devleti tarihi için en önemli kaynak niteliğindedir. Nitekim çağdaşı İbn Bibî'nin eserinin son bulduğu 679/1280 yılından 723/1323 yılına kadar Anadolu'da meydana gelen olayları ihtiva etmesi bakımından mezkûr dönemin ana kaynağı durumundandır.

¹⁹³ "Harcama yetkisine sahip, saraya ait bölümlerde çalışan memur ve hademelerden sorumlu" görevlidir. Bkz. Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilâtı*, s. 80-82; Aksarâyî/Turan, *a.g.e.*, s. 88; Aksarâyî/Öztürk, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁹⁴ Arapça "bakan, yardımcı" anlamına gelir. Bkz. Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, s. 1553; Aksarâyî/Turan, *a.g.e.*, s. 41, 68, 79, 69; Aksarâyî/Öztürk, *a.g.e.*, s. 31, 51, 52, 60, Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezîr ve Divân)*, İstanbul 1995, s. 91-93.

¹⁹⁵ Moğollarda hukukî, siyasî ve askerî içerikli konuları görüşmek üzere kurulan örfî mahkemelerde hâkimler için zikredilir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK, Ankara 1988, s. 248; Aksarâyî/Turan, *a.g.e.*, s. 154, 159, 181, 231; Aksarâyî/Öztürk, *a.g.e.*, s. 122, 127, 144, 186.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

Ayrıca *el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye*'deki bilgilerin kontrolü için de oldukça önemlidir. Tarih yazıcılığı adına kısır bir dönemde kaleme alınmış olması, az sayıda kaynak esere sahip Türkiye Selçukluları dönemi açısından çok önemlidir. İbn Bîbî ile beraber değerlendirildiğinde her iki müellif sayesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1192'den 1323 yılına kadarki tarihi detaylı bir şekilde ortaya konulmaktadır. Eserin günümüze ulaşan iki nüshası, neşri ve Türkçe tercümesinin de bulunması, araştırmacıların eserden istifade olanağını arttırmaktadır. Bu doğrultuda *Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr*, Türkiye Selçukluları ve İlhanlı tarihinin önemli kaynaklarından biri olarak önemini muhafaza etmekte ve eser üzerinde daha fazla inceleme ve tetkik yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla beraber bu çalışma ile Türkiye Selçuklu Devletinin son dönemlerine ait önemli bir kaynak olması ayrıca İlhanlı tâbiyetinin yaşandığı bu sürece dair yer alan ve Aksarâyî tarafından zikredilen siyasî, idârî, iktisadî ve askerî istilâh ve ünvanların değerlendirilmesi yapılarak bu döneme katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKA, İsmail, "Aksarâyî, Kerîmüddin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 293.
- AVCI, Casim, "Nâib", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 311-312.
- AYKAÇ, Mehmet, **Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar**, TTK, Ankara 1997.
- BATTAL, Aptullah, **İbni-Mühennâ Lûgati**, TDK, İstanbul 1934.
- BAYKARA, Tuncer, **I. Gıyâseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit**, TTK, Ankara 1997.
- BUDAK, Yusuf, **II. Kılıç Arslan ve Dönemi (1155-1192)**, Kitabevi, İstanbul 2024.
- DONUK, Abdulkadir, **Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler**, İstanbul 1988.
- DUMAN, İbrahim, **Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Âletleri**, Selenge, İstanbul 2020.
- DURMUŞ, İsmail, "İnşâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 334-337.
- ERDEM, Sargon, "Alem", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 352-354.
- GENÇ, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI. Yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)**, İstanbul 1981.
- GÖKSU, Erkan, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, TTK, Ankara 2018.
- İbn Bîbî, **el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye: Selçuknâme**, C. II (Türkçe terc. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2014.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Beylerbeyi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 69-74.
- KANAR, Mehmet, **Büyük Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul 2016.
- KANAR, Mehmet, **Büyük Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul 2009.
- Kaşgarlı Mahmûd, **Divanü Lûgat-it-Türk**, I-II, Türkçe terc. Besim Atalay, Ankara 1986.
- KAYA, Selim, **I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)**, TTK, Ankara 2006.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

- Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, Türkçe terc. M. Nuri Gencosman, **Selçukî Devletleri Tarihi**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1943.
- Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, Almanca terc. Fikret Işıltan, **Die Seltschuken Geschichte des Akserâyî**, Harrassowitz, Leipzig 1943.
- Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 3143.
- Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 827.
- Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, tsh. ve neşr. Osman Turan, **Musâmeretu'l-ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi**, TTK, Ankara 1944.
- Kerîmuddin Mahmûd b. Muhammed Aksarâyî, **Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-ahyâr**, Türkçe terc. Mürsel Öztürk, **Müsâmeretü'l-ahbâr**, TTK, Ankara 2000.
- KONUŞ, Fazlı, **Selçuklular Bibliyografyası**, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", **Bellekten**, C. VII, S. 27, 1943, s. 379-521.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. II, S. 2, 1964, 303-380.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, II, TTK, Ankara 2017.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, III, TTK, Ankara 2016.
- KUCUR, Sadi S., "Nâib-i Saltanat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 313-314.
- KÜTÜK, Ahmet, "İbn Bibî ve Aksarayî Tarihleri Üzerinden Türkiye Selçukluları Döneminde Tarih Algısı ve Tarih Yazıcılığı Hakkında Bazı Düşünceler", **I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu (23-25 Ekim 2014 Zonguldak/Türkiye) Bildiriler Kitabı**, ed. Nurettin Hatunoğlu-Canan Kuş Büyüktaş, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2015, s. 337-352.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Berat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 472-473.
- LESSING, F. D., **Moğolca - Türkçe Sözlük**, I, çev. Günay Karaağaç, Ankara 2003.
- MERÇİL, Erdoğan, "Selçuknâme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 397-398.
- MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyâlet Dîvânları)**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.
- MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri**, TTK, İstanbul 2007.
- MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilâtı**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Kılıcarslan II", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 399-403.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Büyük Selçuklu Devlet Teşkilâtına Dair Yeni Bir Kaynak (Metin, Tercüme ve Değerlendirme)", **XVIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 1-5 Ekim 2018)**, haz. Semiha Nurdan – Muhammed Özler, II, Ankara 2022, s. 131-180.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., "İncü", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 281.

KERİMUDDİN AKSARÂYÎ'NİN MUSÂMERETU'L-AHBÂR VE MUSÂYERETU'L-AHYÂR İSİMLİ ESERİ ÖZELİNDE KAVRAM DÜNYASININ İNCELENMESİ

- ÖZGÜDENLİ, Osman G., “XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu’da Tarih Yazıcılığı”, **Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan: 75. Doğum Yılı, 50. Akademik Yılı**, ed. Emine Uyumaz vd., Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 258-284.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., **Moğol İnanında Gelenek ve Değişim: Gâzân Han ve Reformları (1295-1305)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.
- PALABIYIK, M. Hanefi, **Valilikten İmparatorluğa Gazneli Devlet ve Saray Teşkilatı**, Ankara 2002.
- SABBAĞ, Abbas - Nahide Bozkurt, “Müstevfi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 147-148.
- SEVİM, Ali, “Keyhusrev I”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 346-348.
- SEVİM, Ali, “Keyhusrev II”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, s. 348-350.
- SPULER, Bertold, **İnan Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, TTK, Ankara 2011.
- STEINGASS, Francis Joseph, **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, London 1963.
- ŞEŞEN, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR Yayınları, İstanbul 1998.
- TANERİ, Aydın, “Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 517-518.
- TANERİ, Aydın, “Müsâmeretü’l-Ahbâr’ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. IV, S. 6-7, 1966, s. 127-171.
- TAUER, Felix - İrec Afşâr, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları”, İlavelerle Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli-Abdulkadir Erdoğan, **Turco-Iranica: Ortaçağ Türk-İnan Tarihi Araştırmaları**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 407-447.
- TUNA, Osman Nedim, “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, **Türkiyat Mecmuası**, S. XVII, 1972, s. 227-228.
- TURAN, Osman, “Keyhusrev II”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1967, s. 620-629.
- TURAN, Osman, “Kılıç Arslan II.”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1967, s. 688-703.
- TURAN, Refik, **Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezîr ve Divân)**, İstanbul 1995.
- TÜZMEK, Seyfullah, **İbn Bîbî’nin el-Evâmiru’l-‘Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-‘Alâ’iyye Adlı Eserinde Kullanılan Siyâsî-İdarî-Askerî İstılâh ve Unvanların Tespit, Tahlil ve Değerlendirmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, TTK, Ankara 1988.
- YUVALI, Abdülkadir, “Ebû Said Bahadır Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 218-219.

Uluslararası
Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi
INTERNATIONAL JOURNAL OF
EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 12, Ocak 2025, s. 97-101.

Seda SARIKAYA SARİDEMİR*

97

KİTAP TANITIM/İNCELEME

**Nüket Aşkın, Makbule Hanım: Sırlarıyla Atatürk'ün Kız Kardeşi, Siyah Beyaz
Yayınları, İstanbul 2024, ISBN: 9786256619319.**

Eserin İçeriği

Biyografi yazımının ne olduğuna ya da hangi alana ait olduğuna dair tartışmalar oladursun biyografi yazarı bu tartışmalardan tamamen sıyrılarak araştırdığı ve konu edindiği kişinin hayatını, yaşadığı dönemin koşullarını doğru yansıtma sorumluluğuna sahiptir ki, bu da biyografi yazarının hangi alanda olursa olsun tarih bilimi ile bağlantı kurmasını gerektirir. Kaldı ki biyografisi yazılan kişi tarihsel bir şahsiyet ise o zaman doğrudan tarih biliminin konusu içine dâhil olan yazar, tarih biliminin sorumlulukları ile hareket etmelidir. Bu sorumluluklardan ilki biyografisini yazacağı kişinin hayatını, varsa eserlerini incelemek ve kişinin yaşadığı dönemi de ayrıntılı olarak tahlil etmektir. Çünkü kullanılacak belgeler biyografisi yazılacak kişinin

* Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AİİT Bölümü Öğretim Görevlisi, Aydın/Türkiye, sarikayaseda@gmail.com, ORCID:0000-0002-1602-247X.

* Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

* Tanıtım/İnceleme yazısı.

* Makale geliş: 01.11.2024 - Makale kabul: 14.01.2025.

* Makale Atf Bilgisi: Sarıkaya Saridemir, S. (2025). Nüket Aşkın, Makbule Hanım: Sırlarıyla Atatürk'ün Kız Kardeşi, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2024, ISBN: 9786256619319. *Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi (Etajournal)*. 7 (12), 97-101.

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)**

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 12, Ocak 2025, s. 97-101.

doğduğu yer, sosyal çevre, yaşam koşulları, eğitim durumu gibi sınırların belirlendiği bütünü parçalarıdır. Özetle insan yaşadığı çevreden soyut düşünülemez ve biyografisi yazılan kişi yaşadığı dönemin koşullarından, yaşadığı çevrenin şartlarından ayrı tutulamaz. Bu nedenle biyografi yazarına önemli bir sorumluluk yüklenmiş olur, çünkü yazar biyografisini yazdığı kişi üzerinden tarihe ışık tutmaktadır.

Nükhet Aşkın *Makbule Hanım: Sırlarıyla Atatürk'ün Kız Kardeşi* adlı eserini “*Makbule Hanım hakkında yazılmış ilk kitap olma özelliğine sahip bu eserde öykü, biyografi ve belgesel ...*” (s. 18) yazım tekniğini kullandığına değinmiş ve biyografi yazarı olarak sorumluluk üstlenmiştir. Bu bakımdan Makbule Hanım'ın doğduğu yeri, sosyal çevresini, yaşam koşullarını, ele aldığı sınırlılıkları dikkate almıştır.

Eserin kaynakları incelendiğinde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda ve Başkanlık bünyesindeki Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Dönemi Arşivi, Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Dışişleri Türk Diplomatik Arşivi'ndeki belgelerin tarandığını ifade eden yazar, süreli yayınları ve kitapları incelediğini ifade etmiştir (s. 18). Özellikle kaynaklardan birisi dikkat çekmektedir. O da Halil Nuri Yurdakul ve Enver Behnan Şapolyo'nun 1946-1947'den itibaren Makbule Hanım'ın anılarını kayıt altına almaları ile mümkün olmuştur.¹ Hem Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili hem de Makbule Hanım ile ilgili pek çok bilgiye bu kayıtlar sayesinde ulaşılmaktadır.

Makbule Hanım: Sırlarıyla Atatürk'ün Kız Kardeşi adlı eserin alt başlıkları da bahsedilen araştırma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda dört alt bölüm halinde planlanmıştır. Bunlar; “*Makbuş ve Mustafa*”, “*Savaş Yılları ve Makbule*”, “*Cumhuriyetin İlanı ve Sonrasında Makbule Hanım*”, “*Atatürk'ün Vefatı ve Sonraki Yıllarda Makbule Hanım*”dır.

“*Makbuş ve Mustafa*” başlıklı birinci bölümde 1800'lü yıllarda Langaza'nın tasviri yapılmıştır. Bu tasvire göre Langaza; “*Göz alabildiğine uzanan bağları, yemyeşil ovaları, sayısız hayvan sürüleri dillerde dolaşır. Her yıl kurulan Paşa Panayırı'na her taraftan satıcılar gelir, pehlivanlar güreşir, hediyeler dağıtılır*” (s. 23).” Bu tasviri “*Büyük Kardeşim Atatürk*” kitabında da aynı şekilde yapılmıştır. “*Langaza'nın göz alabildiğine uzanan bağları, yemyeşil ovaları sayısız hayvan sürüleri o zamanlarda dillerde dolaşır. Her yıl kurulan Paşa Panayırı'na her taraftan alıcılar gelir...*”² Fakat Selanik'in sosyoekonomik özelliklerine, muktedit profiline değinilmemiştir. Bu bölümün devamında Zübeyde Hanım'ın Ali Rıza Bey ile olan evliliği anlatılmıştır. Zübeyde Hanım'ın ailesinin Langazalı varlıklı bir aileye mensup olduğu, Ali Rıza Bey'in ise aylık 3 altın kazanan bir gümrük memuru olarak çalıştığı belirtilmiştir. Ailenin kurulmasından kısa bir süre sonra dünyaya gelen çocukların yaşadığı koşullara değinilirken Ali Rıza Bey'in ölümü ile ailenin hayatındaki değişim üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nde “*evin direği*” olarak görülen babanın ölümü sonrasında aile ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmış ve Rapla Çiftliği'ndeki Hüseyin dayılarının yanında yaşamaya başlamıştır (s. 37). Bu bölüm Mustafa'nın İstanbul'a gelerek Harp Okulu'ndaki eğitime başlaması ile sona ermiştir.

“*Savaş Yılları ve Makbule*” adlı ikinci bölümde Mustafa Kemal'in Harp Okulu'ndan mezun olması; ailenin İstanbul'a göç ederek Akaretler'deki eve yerleşmesi anlatılırken (s. 77), buraya taşınmalarının nedeni ile Fikriye ve Makbule arasındaki gerginlik bağlantılı bir şekilde

¹ Murat Bardakçı, **Makbule Atatürk'ün Kızkardeşi Makbule Atadan'ın Hayatı, Mektupları ve Yayınlanmamış Hatıraları**, Turkuvaz Haberleşme Yay., İstanbul, 2024, s. 11.

² Makbule Atadan, **Büyük Kardeşim Atatürk**, Ka Kitap, İstanbul 2016, s. 9. Büyük Kardeşim Atatürk Makbule Atadan ile 1 Kasım 1951-22 Mart 1953 yılları arasında yapılan röportajların *Yeni İstanbul Gazetesi*'nde yayınlanmış halinin derlemesidir.

ele alınmıştır (s. 93). Bu kısımda Mustafa Kemal'den Atatürk olarak bahsedilmesidir. Yazar eseri oluştururken Makbule Atadan'ın çocukluğundan başlayarak alt başlıkları hazırlarken tarihsel sürece ve kronolojiye bağlı kaldığını ifade etmiş olsa da Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'den bahsederken "... Atatürk annemin böreklerine bayılırdı. Mustafa Kemal de aralıklarla gelir, Makbuş diye çağırıldığı Makbule Hanım'la aynı evde kalırdı" (s. 79) sözlerinde hem Mustafa Kemal hem de Atatürk adları kullanılmıştır. Bu kronolojiye dikkat edilmediğini gösterirken aynı hata başka sayfalarda da yapılmıştır.

Bölümün devamında "*Makbule'nin Evlilikleri*" adlı bir alt başlığa yer verilmiş, Makbule'nin önce Lütfi Bey adında birisi ile evlendiği daha sonra ondan ayrıldığı ve Gümölcineli Mustafa Mecdi Bey ile evlendiği ifade edilmiştir (s. 84). Fakat bu bilgide yanlışlık vardır. Çünkü Makbule'nin ilk eşi olarak tanıtılan Lütfi Bey Mustafa Mecdi olarak adını değiştirmiştir. Murat Bardakçı'nın yazmış olduğu "*Makbule: Atatürk'ün Kızkardeşi Makbule Atadan'ın Hayatı, Mektupları ve Yayınlanmamış Hatıraları*" adlı kitapta Mustafa Mecdi Bey'in asıl adının Mustafa Lütfiddin bin Nizameddin olduğu ifade edilmiştir.³ Dolayısı ile Makbule bir tek kişi ile evlenmiştir. O da Mustafa Mecdi Bey'dir.⁴

"*Cumhuriyetin İlanı ve Sonrasında Makbule Hanım*" adlı üçüncü bölümde 1923'ten 1938'e kadar geçen süre ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde "*Cumhuriyet İlan Ediliyor*", "*Fikriye Hanım'ın İntiharındaki Bilinmeyenler*", "*920 Gün Süren Evlilik Biter*", "*Radyodan Yayınlanan İlk Mevlit ve Kur'an Tilaveti Ayasofya'dan*", "*Aramıza Kara Tahsinler Giriyor*", "*İnönü Atatürk'ün Kırgınlığını Anlatıyor*", "*Hastalık Teşhisi ve Asansör Olayı*", "*Atatürk'ün Hastalığı İlerliyor*", "*Atatürk'ü Ziyarete Gitmeye Hazırlanan İnönü Neden Vazgeçiyor?*" alt başlıklarına yer verilmiştir. Bu alt başlıklar Makbule Hanım'dan çok onun tanıklıklarını içermektedir. O sebeple bu bölümde genellikle Mustafa Kemal'e yer verilirken belli kısımlarda Makbule Hanım ele alınmıştır. Elbette Makbule Hanım ki Mustafa Kemal'in Makbuşu'dur. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal olmadan Makbule Hanım anlatılamaz. Lakin kitap bir biyografi kitabı olduğu için Makbule Hanım'ın tanıklıklarının yanı sıra onun yaşadıkları, Mustafa Kemal'in hastalığı sırasında hissettikleri üzerinde daha çok durulabilir.

"*Atatürk'ün Vefatı ve Sonraki Yıllarda Makbule Atadan*" adlı dördüncü bölümde Makbule Hanım'ın yaşadığı ekonomik sıkıntılardan bahsedilmiş, "*CHP'ye Maaş Artırımı Başvurusu*" yapmak için yazdığı mektup paylaşılmıştır. Mektupta "*Atatürk'ün hayatta kalmış yegâne kardeşi ve varisiyim. Ağabeyimin vasiyetname ile izhar ettiği arzu, hayatta oldukça müreffeh bir hayat sürebilmekliğimi sağlamaktı. Hâlbuki o zaman geçinme şartlarına uygun olarak tahsis olunan bu para bugünün apartman kirası, şoför ve hizmetçi ücreti ile sair müteferrik (ayrılmış) masrafımı bile karşılamamaktadır...*" sözleri yer almıştır (s. 249). Makbule Hanım'ın bu talebinin karşılıksız kalması üzerine başka çözüm yolları aradığından da bahsedilen eserde Makbule Hanım'ın geçirdiği zor günler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. "*Makbule Hanım'ın Hastane Günleri*" adlı kısımda ise dokuz ay boyunca Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde tedavi gördüğünden bahsedilen Makbule Atadan 18 Ocak 1956'da vefat ettiğinde 71 yaşındadır. Bu bölüm yazılırken birinci elden kaynaklar daha çok kullanılmıştır. Bu bakımdan bölüm ile ilgili olarak Makbule Hanım'ı anlatan biyografi özelliğinin bu bölümde öne çıktığı okuyucu tarafından görülebilir.

³ Murat Bardakçı, **a.g.e.**, s. 22.

⁴ Murat Bardakçı, "Atatürk'ün Kız Kardeşi Makbule Hanım'ın Gizli Kalmış Hatıralarından Elem, Hüzün Ve İbret Sahneleri!", **Habertürk**, 10 Kasım 2023. <https://www.haberturk.com/ozel-icerikler/murat-bardakci/3636153-ataturkun-kizkardesi-makbule-hanimin-gizli-kalmis-hatiralarindan-elem-huzun-ve-ibret-sahneleri> (E. Tarihi 18.09.2024).

SONUÇ

Biyografi yazımının zorluklarından birini yaşayan Nüket Aşkın aslında “son söz” kısmında “*Kurtuluş Savaşı yıllarını, Cumhuriyet’in kurulduğu ilk günlerin en yakın şahitlerinden birinin hayat hikâyesinin bu kadarla sınırlı olması düşünülemez*” (s. 283) ifadesi ile duruma ışık tutmuş olsa da eser bir solukta okunabilecek akıcılığa sahiptir. Makbule Hanım’ı, Zübeyde Hanım’ı ve Mustafa Kemal Atatürk’ü tanımak isteyen herkes için başucu kitabı olabilir. Yalın bir dile sahip olan eserde fotoğrafların ve arşiv belgelerinin yer alması okuyucunun merakını arttırırken, dikkatini de kitaba yöneltmesini sağlamaktadır.

Eserde bazı eksiklikler yer almaktadır. Örneğin, “*Makbule Hanım hakkında yazılmış ilk kitap...*” ifadesi iddialı bir ifade olmuştur. Çünkü “*Büyük Kardeşim Atatürk*” adlı kitap da Makbule Hanım’ı anlatmıştır. Diğer bir eksiklik de “*Makbule’nin Evlilikleri*” başlığı altında yapılmıştır. Murat Bardakçı tarafından yazılan “*Atatürk’ün Kız Kardeşi Makbule Hanım’ın Gizli Kalmış Hatıralarından Elem, Hüzn ve İbret Sahneleri!*” adlı makalede ve yine Murat Bardakçı’nın yazdığı “*Makbule: Atatürk’ün Kız Kardeşi Makbule Atadan’ın Hayatı, Mektupları ve Yayınlanmamış Hatıraları*” adlı kitapta Mustafa Lütfi’nin çeşitli nedenlerden dolayı adını Mustafa Mecdi olarak değiştirdiği ifade edilmiştir. Bu bakımdan Makbule Hanım ömrü boyunca bir kişi ile evlenmiş ve boşandığı 1946 yılına kadar da aynı kişi ile evli kalmıştır. Bu eksikliklerin giderilmesi halinde eser araştırmacılar için de başucu kitabı olabilir.

KAYNAKÇA

- AKYILDIZ, Ali, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 50, S. 50, 2017, s. 219-242.
- AŞKIN, Nüket, **Makbule Hanım: Sırlarıyla Atatürk’ün Kız Kardeşi**, İstanbul, Siyah Beyaz Yay., 2024.
- ATADAN, Makbule, **Büyük Kardeşim Atatürk**, Ka Kitap, İstanbul 2016.
- BARDAKÇI, Murat, **Makbule Atatürk’ün Kızkardeşi Makbule Atadan’ın Hayatı, Mektupları ve Yayınlanmamış Hatıraları**, Turkuvaz Haberleşme Yay., İstanbul, 2024.
- BARDAKÇI, Murat, “Atatürk’ün Kız Kardeşi Makbule Hanım’ın Gizli Kalmış Hatıralarından Elem, Hüzn ve İbret Sahneleri!”, **Habertürk**, 10 Kasım 2023. <https://www.haberturk.com/ozel-icerikler/murat-bardakci/3636153-ataturkun-kizkardeşi-makbule-hanimin-gizli-kalmis-hatiralarindan-elem-huzun-ve-ibret-sahneleri> (E. Tarihi: 18.09.2024).

NÜKET AŞKIN

SIRLARIYLA ATATÜRK'ÜN KIZ KARDEŞİ

MAKBULE HANIM

